

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav českých dějin

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Jan Matyska

Sňatkové migrace v městském prostředí: Náchod 1550-1750

Marital migration in urban environment: Náchod 1550-1750

Praha 2018

Vedoucí práce: PhDr. Jan Zdichynec, Ph.D.

Konzultant: prof. PhDr. Jaroslav Čechura DrSc.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a pouze na základě citovaných pramenů a literatury.

V Praze dne 8. srpna 2018

Jan Matyska

Poděkování

Za vznik této práce vděčím mnoha lidem, kterým bych rád tímto poděkoval. V první řadě svému vedoucímu práce panu PhDr. Janu Zdichyncovi Ph. D. za jeho nadstandardní a mimořádně obětavé vedení práce, trpělivost a podnětné rady. V jeho semináři vedeném spolu s paní prof. Lenkou Bobkovou CSc. jsem našel se svým tématem útočiště a inspirativní prostředí. Dále bych rád poděkoval svému konzultantu panu prof. Jaroslavu Čechurovi DrSc., za jeho zájem, přátelský přístup a bezpočet rozhovorů, které mi umožnily uvědomit si širší problematiku. Vedle nich děkuji za pochopení a trpělivost svému vedoucímu Mgr. Martinu Sovákovi a spolupracovníkům ze Státního oblastního archivu v Praze, zejména paní PhDr. Marcelle Zdrubecké. Opomenout nemohu samozřejmě ani pracovníky Státního okresního archivu v Náchodě, kteří mi vždy mimořádně ochotně vycházeli vstříc při předkládání archiválií. Nejvíce však děkuji svým rodičům za jejich pochopení a trpělivost

Abstrakt

Předkládaná diplomová práce se zabývá problematikou sňatkové migrace v prostředí raně novověkého města. Na základě kvantitativní analýzy zápisů svatebních smluv a matrik oddaných z východočeského Náchoda sleduje sňatky obyvatel města s osobami z jiných lokalit. Nejprve je charakterizováno samotné město a stejnojmenné panství tvořící jeho přirozené zázemí, a to z hlediska jejich lidnatosti, správních a hospodářských poměrů. Následně je zkoumána migrace za sňatkem na základě pohlaví, rodinného stavu, vzdálenosti a právního statusu místa jejich původu či podíl migrace přes hranici panství. Vedle snahy popsat hlavní rysy zkoumaného fenoménu studie věnuje pozornost i jejím důsledkům, tedy problematikou integrace příchozích jedinců do městské komunity. Poslední část práce se zabývá některými kvalitativními aspekty vázícími se k migraci za sňatkem a také její reflexí v dobových ego-dokumentech.

Klíčová slova:

sňatková migrace; Náchod; město; venkov; integrace; měšťané; matriky; svatební smlouvy; raný novověk

Abstract

Presented diploma thesis deals with issues of marital migration in early modern town milieu. By quantitative analysis of written records of marriage contracts and parish registers from Náchod domain (Eastern Bohemia), marriages of Nachod burghers with persons from other localities are tracked. Initially the town itself and the domain of the same name, constituting its hinterland, is characterized by their population and administrative and economic conditions. Then the marital migration is examined by sex and marital status of immigrants, distance and legal status of the place of their origin, or proportion of migration across the boundary of the domain. Apart from the pursuit to describe the main features of the migration phenomenon, the attention is focused on its consequences, which are the issues of integration of immigrant into the community of the town. The final part of the thesis deals with some qualitative aspects of marital migration and its reflection in contemporary ego-documents.

Keywords:

marital migration; Náchod; town; country; integration; burghers; parish registers; marital contracts; early modern period

Obsah

I. Úvod a východiska	7
I. 1. Metoda a použité prameny	9
II. Výzkum dějin měst a jejich populace ve vztahu k migraci.....	14
II. 1. Sňatek	19
II. 2. Regionální bádání na Náchodsku	21
III. Prostor a čas – nástin dějin lokality	23
III. 1. Náchod: podoba města a nástin vývoje panství	23
III. 2. Náchod a okolí: aspekt demografický	27
III. 3. Náchod a okolí – právní a správní poměry	33
III. 4. Náchod a okolí – hospodářské poměry.....	43
IV. Sňatkové migrace v městském prostředí – kvantitativní rovina.....	50
IV. 1. Metodika výzkumu a jeho obtíže.....	50
IV. 2. Sňatková migrace z pohledu svatebních smluv	53
IV. 3. Sňatková migrace z pohledu matrik	64
V. Integrace příchozích jedinců	76
VI. Kvalitativní rozměr sňatkové migrace.....	95
VI. 1. Vazba migrujícího k domovské lokalitě.....	95
VI. 2. Sňatkový trh a role družbů.....	99
VI. 3. Dobová reflexe migrace.....	106
Závěr	115
Seznam pramenů a literatury	118
Prameny nevydané:.....	118
Prameny vydané:.....	120
Literatura:.....	122
Internetové zdroje:	141
Seznam tabulek	142
Seznam grafů	143

Seznam zkratek

- AM – archiv města
- BR – berní rula
- FF – filozofická fakulta
- Fol. - folio
- Inv. č. – inventární číslo
- kn. – kniha
- kt. – karton
- PedF – pedagogická fakulta
- RA – rodinný archiv
- Sign. - signatura
- s. – strana
- SM – stará manipulace
- SOA – státní oblastní archiv
- SOkA – státní okresní archiv
- TK – tereziánský katastr
- VS - velkostatek

I. Úvod a východiska

Dne 6. září roku 1691 uzavřel v Náchodě Jan Maršík, syn Jana Maršíka z Hronova, svatební smlouvu s Ludmilou dcerou Matěje Blažeje.¹ Téměř přesně o měsíc později došlo k uzavření sňatku,² v němž si tato Ludmila, která byla dcerou místního váženého měšťana, brala muže, který teprve nedávno získal od své vrchnosti, knížete Vavřince Piccolominiho, zhostný list, povolující k přesídlení z městečka Hronova do centra náchodského panství.³ Jen o pár dní později, 15. října téhož roku uzavřeli podobnou svatební smlouvu náchodský vdovec Jiřík Kubín s Kateřinou vdovou po Tobiáši Hajnovi z městečka Úpice.⁴ Podobně jako v předešlém případě i zde došlo brzy k naplnění smlouvy uzavřením sňatku.⁵ Průběh jednání historických aktérů vybízí k mnoha otázkám. Tato útržkovitá svědectví, která nalzáme v pramenech, jsou totiž především doklady o velmi zajímavém jevu, jehož některé aspekty poutají pozornost českých historiků již téměř celé století. Zachycují totiž informace o pohybu tehdejšího obyvatelstva, konkrétně v tomto případě o migraci za sňatkem.

Prostorové pohyby probíhaly přes různé pokusy o regulaci po celé období dějin lidstva a nabízejí tak mnoho prostoru pro historický výzkum. Otázkou zůstávají nejen konkrétní počty příchozích osob či geografický horizont, odkud pocházely, ale také způsob jejich integrace či rozdíly v migračním potenciálu podle pohlaví či rodinného stavu. Pozornosti neunikly ani otázky motivace k migraci či vnějších tlaků, které tento pohyb stimulovaly. Největším úskalím, které však stojí před takovými výzkumy v předmoderním období, jsou dochované prameny, které pohyb obyvatelstva evidují spíše nezáměrně, a badatelé tudíž musí čerpat z pramenů určených primárně k zachycení jiných jevů či událostí.

Především v dřívějších dobách byl pohyb obyvatelstva studován zejména na základě pramenů normativní povahy.⁶ To s sebou neslo některé diskutabilní interpretace, jejichž sporné výsledky zůstávají v obecném povědomí laických vrstev s podivuhodnou vytrvalostí. Kdo by neznal ze školních lavic mnohde donedávna předkládaný obraz sedláka, pevně upoutaného k půdě vrchností, u něhož nesmí chybět všudypřítomní biřici.⁷ I proto patří studium migrací

¹ Státní okresní archiv v Náchodě (Dále jen SOkA Náchod), Archiv města Náchod (dále jen AM Náchod), inv. č. 962, kn. 161, Kniha svatebních smluv 1676–1823, fol. 47r.

² Státní oblastní archiv v Zámrsku (Dále jen SOA Zámorsk), Sběrka matrik východočeského kraje (Dále jen Sběrka matrik), inv. č. 6294, sign. 106–49, fol. 43v.

³ AM Náchod, inv. č. 375, kt. 5.

⁴ AM Náchod, inv. č. 962, kn. 161, Kniha svatebních smluv 1676–1823, fol. 26v.

⁵ Sběrka matrik, inv. č. 6294, sign. 106–49, fol. 43v.

⁶ Např. Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949², s. 98–111, 194–198; též v dogmatické práci Josef KOČÍ, *České národní obrození*, Praha 1978, s. 42.

⁷ Symbolem (a pravděpodobně i kořenem) těchto představ je v mých očích učebnice (a zejména její obrázkový doprovod) vlastivědy pro první stupeň základní školy Josef HARNA a kol., *Vlastivěda. Obrazy ze starších českých*

mezi městem a venkovem k důležitým tématům, která by neměla být opomíjena. Zejména výzkum migrace v městském prostředí stojí ve stínu studia téhož na venkově. Přitom toto prostředí přímo vyzývá ke zkoumání, neboť nabízí vedle pramenů církevní a vrchnostenské provenience i prameny vzešlé ze své vlastní, tj. městské úřední činnosti, které jsou často dobře dochované. Dovoluji si tedy v případě této práce se přihlásit k proudu tzv. urbánních dějin, k nimž přinesly řadu inspirativních podnětů i přístupy historické demografie.

Tato práce je z větší části úzce ohraničenou sondou, která sleduje fenomén sňatkové migrace v jedné konkrétní lokalitě a nečiní si aspirace na syntetické pojetí. Kde to bylo možné, tam jsem se snažil srovnávat místní poměry s již publikovanými výsledky jiných autorů, případně nalézt podobné prameny v archivních fondech okolních měst.

Mým cílem tedy je sledovat na základě kombinace kvantitativního i kvalitativního přístupu pohyb obyvatelstva za účelem sňatku na příkladu venkovského poddanského města Náchoda. Volba prostoru, ve kterém tyto pohyby probíhaly, vychází z velmi dobrého dochování zdejšího městského fondu, který obsahuje listiny, listy, úřední knihy i velké množství spisového materiálu a účetní agendy,⁸ i z faktu, že autor tohoto textu je náchodským rodákem. Zároveň považuji tuto lokalitu za vhodně odlišnou od jiných lokalit, na které se dosud soustředil výzkum tohoto typu migrací.⁹ Časové vymezení práce je ryze umělé. Mým záměrem je sledovat základní otázky tématu v delší časové perspektivě, pro kterou jsem zvolil dobu dvou století. Dolní hranice přibližně odpovídá počátkům dochování svatebních smluv v lokalitě a také zakoupení náchodského panství pány Smiřickými ze Smiřic, horní hranice poté vyplynula z výše stanovené délky sledování jevu po dvě staletí. V centru pozornosti, zejména detailnějšího studia některých otázek, však stojí především 17. století, neboť se pro něj dochovalo nejvíce referenčních pramenů.

Na problematiku sňatkové migrace bych rád nahlížel z několika perspektiv. Zaprvé je mým záměrem co nejdetailněji nastínit, v jakém prostředí zkoumané migrace probíhaly. Ať již po stránce geografické, ale především hospodářské a populační. Stranou pozornosti nemohly

dějin, Všeň 1996, s. 51–53; která byla užívána ve školní výuce okolo přelomu tisíciletí. Životnost stereotypu, který se podařilo zasít v generaci mých vrstevníků, je minimálně pozoruhodná.

⁸ Konkrétní výčet viz inventář fondu: Jan BARTÁK – Jaroslav ČÁP – Jan ČÍŽEK, *Archiv města Náchod (1402–1945). Inventář archivního fondu*, Náchod, 2006.

⁹ Velká část výzkumů sňatkových migrací probíhala dosud na základě pramenů z proslulých jihočeských archivů. Tato oblast ale z hlediska dynamiky populačního vývoje patřila k nejvíce konzervativním. Náchodské panství naproti tomu leželo v oblasti přechodné, která stála mezi populačně dynamickou severočeskou protoindustriální oblastí a úrodnými oblastmi v Polabí. Viz např. Eduard MAUR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, in: *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, edd. Eduard MAUR – Josef GRULICH, Praha 2006, s. 14; Josef PETRÁŇ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964, s. 124–125.

také zůstat místní okolnosti správní a také obecné i místní právní aspekty sledované problematiky.

Druhou rovinou je samotný výzkum sňatkové migrace, prováděný kvantitativní metodou. Jejím prostřednictvím sleduji obecnější charakteristiky, které byly společné pro chování většiny migrujících osob. Zaměřil jsem se na především na rozdíly na základě pohlaví, rodinného stavu a místa původu. Tuto rovinu práce reprezentuje ještě kapitola, v níž jsem se pokusil sledovat i následnou integraci příchozích jedinců do komunity města. Především mě zajímalo, kolik z ženichů, kteří pocházeli odjinud, opravdu přišlo do Náchoda a získalo zde dům.

Závěrečnou třetí rovinou práce je pokus o sledování migrace v kvalitativní rovině. Z široké škály možností jsem zvolil tři témata, kterými je zpětná vazba migrujícího jedince k domovské lokalitě, fungování sňatkového trhu a role družbů, a jako třetí otázku dobové reflexe běžné migrace, především v ego-dokumentech měšťanů.

Nakonec si dovolím ještě několik poznámek spíše technického rázu. Tématem práce je studium migrace. Pod tímto pojmem rozumím trvalou změnu místa bydliště, která je jedním z typů mobility. Samotná mobilita obyvatelstva v předmoderní době v úplnosti ani podchytit nejde a tato práce se jí svým zaměřením nevěnuje.¹⁰ I samotné studium migrace je heuristicky poměrně náročné, protože bývá studována v jistých tematických cílech, jakými jsou migrace sňatková, pracovní a další. Tuto skutečnost je třeba mít na paměti, neboť z ní vyplývá, že dosažené výsledky vypovídají pouze o jisté části historické reality, a nikoliv migraci v minulosti jako celku.

Pojmy „imigrace“, „emigrace“ či „migrant“, které v posledních letech vzbuzují řadu vášní, chápu jako naprosto hodnotově neutrální. V práci také ponechávám stranou problematiku masových přesunů, jakým je například frekventované téma pobělohorských odchodů do exilu.¹¹ Vzhledem k tomu, že v práci prezentuji velké množství různých číselných údajů, jsem se snažil tyto údaje zprostředkovat pomocí přehledných tabulek.

I. 1. Metoda a použité prameny

Studium lidské migrace patří mezi základní témata historické demografie, vědního oboru, který se zabývá vývojem lidské populace v minulosti. Je proto nutné využít její metody, mezi

¹⁰ Typologii mobility představil Eduard MAUR, *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, in: *Historická demografie* 8, 1983, s. 13–16; názvosloví a definice pojmů, přejatých z obecné demografie, přináší Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013, s.48–55.

¹¹ K němu srov. především práci Lenka BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999.

kterými dominuje statistika demografických jevů, v tomto konkrétním případě sňatků.¹² Tato kvantitativní metoda, podobně jako každá jiná, má své klady a zápory. Můžeme na ni nahlížet jako na „*dějiny bezejmenných mas*“ i jako na „*triumf klouzavého průměru*.“¹³ Nelze jí ale upřít, že její výsledky ukazují většinou převážující stav historických poměrů v minulosti.

K lepšímu pochopení tématu je ale vhodné se zastavit i u jednotlivých extrémů a výjimek. K tomu je přínosné využití metody mikroanalýzy,¹⁴ tedy detailního pohledu na jednotlivou událost či úzce vymezený prostor, kombinované se snahou zobecnit tyto poznatky ve vztahu s širším kontextem. Jak upozorňuje ve své studii německý historik Hans Medick, interpretace v sociálních dějinách by totiž měla vycházet ne z využití předem připravené kabinetní teorie na pramenný materiál, nýbrž z detailní analýzy jednotlivé klíčové situace či události.¹⁵

V této studii se pokusím kombinovat oba přístupy. Oba jsou ve své extrémní podobě Skyllou a Charybdou, kterým se musí badatel vyhnout, ale zároveň je jejich spojení stavem, který nejlépe zohledňuje složitost poznání minulých struktur a jevů. Využití dalších pramenů k detailnímu pochopení okolností jednání migrujících jedinců, je cestou, kterou můžeme překročit onu mezeru, která zdánlivě odděluje historickou demografii od antropologických snah po poznání soudobého vnímání a prožívání neboli tzv. „vnitřní stránce sociálního dění.“ Tento přístup není rozhodně žádné novum,¹⁶ bohužel dosud v českém bádání přes některé výjimky příliš nezakořenil.¹⁷

Tato práce je ale především pramennou studií. Je založena na interpretaci značného množství různých, především rukopisných pramenů, které se snaží kombinovat k odhalení

¹² Konkrétní metodiku jednotlivých výzkumů uvádím v průběhu práce – zejména však v podkapitole IV. 1.

¹³ Vztah těchto dvou opozitních stanovisek M. Vovella a R. Chartiera a reprezentativnost kvantifikace pramenů městské provenience (konkrétně testamentů) shrnuje: Tomáš MALÝ, *Co nabízejí (raně novověké) testamenty? Zamyšlení nad možnostmi kvantifikace*, in: *Časopis Matice moravské* 126, č. 2, 2007, s. 251–266; TÝŽ, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*, Brno 2009, s. 51–59.

¹⁴ Na dnes často skloňovanou metodu mikrohistorie upozornil v českém prostředí Jaroslav Čechura. Později se nad ní zamýšleli také např. Josef Grulich a Martin Nodl. Srov. zejména studii M. Nodla vymezující tematicky typy mikrohistorických prací s pohledem J. Grulicha, který pod tento pojem zahrnuje i kvantitativní analýzu jevů hromadné povahy v jedné či více lokalit. Martin Nodl považuje tento přístup za „pseudomikrohistorii.“ Viz: Jaroslav ČECHURA, *Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisectví konce tisíciletí?* In: *Dějiny a současnost* 16, č. 1, 1994, s. 2–5; Martin NODL, *Mikrohistorie a historická antropologie*, in: *Dějiny – teorie – kritika* 1, č. 2, 2004, s. 237–252; Josef GRULICH, *Zkoumání maličkostí (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie)*, in: *Český časopis historický* 99, č. 3, 2001, s. 519–547. Naposledy pak opět Jaroslav ČECHURA, *Mikrohistorie a raněnovověká studia. Možnosti a meze jednoho historiografického konceptu*, in: *Časopis Matice moravské* 135, č. 2, 2016, s. 361–393.

¹⁵ Hans MEDICK, „*Missionäre im Ruderboot*“? *Ethnologische Erkenntnisweisen als Herausforderung an die Sozialgeschichte*, in: *Geschichte und Gesellschaft* 10, Band 3, 1984, s. 295–319, především s. 313–315.

¹⁶ Již v roce 1995 po něm v rámci nástupu antropologizujících přístupů volal historik Jan Horský. Srov. J. HORSKÝ, *Historická demografie a nové metodické pohledy na sociální dějiny*, in: *Historická demografie* 19, 1995, s. 135–154.

¹⁷ Jmenujme alespoň výbornou práci Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009.

okolností zvoleného tématu. Klíčovou snahou je překročit omezenost na pouhou kvantifikaci údajů z matrik a využít pro studium tématu kombinaci různých pramenů, které nám mohou lépe osvětlit průběh tohoto fenoménu. Snažím se tedy využít jak výsledky srovnání mnoha uskutečněných migrací, tak porozumět dalším případům, které vybočují z normality. Za klíčové také považuji, aby se v práci neztratily příběhy konkrétních osob.

Mezi širokou škálou pramenů, o které se opírá tato práce, dominují především dva základní typy. Jedná se o matriky a svatební smlouvy. Jsou dochovány ve velkém počtu, a tak přímo vybízejí ke kvantifikaci. Matriky není třeba dlouze představovat. Jsou dobře známé nejen historikům, ale zejména amatérským badatelům a genealogům. V historické demografii se jedná o pramen prvořadého významu, což potvrzuje i série teoretických studií Eduarda Maura.¹⁸ V případě studia migrací byly využity již mnoha badateli, kteří nejčastěji zkoumali matriky oddací,¹⁹ ačkoliv některé výzkumy byly založeny i na srovnání matrik úmrtních s matrikami pokřtěných.²⁰ V souvislosti s Náchodem můžeme, co se týče časnosti zavádění matrik, konstatovat typické opoždění východočeských oblastí za centrem země. Ačkoliv máme doloženo, že již roku 1612 nařídil tehdejší držitel náchodského panství Albrecht Václav Smiřický vedení matrik ve svém bohoslužebném řádu, žádná se z té doby nedochovala a vzhledem k jeho časnému úmrtí možná ani toto nařízení nedošlo naplnění.²¹ Nezbyvá nám než se tedy spokojit pouze se záznamy až z doby poválečné. I zde však narážíme na těžkosti. Pro období let 1663–1750 jsou sňatky zaznamenány ve čtyřech knihách,²² ovšem teprve od roku 1681 jsou vedeny kontinuálně.²³ Tato skutečnost nás nutí rezignovat na ambice zachytit absolutně veškeré sňatky v zvoleném období, a naopak vybízí k využití kombinace více typů pramenů.

¹⁸ Eduard MAUR, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*, in: Historická demografie 3, 1969, s. 4–19; TÝŽ, *Církevní matriky jako historický pramen*, in: Sborník archivních prací 20, 1970, s. 425–457; TÝŽ, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, in: Historická demografie 6, 1972, s. 40–58; nejnověji problematiku shrnula Miroslava MELKESOVÁ, *Církevní matriky českých zemí v pozornosti badatelů*, in: Historická demografie 32, 2008, s. 5–56.

¹⁹ J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*; Blanka ŠTĚRBOVÁ, *Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Střelské Hoštice v letech 1645–1890*, Jihočeský sborník historický 58, 1989, s. 125–135.

²⁰ Ludmila FIALOVÁ, *Mobilita obyvatelstva ve farnosti sv. Kříže v Praze v polovině 18. století*, in: Dějiny migrací v českých zemích v novověku, edd. Eduard MAUR – Josef GRULICH, Praha 2006, s. 243–259.

²¹ Tato skutečnost souvisí i s neblahým stavem původně utrakvistické církevní správy v rekatolizované náchodské farnosti během třicetileté války. Podrobně viz František MACHÁT, *Náboženské poměry na Náchodsku v l. 1620–1660*, in: 6. výroční zpráva obecní jubilejní školy reálné v Náchodě 1902–1903, s. 3–35; Jan Karel HRAŠE, *Dějiny Náchoda 1. Od nejstarších dob až do bitvy na Bílé hoře*, Náchod 1895, s. 381–391 (dále cituji jen jako HRAŠE I.); TÝŽ, *Dějiny Náchoda 1620–1740*, Náchod 1994, s. 158–181 (Dále jen HRAŠE II.).

²² SOA Zámorsk, Sběrka matrik, inv. č. 6217, sign. 106–1, matrika NOZ 1663–1670; inv. č. 6218, sign. 106–2, matrika NO 1670–1676; inv. č. 6294, sign. 106–45, matrika O 1676–1735; inv. č. 6295, sign. 106–50, matrika O 1736–1780.

²³ Do roku 1681 jsou záznamy sňatků dochovány v těchto obdobích: 1/1664–11/1670, 1/1673–3/1675, 6/1676–10/1676.

Zatímco předešlému typu pramenů byla již ve výzkumu migrací věnována značná pozornost, svatební smlouvy stály dosud v jejich stínu. Dovolím si tvrdit, že neprávem. Jedná se o naprosto běžný pramen, vyskytující se v téměř každém městském archivním fondu, nejčastěji ve formě úředních knih. Ve výčtu knih soukromých práv měšťanů bývají svatební smlouvy nejčastěji jmenovány spolu s testamenty, s nimiž někdy tvoří společné knihy.²⁴ Z formálního hlediska bývá typická svatební smlouva charakterizována odděleným nadpisem, který jmenuje oba snoubence. Po nezbytné dataci je tato identifikace znovu zopakována včetně identifikace sociálního statutu a místa původu obou snoubenců. Poté následuje stanovení majetkových náležitostí spojených s uzavřením sňatku, načež na závěr smlouvy bývají zmiňováni „páni přátelé“ obou snoubenců.

Dosavadní výzkum tohoto pramene se právě soustředil především na hlavní účel smluv.²⁵ Badatele tak zajímaly především aspekty dědického práva a s tím souvisejícího postavení osob, zejména žen. Menší pozornosti se pak dostalo těmto pramenům ve výzkumu sňatků. Právě zde však leží velké možnosti pro další práci. Jak poukázal již Petr Vorel,²⁶ je zmíněná identifikace místa původu snoubenců neocenitelným pramenem pro studium migrace. Lze s její pomocí postihnout nejen imigraci do města, ale také částečně (u žen) i odchody z města.²⁷

Samozřejmě má využití tohoto pramene svá úskalí. Na rozdíl od matrik zde nemůžeme uvažovat o postižení veškerého obyvatelstva, nýbrž je nutno se smířit s faktem, že svatební smlouvy evidují především vyšší vrstvu obyvatelstva, tedy sousedy. Zároveň je nezbytné vzít v úvahu, že četnost dochování svatebních smluv v čase se rozchází s demografickými trendy.²⁸ Přesto tkví výhoda svatebních smluv oproti matrikám v míře jejich dochování v 16. a první polovině 17. století, kdy poskytují jedinečné informace o migraci za sňatkem.

²⁴ Na rozdíl od testamentů se však svatebním smlouvám dosud nedostalo tak důkladné pozornosti, ačkoliv účel jejich pořízení je velmi podobný. Základním smyslem uzavření svatební smlouvy bylo majetkové uspořádání poměrů v rodině. Vztahovalo se nejen na osoby samotných dvou snoubenců, nýbrž mělo také dopady na jejich sourozence a jejich šanci získat dostatek majetku k uzavření vlastního sňatku. Viz Pavel KRÁL, *Heiratsverträge und Testamente in Böhme nim 16. und 17. Jahrhundert*, in: Josef PAUSER, – Martin SCHEUTZ, – Thomas WINKELBAUER (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien 2004, s. 477–494; inovativně též Jana MRÁZKOVÁ, „*Prislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovávat*.“ *Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století*, in: *Historická demografie* 29, 2005, s. 53–106.

²⁵ Margareth LANZINGER – Gunda BARTH-SCALMANI – Elinor FORSTER – Gertrude LANGER OSTRAWSKY, *Aushandeln von Ehe. Heiratsverträge der Neuzeit im europäischen Vergleich*, Köln 2010

²⁶ Petr VOREL, *Dějiny města Přelouče: Díl 1. 1086–1618*, Přelouč 1999, s. 81.

²⁷ Dle běžných zvyklostí byly do místních knih svatebních smluv zapisovány smlouvy v případech, kdy oba snoubenci byli z dané lokality, případně když muž či žena zůstávali ve městě a partner se přizemil za nimi. V případě odchodu ženy za sňatkem bývala tato smlouva také zaznamenána. V svatebních smlouvách tak nenalezneme pouze případy, kdy muž odcházal za sňatkem do jiné lokality. Viz Tereza SIGLOVÁ – Renata RŮŽIČKOVÁ, *Svatební smlouvy*, in: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu*, ed. Roman DOUŠEK, Brno 2014, s. 102–118.

²⁸ Podobně jako u testamentů viz T. MALÝ, *Co nabízejí (raně novověké) testamenty?*, s. 253.

Pro svůj výzkum využívám knih svatebních smluv z fondu AM Náchod, dochovaných intaktně od roku 1555 do roku 1850.²⁹ vedle nich jsou další svatební smlouvy dochovány v aktovém materiálu, či vevázány v jiných písemnostech.³⁰ K doplnění těchto pramenů a obohacení práce o další badatelské otázky pak přispěly především dochované městské knihy trhů a kšaftů,³¹ či propouštěcí listy.³² Stranou nezůstaly ani prameny evidenční povahy, jako jsou berní rejstříky,³³ seznamy obyvatel a domů.³⁴

²⁹ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 959, kn. 158, 160, 161 a 162

³⁰ AM Náchod, inv. č. 1484, kt. 22, Svatební smlouvy 1618–1690; další svatební smlouvy jsou vevázány v knize přátelských smluv a narovnání: SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 958, kn. 157, Kniha přátelských smluv a narovnání a soudních zápisů 1588–1679.

³¹ Kompletní přehled je uveden v seznamu pramenů a literatury.

³² AM Náchod, inv. č. 67–684. Kompletní přehled registů dochovaných propouštěcích listů z tohoto fondu přináší Jaroslav ČÁP (ed.), *Listiny a listy fondu Archiv města Náchod*, in: *Stopami dějin Náchodska* 13, 2009, s. 227–380.

³³ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1009, kn. 208, Rejstřík pro výpočet desátků 1630; SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 4260, kt. 751, Kontribuční rejstříky, 1628–1667.

³⁴ Z nejdůležitějších alespoň: SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1498, kt. 26, Soupis obyvatel a pozemků (ve skutečnosti rejstřík berně z hlavy) 1690; AM Náchod, inv. č. 1503, kt. 26, Soupis podruhů ve městě; AM Náchod, inv. č. 1469, kt. 19, Požár 1663 – Seznamy a přehledy vyhořelých, pustých a obnovených domů 1663–1668; AM Náchod, inv. č. 1470, kt. 19, Požár 1663 – Seznamy a přehledy pohořelých obyvatel a domů 1663–1668.

II. Výzkum dějin měst a jejich populace ve vztahu k migraci

Historický výzkum dějin měst³⁵ stál v českém prostředí (na rozdíl od německého) dlouho ve stínu dějin venkova. Bádání se tak nejpozději od poloviny 19. století soustředilo zejména na lokální městské monografie.³⁶ Tyto práce rozličné kvality byly především doménou místních vzdělavců,³⁷ učitelů a nadšenců, ačkoliv zde nalezneme i některé práce univerzitních historiků.³⁸ Akademické prostředí věnovalo městskému dějepiscetví do poloviny 20. století výrazně menší pozornost. Případný zájem se soustředil především na otázky právněhistorické a omezuje se výrazně na města královská.³⁹ Přesto i v tomto prostředí můžeme rozeznat některé výjimky. Jednou z nich byly práce Bedřicha Mendla již ve dvacátých letech 20. století reflektující inovace, jež do studia hospodářských a sociálních přinášela francouzská škola Annales. Vedle toho ale také inovativně zaměřil svou pozornost na městské knihy počtů a s nimi související otázky populace měst.⁴⁰

Výraznější zájem o města přišel až s radikálním obratem k hospodářským dějinám spojeným se změnou politického klimatu v Československu během 50. a 60. let. Pomineme-li významné práce Josefa Janáčka zabývající se především problematikou řemesel a obchodu, nalézáme zde i důležité studie navazující na Mendlovy práce o městské populaci. Jedná se jednak o stati studující strukturu tehdejších měst,⁴¹ ale také o studie moravských historiků

³⁵ Cílem této části není podat úplný přehled urbánní historiografie, nýbrž jen naznačit cesty, kterými se ubíraly výzkumy měst se vztahem k migraci. Komplexní přehled dějin měst srov. Petr ČERNIKOVSKÝ – Jaroslav MILLER, *Urbánní historie (raného novověku) ve středovýchodní Evropě. Stručná úvaha o minulosti, současném stavu a perspektivách oboru*, in: ČČH 103, 2005, č. 4, s. 861–884. Přehled monografií zabývajících se různými aspekty dějin měst přináší Marek ĎURČANSKÝ, *Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext*, Praha 2013, s. 14–27. Srov. též bilanční sborníky: Jaroslav PÁNEK (ed.), *Česká města v 16.–18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990*, Praha 1991; Olga FEJTOVÁ – Michaela HRUBÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (edd.), *Städte im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit als Forschungsthema in den letzten zwanzig Jahren*, Documenta Pragensia XXXII/1, 2013; TÍŽ (edd.), *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí*, Documenta Pragensia XXXII/2, 2013.

³⁶ Viz inspirativní studie Petr ČERNIKOVSKÝ, *Hrašeho dějiny Náchoda v kontextu českého urbánního dějepiscetví*, in: *Náchodsko od minulosti k dnešku* 5, 2007, s. 183–201; souhrnně v širším kontextu též Jaroslav IRA, *Lokální a národní identita v historických monografiích českých, moravských a haličských měst (1860–1900)*, Dizertační práce FF UK, Praha 2013, zejména s. 29–110.

³⁷ Tamtéž, s. 96–101.

³⁸ Vzorovou prací byly například faktograficky nedostižné Tomkovy dějiny malého městečka Police nad Metují. Václav Vladivoj TOMEK, *Příběhy kláštera a města Police nad Metují*, Praha 1881.

³⁹ P. ČERNIKOVSKÝ – J. MILLER, *Urbánní historie*, s. 866.

⁴⁰ Bedřich MENDEL, *Breslau zu Beginn des 15. Jahrhunderts. Eine statistische Studie nach dem Steuerbuche von 1403*, Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 63, 1929, s. 154–185; Veronika VYČICHLOVÁ, *Bedřich Mendl a francouzské dějepiscetví*, in: *Východočeské listy historické* 17–18, 2001, s. 181–202.

⁴¹ Jaroslav MAREK, *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*, Praha 1965; František KAVKA, *Majetková, sociální a třídní struktura českých měst v 1. polovině 16. století ve světle knih a rejstříků městské dárky*, in: *Sborník historický* 6, 1959, s. 253–294.

Jaroslava Mezníka⁴² a Jaroslava Marka⁴³ studující městskou imigraci na základě knih měšťanských práv. Problémem takto orientovaných výzkumů migrace byla však omezenost jejich základních pramenů, které postihují pouze horní vrstvu městské populace, nikoliv její celou strukturu.⁴⁴

Otázek migrace a mobility obyvatelstva v době předmoderní se dotkli i historikové agrární, zejména v rámci svých polemik (především na stránkách Československého časopisu historického) na přelomu 50. a 60. let. Jádrem těchto vyhraněných statí byla především otázka tzv. původní akumulace kapitálu neboli prvopočátku vývoje kapitalistických vztahů.⁴⁵ Z této diskuze také vyšla velmi zdařilá stať (a později podstatná část knihy) Josefa Petráňe, ve které autor s ohledem na ekonomickou stránku problematiky naznačil mimo jiné základní rysy přistěhovalectví z venkova do měst, ve kterém viděl zejména zdroj pracovní síly⁴⁶

Zatímco dominantní trend ve výzkumu dějin měst se přelomu 60. a 70. let začal orientovat spíše do oblasti kulturních dějin, problematiku populace měst a migrací osvěžily impulsy v Československu nově se zabydlujícího historickodemografického proudu, který se soustředil okolo stejnojmenné ročenky, a přinášel do českého prostředí především nové francouzské podněty týkající se studia populace a jejího vývoje na základě matrik, které zpracovával metodou tzv. rekonstrukce rodin. Ani otázka migrací a pohybu obyvatel nezůstávala stranou jejich pozornosti. Věnovali se jim například Eliška Čáňová⁴⁷ a Eduard Maur,⁴⁸ který ve své stati také stanovil typologii pohybů poddaných.

Tato Maurova typologie, vycházející z raně novověkých pramenů, rozlišuje čtyři základní typy mobility. 1. Krátkodobou, související s výkonem povolání a běžným životem, 2. sezónní, která byla specifická především pro horské oblasti, 3. dlouhodobý pobyt mimo domov, projevující se například pobytem na studiu či vandru, a 4. trvalou změnou pobytu, která je opravdovou migrací. Tato koncepce se stala nosnou a je dodnes užívána a reprodukována.⁴⁹

⁴² Jaroslav MEZNÍK, *Noví olomoučtí měšťané v 15. století*, Časopis Matice moravské 77, 1958, s. 324–353.

⁴³ Jaroslav MAREK, *O studiu městského přistěhovalectví*, in: Sborník Matice moravské 79, 1960, s. 86–111.

⁴⁴ Je třeba podotknout, že si byli již tehdy vědomi metodologických rezerv tohoto přístupu, kterým je fakt, že ne každý, kdo přišel do města, usiloval o získání městského práva. Mimo dosah evidence tak zůstávala migrace podstatné části městské populace.

⁴⁵ Nemá smysl zde citovat všechny studie, které se do této debaty zařadily. Podíleli se na ní zejména Alois Míka, Josef Válka, Miroslav Jaroš i Josef Janáček.

⁴⁶ Josef PETRÁŇ, *Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské*, in: Československý časopis historický 5, č. 1, č. 3, 1957, s. 26–58 a 399–447; TÝŽ, *Poddaný lid*.

⁴⁷ Eliška ČÁŇOVÁ, *Prameny k vývoji migrací v Čechách 17. a 18. století*, in: Historická demografie 10, 1986, s. 145–160.

⁴⁸ E. MAUR, *K demografickým aspektům*.

⁴⁹ E. MAUR, *Problémy studia migrací*, s. 7–18; Josef GRULICH, *Možnosti studia migrací a mobility venkovského obyvatelstva*, in: Východočeské listy historické 32, 2014, s. 123–137.

S uvolněním politických poměrů po roce 1989 můžeme v historiografii konstatovat jednak ochabnutí zájmu o hospodářské dějiny a obrat k tématům, která byla dosud politicky neprůchozí (šlechta, církev), ale také po absorbování západních vzorů příklon k většímu využívání sociologických, a především antropologických přístupů. Zatímco historičtí demografové se brzy zapojili do mezinárodních projektů, orientovaných však především na venkovskou populaci,⁵⁰ výzkum dějin měst se jen velmi pomalu prokousává z izolace vůči západoevropské historiografii.⁵¹ Tento deficit je pak o to citelnější, že západoevropské práce⁵² příliš nereflektují českomoravský prostor, který zároveň stále postrádá syntetické dílo o raněnovověkých městech, které by navazovalo na středověkou práci Hoffmannovu.⁵³ V případě výzkumu českých měst je třeba také rozlišit jednu podstatnou skutečnost a tou je rozdílná míra pozornosti, jaká byla dosud věnována městům královským a vrchnostenským. Zatímco města královská poutala pozornost historiků prakticky trvale, větší zájem o vrchnostenská města můžeme označit za jednu z novinek polistopadového období.⁵⁴ Projevem tohoto zájmu je jednak ediční řada „Dějiny měst“ vydávaná Nakladatelstvím lidové noviny, určená široké veřejnosti, a také specializovaná edice Libri civitatum, orientující se na vydávání městských úředních knih.⁵⁵

⁵⁰ Eduard MAUR, *Přínos české historické demografie po roce 1989 k dějinám českého venkova, zejména raného novověku*, in: *Východočeské listy historické* 32, 2014, s. 109–121; Markus CERMAN – Hermann ZEITLHOFER (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen: Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*, Wien 2002.

⁵¹ P. ČERNIKOVSKÝ – J. MILLER, *Urbánní historie*, s. 878–883. Výjimkou z této izolace byly práce Ludi Klusákové např.: *The asymmetry of urban growth (Some reflections on peripheral character of urban development in the Czech Lands and in Central Europe during the 18th and 19th centuries)*, in: *Historická demografie* 15, 1991, s. 77–97.

⁵² Paul M. HOHENBERG – Lynn Hollen LEES, *The Making of Urban Europe, 1000–1994*, Cambridge–London 1995; Jan de VRIES, *European urbanization 1500–1800*, Routledge 2007²; Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*, Praha 2006, s. 9–11.

⁵³ František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992; podstatně rozšířené druhé vydání vyšlo pod názvem TÝŽ, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009. Velmi přínosná práce Jaroslava Millera se od klasických syntéz dějin měst liší především výběrovostí témat, která komparuje v širším měřítku. Zároveň ale mnohá důležitá témata pomíjí. Nejlepším syntetickým zpracováním dějin českých měst tak zůstává stať Eduard MAUR, *Urbanizace před urbanizací*, in: Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl, s. 54–120. Shrnující pojetí mají i studie: Jaroslav PÁNEK, *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*, in: Jaroslav PÁNEK (ed.), *Česká města v 16.–18. století*, Praha 1991, s. 15–39 a TÝŽ, *Města v předbělohorském státě*, in: *Kultura každodenního života českých a moravských měst v předbělohorské době*, ed. Václav BŮŽEK, *Opera Historica* 1, 1991, s. 9–29.

⁵⁴ Marie MACKOVÁ (ed.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy*, Ústí nad Orlicí 1996.

Jednou z výjimek ve starším bádání je práce Lidmily Dědkové, která ve svém výzkumu vycházela mj. i z náhodských pramenů. Srov. Lidmila DĚDKOVÁ, *Ochranná municipální města v Čechách. (Studie o vývoji a postavení poddanských měst a jejich správy po Bílé hoře)*, in: *Sborník archivních prací* 28, č. 2, 1978, s. 292–355.

⁵⁵ Iniciátorkou obou těchto edic je Ivana Ebelová. Z východočeských měst vyšly v edici dějin měst vedle Náchoda pouze dějiny Hradce Králové. Kolektiv autorů, *Hradec Králové*, Praha 2017.

Co se týče migrací a otázky populace měst, nelze tato témata označit za žhavé otázky současného bádání. Kontinuálním jevem je nadále zájem o knihy měšťanských práv,⁵⁶ jejichž výzkum sledoval i důležitý kontext samotného procesu získání plné městské příslušnosti.⁵⁷ Studium městského přistěhovalectví založené pouze na knihách měšťanských práv kritizoval především Martin Nodl, poukazujíc na jeho tematickou omezenost.⁵⁸ Sám pak představil mimořádně inovativní studii, která se nespokojila pouze se stanovením míry imigrace včetně geografického horizontu, nýbrž se s úspěchem snažila postihnout i míru integrace přistěhovalců, včetně jejich možnosti sociální mobility.⁵⁹

Výzkumu migrací se v polistopadovém období věnovali také historičtí demografové, zejména generace žáků prof. Maura. Ti se ve svých rozsáhlých mikrosondách zaměřili především na populační vývoj a majetkový transfer, avšak přitom se nevyhnuli ani migraci.⁶⁰ Nejsoustavněji se z nich migrací zabýval Josef Grulich, který ji studoval jednak ve venkovském prostředí na základě pozemkových knih,⁶¹ jednak na příkladu města Českých Budějovic s pomocí matrik.⁶² Grulichovy statě přinášejí vedle mimořádného přehledu zahraniční literatury⁶³ především kvantitativní přístup ke studiu problematiky a jeho výsledky prezentují převažující tendence obrazu historické reality.

⁵⁶Eva SEMOTANOVÁ, *Knihy měšťanských práv – významný pramen předstatistického období. Příspěvek ke studiu přistěhovalectví do měst pražských v letech 1618–1770*, in: Historická demografie 10, 1986, s. 73–115. Vedle toho provedl tímto způsobem širokou srovnávací analýzu měst středovýchodní Evropy Jaroslav Miller, kterou naznačil faktory, které obecně migraci do měst nejvíce ovlivňovaly. Jaroslav MILLER, *Raně novověká městská migrace – české země, královské Uhry, polsko-litevský stát. Pokus o základní komparaci*, in: Český časopis historický 100, č. 3, 2002, s. 522–554.

⁵⁷Vít ZÁBRANSKÝ, *Některé aspekty přijímání měšťanů do měst ve světle novoměstské knihy měšťanských práv 1612–1658*, in: Historie 2006. Sborník prací z celostátní studentské vědecké konference v Ostravě, Ostrava 2007, s. 31–41.

⁵⁸Martin NODL, *Raně novověké městské migrace: perspektivy, tendence a metodické podněty německého bádání 70. až 90. let*, in: Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 289–304.

⁵⁹Martin NODL, *Sociální aspekty pozdně středověkého městského přistěhovalectví*, in: Sociální svět středověkého města, ed. týž, Colloquia mediaevalia Pragensia 5, Praha 2006 s. 3–96.

⁶⁰Jen výběrově: Josef GRULICH, *Převody poddanských nemovitostí a migrace obyvatelstva na jihu Čech. Situace na Chýnovsku v druhé polovině 17. a 18. století*, in: Studie k sociálním dějinám 6, 2001, s. 117–136; Alice VELKOVÁ, *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750–1850*, in: Dějiny migrací v českých zemích v novověku, edd. Eduard MAUR – Josef GRULICH, Praha 2006, s. 73–98; Markéta PRAŽÁKOVÁ-SELIGOVÁ, *Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v první polovině 18. století ve světle poddanských seznamů*, in: Historická demografie 28, 2004, s. 55–109; Josef GRULICH – Hermann ZEITLHOFER, *Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení*, in: Historická demografie 22, 1998, s. 79–105.

⁶¹Josef GRULICH, *Dědická praxe a migrace na jihu Čech v 17. a 18. století*, in: Historický obzor 15, č.1/2, 2004, s. 36–45; TÝŽ, *Převody*.

⁶²J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*. Tato jediná česká monografie zabývající se jen a pouze otázkou migrací je statisticky mimořádně bohatá a heuristicky náročná, avšak do značné míry rezignuje na mnohé otázky týkající se kvalitativní roviny tématu. Viz v některých ohledech až příliš kritická recenze Jaroslava ČECHURY, *Josef GRULICH, Migrace městského a vesnického obyvatelstva*, in: Jihočeský sborník historický 82, 2013, s. 281–291.

⁶³Zejména: Josef GRULICH, *Migrační teorie, integrační procesy a evropské dějiny migrací*, in: Český časopis historický 111, č. 2, 2013, s. 378–406.

Naopak výjimky a kvalitativní rozměr tématu se staly námětem několika studií Jaroslava Čechury. Ten v řadě svých prací kriticky vystoupil vůči představám o možnostech omezení mobility poddaných,⁶⁴ jejíž možnosti naznačil na základě široké škály pramenů.⁶⁵ Význam jeho statí spočívá ve skutečnosti, že podhalují obzory, zejména v oblasti motivací k ilegální migraci, které by kvantitativní výzkum neodhalil. Že není radno množství takových případů ilegální migrace podceňovat prokázal také Pavel Matlas.⁶⁶

Jak již bylo zmíněno, kontaktů mezi západoevropskou historiografií a českými výzkumy oblasti městského přistěhovalectví je minimum. Je proto vhodné sledovat především německé prostředí, které je našim poměrům.⁶⁷ Výzkum dějin měst zde patří mezi významná témata, o čemž svědčí i řada pokusů o syntetické zpracování.⁶⁸ Ty mají vcelku podobnou strukturu, v níž je pozornost věnována i městské populaci, zdůrazňující rozdíly v růstu německých měst a západoevropských metropolí. Ve shodě s historiky anglosaskými považují městskou populaci za populačně nesoběstačnou, jejíž růst závisel na přílivu imigrantů z venkova. Tuto tezi uvádí i rozsáhlá srovnávací práce amerického historika Jana de Vriese, přičemž však zmiňuje i její některé kritiky.⁶⁹ Jedním z nich byl i Allan Sharlin, který zdůraznil podstatně odlišnou míru porodnosti mezi měšťanskými starousedlíky, mezi nimiž měla dosahovat stejných hodnot jako u venkovanů, a příchozími imigranty, kteří často prožili celý život ve služebním poměru bez možnosti sňatku, přičemž jejich smrt opticky ovlivnila statistiku populační bilance města.⁷⁰

⁶⁴ Jaroslav ČECHURA, *Sex v době temna: sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660–1770)*, Praha 2015, např. s. 101; TÝŽ, *Selské rebelie roku 1680*, Praha 2001, s. 150.

⁶⁵ Jaroslav ČECHURA – Jana ČECHUROVÁ, *Mobilita v jedné české pobělohorské vsi. Pelejovice 1650–1700*, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Díl 1, edd. Zdeněk KÁRNÍK – Jiří ŠTAIF, Praha 1999, s. 94–124; Jaroslav ČECHURA, „Do Moravy utekl, však on tam ale nezůstane.“ *K živelné migraci z jižních Čech na Moravu (1700–1750)*, in: Časopis Matice moravské 132, č. 1, s. 43–81. Zajímavou statí na toto téma přinesl i Josef GRULICH, *Motivace migrací a mobility venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 17. až 18. století*, in: Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku, edd. Václav BŮŽEK – Jaroslav DIBELKA, České Budějovice 2007, s. 255–290.

⁶⁶ Pavel MATLAS, *Migrace poddaného obyvatelstva v raném novověku. Nová heuristická východiska a přístupy*, in: Forum statisticum Slovaca 3/2007, s. 168–173.

⁶⁷ Můj přehled vychází z prací, které jsou dostupné v ČR či na internetu.

⁶⁸ Klaus GERTEIS, *Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit*, Darmstadt 1986; Heinz SCHILLING, *Die Stadt in der frühen Neuzeit*, München 1993; Herbert KNITTLER, *Die europäische Stadt in der frühen Neuzeit*, Wien 2000; a naposledy Ulrich ROSSEAUX, *Städte in der Frühen Neuzeit*, Darmstadt 2006.

⁶⁹ Jan de VRIES, *European urbanization*.

⁷⁰ Allan SHARLIN, *Natural Decrease in Early Modern Cities: A Reconsideration*, in: Past and Present No. 79, 1978, s. 126–138. Přestože je tato Sharlinova hypotéza zajímavá, schází jí relevantní opora v prokázání na konkrétním příkladu ve zpracované mikrosondě. Argumenty, které autor předkládá v podobě statistik obyvatelstva, jí dle mého soudu jednoznačně neprokazují.

Obrátíme-li pozornost již výhradně ke studiu migrace, tak v případě přistěhovalectví do měst existuje opravdu velké množství prací,⁷¹ počínaje rozsáhlou prací Karla Büchera.⁷² Je však signifikantní, že prací zabývajících se migrací za sňatkem je poskrovnu.⁷³ Mnohem větší pozornost je věnována migraci pracovní, pohledu z makroperspektivy a velkým masovým přesunům, jakým bylo vystěhovalectví do USA či pohyby obyvatelstva spojené s válečnými konflikty. Takovému studiu se věnuje zejména Osnabrücký institut výzkum migrací, v jehož čele stál dlouhá léta Klaus J. Bade.⁷⁴ Ačkoliv leží těžiště těchto výzkumů v moderních dějinách, lze v jejich volně dostupném periodiku IMIS Beiträge nalézt i některá tematická čísla zaměřená blíže k lokální rovině raně novověké migrace.⁷⁵

II. 1. Sňatek

Vzhledem ke zvolenému zaměření práce na migraci za sňatkem, je třeba se alespoň krátce zastavit u samotného tématu sňatku. V případě naší historiografie se mu věnovaly již kulturně historické výzkumy na přelomu 19. a 20. století. Tito badatelé, kteří stáli na pomezí historie a etnografie, především intenzivním studiem krajových venkovských tradic zaznamenali pozůstatky starších, mnohdy z předmoderní doby pramenících zvyků. Jmenovat musíme především Čeňka Zírta,⁷⁶ ale zmínit lze i další, jakým byl amatérský národopisec Beneš Metod Kulda.⁷⁷ Z těchto kořenů vychází, pro bezprostřední okolí Náchoda podstatné, národopisné výzkumy českého Kladska z pera Josefa Štefana Kubína.⁷⁸

⁷¹ Jejich přehled nabízí např. databáze Institutu pro srovnávací dějiny měst v Münsteru <http://www.uni-muenster.de/Staedtegeschichte/OPAC/istg.cgi>, citováno dne 11. 7. 2018.

⁷² Karl BÜCHER, *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im XIV. und XV. Jahrhundert, social-statistische Studien*, Tübingen 1886. Jak zdůraznil Martin NODL, *Raně novověké městské migrace*, tato práce do značné míry zakonzervovala metodu dalších výzkumů.

⁷³ Dosud jsem měl k dispozici zajímavou stat' Susan L. NORTON, *Marital migration in Essex County, Massachusetts, in the Colonial and Early Federal Periods*, in: *Journal of Marriage and Family* 35, č. 3, 1973, s. 406–418.

⁷⁴ Kompletní bibliografie autora včetně jeho publicistických příspěvků viz Klaus J. BADE, *Leviten lesen: Migration und Integration in Deutschland*, IMIS Beiträge, Heft 31, 2007, s. 75–125. dostupné online: https://www.imis.uni-osnabrueck.de/fileadmin/4_Publikationen/PDFs/imis31.pdf, citováno dne 11. 7. 2018. Českého vydání se dočkala pouze práce Klaus J. BADE, *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2005; ve které autor představuje migrace v předmoderním období jen ve formě anonymních velkých migračních systémů. Tento autor také stojí za projektem encyklopedie migrací v Evropě, v níž problematiku zemí bývalého Československa zpracoval Hermann Zeitlhofer viz Klaus J. BADE (ed.), *Enzyklopädie Migration in Europa: vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Paderborn 2008.

⁷⁵ Hannelore OBERPENNIG – Annemarie STEIDL (edd.), *Kleinräumige Wanderungen in historischer Perspektive*, IMIS Beiträge, Heft 18, 2001, Osnabrück 2001.

⁷⁶ Čeňek ZÍBRT, *Staročeská svatba*, Praha 1930.

⁷⁷ Beneš Metod KULDA, *Svadba v národě Česko-slovanském čili svadební obyčeje, řeči, promluvy a přípitky*, Olomouc 1875³.

⁷⁸ Zejména mimořádně cenná práce Josef Štefan KUBÍN, *České Kladsko: nástin lidopisný*, Praha 1926, zejména strany 41–52.

Vedle těchto výzkumů nelze nezmínit směr právněhistorický, který již před první světovou válkou dosáhl pozoruhodných výsledků v díle Jana Kaprase. Ten se zabýval majetkově-právním rozměrem sňatku, především na základě studia role věna a obvěnění.⁷⁹ Po druhé světové válce na jeho výzkum navázal se svou dodnes zásadní prací Vladimír Procházka⁸⁰ a v jistém smyslu i Josef Klabouch, který je také autorem popularizační syntézy.⁸¹

K výraznému kvalitativnímu pokroku došlo po roce 1989, kdy spolu se znovunavázáním kontaktů se západoevropskými společenskými vědami pronikly do české historiografie i antropologické přístupy. Mezi nimi se oblíbeným stalo studium přechodových rituálů. Tento již více jak sto let starý koncept formulovaný Arnoldem van Gennepem,⁸² který byl dále rozvíjen dalšími strukturalistickými antropology,⁸³ našel odezvu především v bádání o raněnovověké šlechtě.⁸⁴ V něm zaujímají přední místo vědecké projekty tzv. jihočeské historické školy, která se přímo programově zaměřila na studium každodennosti a rituálů aristokratické společnosti.⁸⁵

Druhou vědeckou školou, která studovala sňatek a jeho funkci především ve venkovském prostředí, tvoří žáci prof. Eduarda Maura, kombinující výzkumy na poli historické demografie se studiem dějin rodiny. V rámci svých náročných mikrosond do poměrů na vybraných panstvích studovali tito badatelé také jednotlivé fáze životního cyklu včetně sňatku.⁸⁶ U něj sledovali především sňatkový věk a také dostupnost sňatku pro určité skupiny dle rodinného stavu.⁸⁷

Růst zájmu o sňatky v celém jejich širokém kontextu ilustruje i sborník z nedávné pardubické konference, obsahující široké spektrum příspěvků.⁸⁸ Lze tak říci, že dnes je téma

⁷⁹ Jan KAPRAS, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*, Praha 1908.

⁸⁰ Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.

⁸¹ Jiří KLABOUCH, *Politický konsens k manželství v Čechách*, Praha 1960; TÝŽ, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.

⁸² Arnold van GENNEP, *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*, Praha 1997. Původně vyšlo v roce 1909.

⁸³ Jmenujme alespoň práci skotského antropologa Victora TURNERA, *Průběh rituálu*, Brno 2004.

⁸⁴ Velmi bohatou produkci shrnuje Martin HOLÝ, *Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650*, in: *Historická demografie 27*, 2003, s. 5–35; zvláště poznámka č. 1.

⁸⁵ Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA (ed.), *Dvory velmožů s erbem růže: všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997; Pavel KRÁL – Václav BŮŽEK (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, *Opera historica 8*, České Budějovice 2000.

⁸⁶ Josef GRULICH, „Slavnostní okamžiky“ – svatební a křestní obřad v období raného novověku. (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století), in: *Historická demografie 24*, 2000, s. 49–82.

⁸⁷ Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16 až 18. století*, České Budějovice 2008; A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*; Markéta PRAŽÁKOVÁ-SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století. Osud nebo volba?: K demografickým, hospodářským, sociálním a rodinným aspektům života venkovských poddaných na panství Horní Police*, Praha 2015.

⁸⁸ Martina HALÍŘOVÁ (ed.), *Oznamuje se láskám našim.. aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí*, Pardubice 2007, zde například zajímavá stať Aleny Nachtmannové týkající se role různých prvků oděvu při svatebním rituálu.

sňatku pojmáno v mnoha rozměrech. Vedle tradičního národopisného a právněhistorického i jako významný faktor demografického vývoje, a také jako přechodový rituál s širokým společenským kontextem, který v případě aristokracie měl i politické dopady.⁸⁹

II. 2. Regionální bádání na Náchodsku

Počátky regionálních výzkumů můžeme na Náchodsku hledat už v 18. století.⁹⁰ Pomineme-li toto nejstarší bádání před profesionalizací historické vědy,⁹¹ je třeba se zastavit u autora historicky druhého sepsání dějin města Náchoda, kterým byl Jan Karel Hraše. V jeho Dějinách Náchoda se již setkáváme se soupisy nejstarších náchodských rodin.⁹² Zatímco zpočátku vypisoval jednotlivá jména z městských knih, později zřejmě využíval dochované soupisy a berní rejstříky.⁹³ Ačkoliv takto shromáždil poměrně hojný materiál, studium přistěhovalectví, stejně jako obecně populační otázky města stály stranou jeho zájmu. Ani pozdější historiky toto téma, přes množství dochovaných pramenů nelákalo. Bedřich Profeld a František Machát přinesli řadu podnětných studií týkající se Náchoda v období 17. století.⁹⁴ Podobně i další generace, reprezentovaná především Erikem Bouzou soustředila svou pozornost na vybudování místního okresního archivu a pořádání fondů,⁹⁵ a také v souladu s dobovým ovzduším na otázku poddanského odporu, a zejména slavnou selskou rebelii roku 1775.⁹⁶ Poddanské poměry na nedalekém Podorlicku se staly tématem záslužné práce Jaroslava Šůly.⁹⁷

Po sametové revoluci došlo k několika pronikavým změnám. Nově ustavená královehradecká univerzita se začala výrazně profilovat jako pracoviště se zaměřením na

⁸⁹ Např. Petr VOREL, *Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie*, in: Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, edd. Pavel KRÁL – Václav BŮŽEK, České Budějovice 2000, s. 191–206.

⁹⁰ Stručný přehled přináší stať Lydia BAŠTECKÁ, *Historiografie a dějepisci Náchoda a Náchodska*, in: Sborník prací východočeských archivů 8, 2000, s. 179–193.

⁹¹ Mám na mysli práce vrchnostenských úředníků David Antonín NÝVLT, *Prospěšný potok vod*, Praha 1736; Jana Müllera viz: Věra VLČKOVÁ (ed.), *Pamětihodnosti panství Náchod a osudy, úředníků spravujících toto panství v posledních 5 desetiletích. V červenci 1842 sepsáno penzionovaným důchodním Janem Müllerem, který zde byl v tomto období zaměstnán*. Liberec 2007; a také obrozeneckého kněze Josefa Myslimíra Ludvíka: Josef Myslimír LUDVÍK, *Památky hradu, města a panství Náchoda i vlastníkův jeho*, Hradec Králové 1857.

⁹² HRAŠE I., s. 52–74.

⁹³ HRAŠE II., 402–408.

⁹⁴ F. MACHÁT, *Náboženské poměry na Náchodsku; Týž, Židé v Náchodě. Příspěvek k dějinám města v XVII. a XVIII. století*, in: Sborník prací historických k šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra. Jaroslava Golla, edd. Gustav FRIEDRICH – Kamil KROFTA – Jaroslav BIDLO, Praha 1906, s. 298–319. V případě Bedřicha Profelda se jedná o velké množství drobných stať zejména v regionálních periodících – viz Ladislav VACINA, *Bedřich Profeld (1876–1949): Výběrová bibliografie*, Náchod 1976.

⁹⁵ Erik BOUZA, *Okresní archiv v Náchodě: Průvodce po archivních fondech a sbírkách*, Hradec Králové 1973.

⁹⁶ Erik BOUZA – Jaroslav METELKA (edd.), *Povstání poddanského lidu 1775 v severovýchodních Čechách*, Hradec Králové 1975 – zde zvlášť stať Věry Vaňkové.

⁹⁷ Jaroslav ŠŮLA, *Venkovský lid východního Hradecka 1590–1680*, in: Acta musei Reginahradensis, serie B – Společenské vědy XIII, Hradec Králové 1971. Přestože lze s některými Šůlovými závěry polemizovat a označovat je za poplatné době, jedná se o heuristicky mimořádně bohatou práci.

regionální dějiny východních Čech a také Kladska. To vyústilo v práci na syntéze dějin východních Čech, které však byly dovedeny pouze do roku 1526.⁹⁸ V současné době zde na katedře archivnictví probíhají cílené výzkumy zaměřené na diplomatiku městských úředních knih východočeských (zejména věnných) měst.⁹⁹

Přímo pro náchodské bádání byl významným impulzem vzniku sborníku *Stopami dějin Náchodska* iniciovaný Lydií Bašteckou. V něm následně vyšla řada podnětných studií týkajících se místních poměrů v raném novověku, především z pera Jaroslava Čápa, Jana Čížka či Ladislava Hladkého či Petra Černikovského.¹⁰⁰ Tyto jejich výzkumy poté vyústily ve dvě syntézy, zprostředkující jejich poznatky široké (nejen odborné) veřejnosti.¹⁰¹ Regionální bádání obohatila také diplomatická studie Markéty Česákové, zabývající se městskou správou a její písemnou produkcí.¹⁰²

Otázkám týkajícím se populačního vývoje Náchodska se na rozdíl od nedalekého Broumova¹⁰³ dosud téměř nikdo nevěnoval. Jedinými studii, tak zůstávají dvě statě Jaroslava Čápa¹⁰⁴ a Zdeňka Jánského,¹⁰⁵ založené na rozboru církevních soupisů, které jsou obecně v oblasti královéhradecké diecéze dochovány až od druhé poloviny 18. století.¹⁰⁶

⁹⁸ Ondřej FELCMAN (ed.), *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku*, Praha 2009.

⁹⁹ Za zmínku stojí minimálně práce: Vojtěch KLÍMA, *Trhové knihy východočeských věnných měst a jejich vývoj do roku 1620*, diplomová práce FF UHK, Hradec Králové 2016.

¹⁰⁰ Jaroslav ČÁP, *Nejstarší náchodský radní manuál z let 1709–1716*, in: *Stopami dějin Náchodska* 9, 2003, s. 49–60; Jan ČÍŽEK, *Hrdelní soudnictví města Náchoda v 16. století*, in: *Stopami dějin Náchodska* 4, 1998, s. 9–52; Petr ČERNIKOVSKÝ – Jan ČÍŽEK, *Stavební činnost města Náchoda v letech 1599–1663 ve světle účtů*, in: *Stopami dějin Náchodska* 9, 2003, s. 19–48; Petr ČERNIKOVSKÝ, *Po stopách nejstarších náchodských privilegií*, in: *Stopami dějin Náchodska* 11, 2007, s. 19–33.

¹⁰¹ Ivana EBELOVÁ – Lydia BAŠTECKÁ (edd.), *Náchod. Historie, kultura, lidé*, Praha, 2004; Lydia BAŠTECKÁ – Jan ČÍŽEK – Jaroslav ČÁP, *Vývoj městské samosprávy v Náchodě*, Náchod 2007.

¹⁰² Markéta ČESÁKOVÁ, *Rychtářské manuály města Náchoda*, Praha 2013.

¹⁰³ Jmenujme především výzkumy Elišky Čánové např. *Výzkum úmrtnosti na Broumovsku. (Příspěvek k metodice historickodemografického výzkumu)*, in: *Archivní časopis* 26, č. 4, 1976, s. 197–208.

¹⁰⁴ Jaroslav ČÁP, *Náchod podle soupisu věřících z roku 1776*, in: *Stopami dějin Náchodska* 6, 2000, s. 53–78.

¹⁰⁵ Zdeněk JÁNSKÝ, *Statistika obyvatel dobenínské kolatury k roku 1851*, in: *Stopami dějin Náchodska* 4, 1998, s. 211–228.

¹⁰⁶ Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Soupisy duší a zpovědní seznamy jako historické prameny k poznání dějin královéhradecké diecéze a jejich obyvatel v 18. a 19. století*, in: *350 let královéhradecké diecéze*, ed. Petr POLEHLA, Červený Kostelec 2015, s. 55–68.

III. Prostor a čas – nástin dějin lokality

Sledované migrace je nutné posuzovat ve vztahu k dobovým poměrům v konkrétní lokalitě, ve které probíhají.¹⁰⁷ Její základní rysy a specifika, jakými jsou přírodní podmínky, charakter osídlení či ekonomické poměry, vytváří jeden z podstatných faktorů, které ovlivňují sílu a směr prostorových pohybů. Nelze opomenout ani právní poměry, které přes jistá omezení naznačují ideální stav, jak měly vypadat dobové poddanské vztahy dle představ původců těchto norem. V těchto kontextech bude mou snahou postihnout roli Náchoda jako města a centra panství. To by v ideálně typickém pojetí mělo splňovat kritéria spojovaná s obecnými definicemi města,¹⁰⁸ kterými byla velikost, právní status či funkce. Otázka, nakolik byla tato kritéria dosažena, je předmětem této kapitoly. Nejprve zde představím stručně tuto lokalitu samotnou v kontextu vývoje panství, a poté se zaměřím na témata, která považuji za podstatná pro cíl této práce. Inspirací pro tento nástin mi byla zejména studie Jana Dvořáka, soustředující svou pozornost na vztah vrchnostenského města s jeho zázemím¹⁰⁹ na příkladu města Svitav vůči okolnímu stejnojmennému panství, a to ze tří perspektiv – demografické, právní a správní a hospodářské. Tématu migrace se ve vztahu město – venkov však dotkl pouze minimálně,¹¹⁰ přestože se tato otázka přímo nabízí.

III. 1. Náchod: podoba města a nástin vývoje panství

Město Náchod se nachází v severovýchodních Čechách, oblasti Sudetského mezihoří, oddělující masivy Krkonoš a Orlických hor.¹¹¹ Bylo založeno na nivě řeky Metuje při významné stezce spojující Čechy s Kladskou kotlinou někdy před polovinou 13. století. Tato příhodná poloha zapříčinila, že z původně šlechtického založení se místní hrad, tyčící se na kopci nad městem, stal brzy královským manstvím, kterýžto status mu vydržel přes bouřlivé události

¹⁰⁷ Pod pojmem lokalita rozumím jakékoliv (v kontextu této práce osídlené) místo bez ohledu bez ohledu na jeho právní status či poddanskou příslušnost.

¹⁰⁸ K problematice vymezení města srov. F. HOFFMANN, *České město ve středověku*, s. 9–13; H. KNITTLER, *Die europäische Stadt*, Wien 2000, s. 11–21.

¹⁰⁹ Jan DVOŘÁK, *Vrchnostenské město v raném novověku: vztahy k vrchnosti a venkovskému zázemí na příkladu Svitav v 17. století*, Brno 2013.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 162. Vztahy mezi městem a venkovem, jimž je v německy mluvících zemích věnována mimořádně velká pozornost, je v naší historiografii na samé periférii zájmu. Téměř jedinou studií, spíše bilancující tento nelichotivý stav je Eduarda MAURA, *Wirtschaftliche Stadt-Land-Beziehungen in den böhmischen Ländern an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, in: Markus CERMAN – Erich LANDSTEINER (edd.), *Zwischen Land und Stadt. Wirtschaftsverflechtungen von ländlichen und städtischen Räumen in Europa 1300-1600*, Innsbruck 2010, s. 58–77.

¹¹¹ K složitému vývoji pojmenování této oblasti srov. studii Ivana HONL, *O tzv. východním podhůří Krkonoš (návoslovná rozprava)*, in: *Krkonoše – Podkrkonoší* 4, 1969, s. 130–138.

husitských válek až do přelomu 15. a 16. století.¹¹² Pod tímto zámekem se v raném novověku nacházela rozlohou menší lokalita obehnaná hradbami, která byla tvořena přibližně čtvercovým náměstím a dvěma z něj vycházejícími hlavními ulicemi, které směřovaly k branám Kladské a Horské. Stejně názvy jako brány měla i předměstí, která se před nimi rozkládala. V areálu obehnaném hradbami se nacházela městská radnice, fara, místní škola, rychta, měšťanské domy, pivovar a uprostřed náměstí děkanský kostel svatého Vavřince. V jihozápadní části hradbami obehnaného prostoru se nacházela ulice nazývaná Židovská, okolo které se konstituovalo místní židovské ghetto s vlastní synagogou. Na předměstí Krajském byl umístěn špitál, na Horském masné krámy a Podbuční mlýn. Na břehu řeky Metuje, která meandrovala volně údolím, se nacházely zdejší lázně.¹¹³ V bezprostřední blízkosti na východ od města se nacházela osada Plhov, která byla běžně počítána k Horskému předměstí. O něco vzdálenější od města byly vsi nazývané šosovní, tedy lokality právně spadající pod náchodské městské právo. Jimi byly především velké vsi Běloves a Staré Město a také menší lokality Dolní Bražec a Malé Poříčí. Mezi nimi a Náchodem se nalézal pozemkový majetek místních měšťanů. Tyto čtyři šosovní vsi spolu se dvěma zádušními a dvěma vesnicemi, které byly přímým majetkem města, tvořily v raném novověku pozemkové panství města Náchoda, které městu umožňovalo, aby samo vystupovalo jako vrchnost.¹¹⁴ Přibližně takto vypadalo město a jeho okolí po dlouhé období od středověku až do doby významných změn v 19. století.¹¹⁵

Vedle tohoto bezprostředního zázemí města tvořeného jeho vlastním velkostatkem se okolo města rozkládalo stejnojmenné panství náležející k místnímu zámku. Tento kolos, který patřil dle souhrnných ukazatelů, jakými jsou zemské katastry,¹¹⁶ do desítky největších panství

¹¹² K nejstarším dějinám města detailně HRAŠE I.; některé jeho mylné závěry o existenci hradiště Starý Náchod korigovalo nové zpracování dějin města, viz I. EBELOVÁ – L. BAŠTECKÁ (edd.), *Náchod*.

¹¹³ Základní topografií města načrtnul HRAŠE I., s. 672–675; podrobně sledoval dějiny jednotlivých domů Bedřich PROFELD, *Místopis Náchoda v 17. století*, in: *Od kladského pomezí 12, 1934–1935*, s. 1–4, 17–19, 33–36, 49–50; TÝŽ, *Místopis Náchoda v 17. století. Předměstí Horské či Kladské a Plhov*, in: *19. výroční zpráva reálného gymnázia v Náchodě za školní roky 1915–1916*, s. 3–7; TÝŽ, *Místopis Náchoda v 17. století. Předměstí Horské či Kladské a Plhov*, in: *36. výroční zpráva reálného gymnázia v Náchodě za školní roky 1932–1933*, s. 3–6.

¹¹⁴ Problematikou vsí „k městu Náchodu příslušejících“ se detailně zabýval Petr ČERNIKOVSKÝ, *Raně novověké poddanské město jako vrchnost. Náchod a jeho venkovské zázemí v 15.–17. století*, in: *Historie 2003, Celostátní studentská vědecká konference Pardubice, Pardubice 2004*, s. 55–87; TÝŽ, *Města severovýchodních Čech jako vrchnosti ve světle konfliktů se svými poddanými (2. polovina 17. a počátek 18. století)*, in: *Miscellanea ze semináře starších dějin*, edd. Radmila PAVLÍČKOVÁ – Petr ELBEL, Olomouc 2005, s. 37–57. Obecněji ke genezi městského velkostatku z šosovních vsí viz Černikovského diplomová práce na FF Olomouc, či práce: Jan LHOTÁK, *Velkostatek města Sušice. Od městských (šosovních) vesnic k robotní abolicí a jejím výsledkům*, dizertační práce FF UK, Praha 2015.

¹¹⁵ Samozřejmě s postupným narůstáním počtu domů, které přibývaly zejména na obou předměstích. Jedinou podstatnou změnou byl zánik osídlení v lokalitě Na Roudném, jejíž usedlosti město Náchod zakoupilo a rozprodalo pozemky svým, po půdě lačnicím, měšťanům. K tomu detailně: Petr ČERNIKOVSKÝ, *Osídlení na Roudném u Náchoda a jeho zánik*, in: *Náchodsko od minulosti k dnešku 4*, Náchod 2002, s. 51–55.

¹¹⁶ Pokus o srovnání velikosti panství na základě předbělohorských berních rejstříků naráží na komplikaci způsobenou jejich odlišným způsobem evidence. Základem nejsou jednotlivá panství a deskové statky, ale jejich vlastníci. Setkáváme se tak s obtížemi v případech, když jedna osoba vlastnila v kraji více statků, tak je u něj uveden

v celé zemi,¹¹⁷ byl tvořen několika dílčími celky, které byly připojeny během jeho vývoje. Původní rozsah náchodské domény můžeme sledovat již od roku 1415, kdy ji zakoupil Boček z Kunštátu. Tehdy ji tvořily hrad a město Náchod, městečko Hronov a 21 lokalit, které můžeme zařadit mezi vsi či osady.¹¹⁸ Tento rozsah prodělal během husitské a poděbradské doby řadu proměn, mezi které patří mimo jiné definitivní posun česko-kladské hranice, způsobený prodejem hradu a panství Homole roku 1477, které se tak natrvalo staly součástí Kladska. K stabilizaci rozsahu dosud často zastavovaného panství došlo po roce 1497, kdy se dostalo do rukou pánů z Janovic.¹¹⁹ Podstatným rozšířením panství byla v letech 1516–1519 koupě sousedního panství Vízmburk, s kterým bylo již spojeno dříve v rukou Jiřího z Poděbrad.¹²⁰ Splynutím těchto dvou panství došlo ke vzniku velkého dominia, jehož rozsah můžeme shledat podle smlouvy z počátku roku 1545, kterou jej Vojtěch z Pernštejna, po jedenáctileté epizodě v držení jeho rodu, prodal Zikmundu Smiřickému ze Smiřic. Náchodské panství tehdy čítalo jedno město (Náchod), tři městečka (Skalice, Hronov, Machov) a 38 vsí, mezi které byly započítány i vsi, které byly později označovány za přináležející k městu. Vízmburské panství čítalo dvě městečka (Úpici a Kostelec) a 19 vsí.¹²¹

K dalšímu rozšiřování tohoto panství došlo až v poslední čtvrtině 16. století, kdy v letech 1582 a 1600 Smiřičtí koupili jednotlivé díly kdysi rozsáhlého panství Rýzmburk.¹²² Posledním ziskem za pánů ze Smiřic byl nákup statku Třebešov v roce 1613.¹²³ Radikální změnou byl dočasný stav v letech 1623–1634, kdy se celé náchodské dominium stalo součástí obrovského

pouze součet jejich údajů. Tak např. Albrecht Jan Smiřický ze Smiřic přiznával k roku 1615 z panství Kumburku a Náchoda 3392 osedlých, aniž by bylo možné spolehlivě rozlišit, jaký byl poměr mezi těmito dvěma rozsáhlými panstvími. August SEDLÁČEK (ed.), *Rozvržení sbírek a berní roku 1615 dle uzavření sněmu generálního*, Praha 1869, s. 7.

¹¹⁷ Viz příloha č. 1.

¹¹⁸ Josef EMLER (ed.), *Listiny archivu někdy Olešnického*, in: Archiv český XV., Praha 1896, č. 73, s. 171–172.

¹¹⁹ Přesněji roku 1497 zastavil Jindřich Minsterberský panství Janu Špetle z Prudic, který byl v roce 1502 přijat svým tchánem Janem z Janovic, posledním mužským příslušníkem tohoto rodu, za dědice s právem nosit jeho jméno a erb. Vzhledem k dluhům knížete Jindřicha, došlo po jeho smrti roku 1498 k definitivnímu získání náchodského panství Janem Špetlem v roce 1500 který jej také vyvázal z manské povinnosti vůči králi. Viz dosud nejpodrobněji August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl V. Podkrkonoší*, Praha 1887, s. 14–15; též I. EBELOVÁ – L. BAŠTECKÁ (edd.), *Náchod*, s. 63.

¹²⁰ Tamtéž s. 64.

¹²¹ František DVORSKÝ (ed.), *Listiny pánův Jana a Vojtěcha z Pernštejna*, in: Archiv český XX., Praha 1902, č. 491, s. 480–481.

¹²² Statek Ratibořice zahrnoval ratibořický poplužní dvůr a vsi Lhota pod Hoříčkami, Chlístov, Křižanov a Zábrodí, poslední torzo panství Rýzmburk tvořil hrad a hospodářský dvůr Rýzmburk, vsi Olešnice, Stolín, Mstětín, Všeliby, osady Víška a Skalka, které postupně splynuly s Olešnicí, a městečka Žernov a Červená Hora, která však již berní rula eviduje pouze jako vsi. Rozpad tohoto kdysi rozsáhlého panství, hospodářský stav a poddanské poměry zkoumala detailně Eliška ČÁNOVÁ, *Hospodářský stav panství Rýzmburk v XVI. a na poč. XVII. stol.*, in: Sborník archivních prací 5, 1955, s. 205–226. K stavu panství při prodeji srov. též edici Jaroslav ČÁP (ed.), *Trhová registra rýzmburského panství z roku 1600*, in: Ad honorem Jaroslav Šůla, *Dissertationes historicae* 6, 1998, s. 17–56.

¹²³ Deskový statek Třebešov tvořily vsi Velký a Malý Třebešov a polovina vsi Litoboř.

komplexu statků pánů Trčků z Lípy.¹²⁴ Jednou z klíčových osob majících podíl na pádu Valdštejna a Trčků byl generál Octavio Piccolomini, který byl za svou věrnost císaři odměněn právě náhodským dominiem. Během krátké doby jeho rozsah rozšířil o další drobné deskové statky v okolí. Roku 1636 zakoupil statek Miskolezy, 1637 Heřmanický-Vestec a 1641 Šonov.¹²⁵ Touto arondací scelené dominium potom nechal roku 1642 prohlásit za fideikomis.¹²⁶ Další Octaviovy nákupy měly již jen dočasný charakter.¹²⁷

Celé dominium tak tvořilo rozsáhlý a značně různorodý pozemkový útvar rozprostírající se téměř od Trutnova k úpatím Orlických hor a od jižních svahů hor Jestřebích až do úrodných nížin u Jaroměře. V rámci tohoto celku se nacházely pouhé dvě výraznější exklávy, tvořené deskovými statky Studnice a Řešetova Lhota, které byly zakoupeny až Annou Marií Piccolomini v letech 1716 a 1729.¹²⁸ V rukou jejího rodu bylo dominium až do roku 1783 resp. 1786, kdy je vysoudil v dědictví po posledním Piccolominiovi, Josefu Parille, Vojtěch hrabě Desfours.¹²⁹

Z provedeného nástupu plyne, že náhodské panství zažilo značný územní rozvoj, který byl dán zejména spojením s panstvím Vízmburk a poté skupováním okolních drobných statků. Vytvoření piccolominiovského fideikomisu jeho stav zakonzervovalo a další rozšíření mělo již jen povahu drobnějších změn. Ve srovnání s jinými východočeskými pozemkovými majetky lze náhodské panství označit spíše za stabilní tradiční doménu, jejíž podstatné rozšíření přišlo v několika krátkých etapách, avšak po většinu sledovaného období byl jeho rozsah stálý.¹³⁰

¹²⁴ Rozsah trčkovské domény v roce 1634 uvádí Tomáš BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 I., II.*, Praha 1883, s. 679–683 (Adam Erdman) a 688–709 (Jan Rudolf).

¹²⁵ Statek Miskolezy tvořily vsi Miskolezy a Újezdec, Statek Šonov vsi Třtice, Zblou a polovina Šonova. V případě statku Heřmanice-Vestec tvořily vsi Světlá, Vestec, Hostinka, Hoříčky, Mečov a druhá polovina Litoboře a polovina vsi Javor poblíž Teplíc nad Metují.

¹²⁶ HRAŠE II., s. 50.

¹²⁷ Roku 1651 zakoupil Octavio Piccolomini také sousední panství Hradiště-Heřmanice, tvořené 14 vesnicemi, která však již roku 1661 odprodal. J. M. LUDVÍK, *Památky hradu, města*, s. 188. Jak dokazuje srovnání výnosů pozemkové renty z obou panství, byl význam hradištského panství vůči náhodskému naprosto marginální – viz Národní archiv, Stará Manipulace, sign. P55/7 Piccolominiové z Arragony, kt. 1635. Vedle toho byl rozsah panství ještě zmenšen odprodejem osamocené enklávy poloviny vsi Javora, která byla prodána k panství Dolní Teplice v roce 1653.

¹²⁸ J. M. LUDVÍK, *Památky hradu, města*, s. 235–236. Statek Studnice byl tvořen vesnicemi Studnice a Horní Rybníky, statek Řešetova Lhota obsahoval pouze stejnojmennou ves. Oba statky zakoupila Anna Viktorie Piccolomini rozená Libštejnská z Kolowrat, která spravovala dominium za svého nespěprávného syna Jana Václava Piccolominiho. Oba statky nebyly začleněny do náhodského fideikomisu, nýbrž byly vlastněny pouze jako alodiální majetky.

¹²⁹ I. EBELOVÁ – L. BAŠTECKÁ (edd.), *Náhod*, s. 142.

¹³⁰ Srovnání územního vývoje východočeských panství přinesly studie Ondřeje Tikovského a Ondřeje Felcmana. Jejich autoři konstatují, že velká panství v okolí Náchoda byla vesměs velmi stabilní. Nejmarkantnější rozdíl je zde se sousedním panstvím Smiřice, které bylo Trčky z Lípy vytvořeno spojováním drobných statků bez nějakého tradičního hradeckého centra. Viz Ondřej TIKOVSKÝ, *Dynamika a stabilita východočeských statků na počátku novověku. Modely utváření vybraných správních celků v Hradeckém a Chrudimském kraji*, in: *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu*, ed. Ondřej FELCMAN, Praha 2011, 41–84; Ondřej FELCMAN, *Velké pozemkové majetky ve východních Čechách a jejich aristokratičtí*

III. 2. Náchod a okolí: aspekt demografický

Při hodnocení role Náchoda vůči jeho okolí je nutno brát v úvahu samotnou lidnatost města a poměr její výše vůči lidnatosti zbytku panství. Dochází zde tak ke kombinaci statistické a funkční definice města. Podle té statistické je za město pokládána lokalita, jejíž populace přesahuje počet 2000 obyvatel, zatímco funkční definice zdůrazňuje centrální roli města pro vesnické okolí, význam trhu a řemeslné výroby, kterou tomuto svému zázemí poskytuje.¹³¹ V této podkapitole se zaměřím především na onu statistickou stránku věci, avšak zároveň jsem si vědom, že prezentované hodnoty vzájemného poměru velikosti lokalit již naznačují onen zmíněný aspekt role centrality města vůči svému zázemí.¹³²

Samotné určení velikosti měst a jejich srovnání je záležitostí krajně obtížnou a v předstatistickém období¹³³ (tj. přibližně do poloviny 18. století, kdy začínají první konskripce) se musíme spokojit pouze s odhadem – ze sledované doby neexistují (až na výjimky) hromadně dochované údaje, evidující veškeré obyvatelstvo. Lidnatost měst bývá odhadována na základě počtu domů či poplatníků, které jsou potom vynásobeny příslušnými koeficienty určujícími, kolik na dům či poplatníka připadalo osob v domácnosti.¹³⁴ Srovnání velikosti měst pak bývá prováděno dle počtu jejich domů, neboť srovnatelnými prameny evidujícími jejich poplatníky jsou ve větší míře až zemské katastry.¹³⁵

majitelé v letech 1436–1634, in: *Východočeská šlechta, její sídla a teritoria*, ed. Zdeněk Beran, Praha 2013, s. 20–39.

¹³¹ E. MAUR, *Urbanizace před urbanizací*, s. 54–57. Zajímavým způsobem prezentoval funkční definici města, založenou na statistickém podkladu, Jan de Vries: „*Cities [...] are places that have populations, population densities, percentages of the workforce in non-agricultural occupations and a measure of diversity in the occupational structure, all of which are sufficiently large*” přičemž onu velikost dále nespecifikuje, z praktických důvodů však dále pracuje s hranicí 10 000 obyvatel, která je však ve středoevropských poměrech příliš vysoko položena. J. de VRIES, *European urbanization*, s. 22.

¹³² J. DVOŘÁK, *Vrchnostenské město*, především s. 11–13.

¹³³ Obvykle bývá vymezováno do poloviny 18. století, kdy vznikly první moderní sčítání lidu. Viz Ludmila FIALOVÁ – Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Jiří MUSIL – Milan STLOUKAL, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996, s. 133–141.

¹³⁴ Zatímco starší práce pracovaly s počtem domů, jako výrazně přesnější se ukázala metoda podle počtu berních poplatníků. Do českého prostředí tuto metodu přinesl Bedřich Mendl, vycházející z norimberského koeficientu 4,68 osob na domácnost, který upravil na jednodušších 4,7. V podobných relacích se pohyboval i Jaroslav Marek, který navrhl užívat volnějšího koeficientu 4–5, který zdůrazňoval, že poměry 15. století se blíží spíše koeficientu s hodnotou 4, zatímco poměry v 16. století násobku 5. J. MAREK, *Společenská struktura*, s. 28. Objevily se však i jiné hodnoty – u Františka Grause 5,41, u Josefa Dobiáše 7, u Josefa Pekaře 6 a další. Jejich přehled přináší důležitá studie Adolf ZEMAN, *K metodice studia populačního vývoje českých měst královských v předstatistickém období*, in: *Historická demografie 1*, 1967, s. 19–27. Naposledy Jan Dvořák užil ve své práci koeficientu 8, což je (nejen) dle mého soudu hodnota příliš vysoká – srov. recenzi Jana Lhotáka v *Českém časopise historickém* 114, č. 1, s. 169–172.

¹³⁵ V některých případech lze pracovat i s rejstříky městské dávky ze středověku a 16. století, avšak ty nejsou v mnoha městech, včetně Náchoda, dochovány. Velmi zdařile s nimi pracoval zejména Jaroslav Marek.

Na otázku, jak velký byl v minulosti Náchod, se pokusím přistoupit ryze prakticky. Místo teoretizování o výši koeficientu nad výsledky výzkumů z různých prostředí a času,¹³⁶ jsem svou pozornost obrátil k dochovaným místním pramenům, ve snaze nalézt nějaký, který by evidoval veškeré místní obyvatelstvo, včetně dětí, služebnictva a podruhů. S jeho pomocí by pak bylo možné stanovit vlastní koeficient, přihlížející ke zdejším poměrům a zpřesnit tak odhad populace města ve starším období. Prameny, které by aspirovaly na tuto roli, existují dle mých dosavadních poznatků tři. Jedná se o známý soupis poddaných podle víry z roku 1651, rejstřík berně z hlavy z roku 1690 a soupis duší z roku 1776.¹³⁷

Soupis obyvatel z roku 1651 uvádí ve městě a přiléhajících dvou mlýnech¹³⁸ 372 osob. Ty však téměř neobsahují děti v předzपovědním věku. V případě, že tuto dětskou složku doplníme dle poznatků Eduarda Maura,¹³⁹ lze uvažovat, že v Náchodě mohlo pobývat přibližně 476 obyvatel. K hodnověrnosti pořízeného soupisu na náchodském panství lze mít však řadu výhrad.¹⁴⁰ Při přepočtu odhadnutých 476 obyvatel na 128 v berní rule uvedených domácností vyjde koeficient na pouhých 3,7. Je sice možné uvažovat, že se do situace promítá neutěšený stav po válce, avšak i tak je nutné vůči těmto hodnotám zachovat obezřetnost.

Rejstřík berně z hlavy z roku 1690 uvádí ve městě 161 poplatníků,¹⁴¹ kteří jsou děleni na měšťany (*Bürger*), nádeníky (*Tagwerker*) a městské zaměstnance.¹⁴² U jednotlivých poplatníků jsou uvedeny počty osob, které s nimi sdílely obydlí – manželky, děti, služebnictvo, řemeslníci, tovaryši a podruzi a jejich rodiny. Vedle toho tento pramen eviduje i šosovní a záduší vsi a také jednotlivé články městského velkostatku – hospodářské dvory v Malé Čermné a Slaném a městem vlastněné vsi Slaný a Březová. Celkově tento pramen uvádí 2079 osob, a to 925

¹³⁶ Jak zmiňuje Eduard Maur, charakter a velikost domů se lišil nejen mezi různými oblastmi, ale také městem a předměstím, čímž ztrácí tento koeficient na věrohodnosti, in: Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Milan STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990, s. 165–167.

¹³⁷ AM Náchod, inv. č. 1498, kt. 26, Soupis obyvatel 1690; Jaroslav ČÁP, *Náchod podle soupisu*.

¹³⁸ Stranou ponechávám samotný zámek a při zámku ležící hospodářský dvůr.

¹³⁹ Eduard MAUR, *Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století*, in: Československý časopis historický 19, č. 6, 1971, s. 839–870, zde uvádí podíl dětské složky ve městech na 28 %.

¹⁴⁰ Již jen srovnání náchodského panství (se zvlášť zapsaným městečkem Českou Skalici celkem 3873 osob) s podobně velkým panstvím Opočno (9073 osob) vyvolává rozpaky. Ty podporuje srovnání s berní rulou, jejíž komisaři ohodnotili náchodské za 752 a $\frac{1}{4}$ a opočenské za 762 a $\frac{1}{2}$ osedlého, a také hlášení o počtu katolíků z roku 1652, které uvádí na Náchodsku 4833 a na Opočensku 5196 katolíků, viz Eliška ČÁŇOVÁ (ed.), *Nejstarší zповědní seznamy 1628–1670*, Praha 1983, s. 290–291. (Jen pro úplnost uvádím, že ani jednomu panství nejsou uvedeni, na rozdíl od soupisu z roku 1651, nekatolíci a pouze na Náchodsku 233 osob, u nichž je naděje na obrácení.

¹⁴¹ Celkem soupis uvádí 1009 osob ve městě, v tomto čísle je ale zahrnuto i osazenstvo městského hospodářského dvora a usedlostí na deskovém statku v Malé Čermné (celkem 64 osob).

¹⁴² Toto dělení vychází z poplatnických kategorií, které stanovil samotný patent, jenž tuto berní vyhlásil. Jeho edici v plném znění publikoval Jiří HAVLÍK, *Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války (1682–1694)*, disertační práce PedF UK, Praha 2008, s. 173–178.

respektive 945¹⁴³ osob ve městě a dalších 1134 v hospodářských dvorech a vsích patřících k městu. Z toho lze vypočítat (a následně zaokrouhlit) výslednou hodnotu koeficientu na 5,7¹⁴⁴ Při obdobném postupu v případě městských vsí je tato hodnota 7,7. Soupis duší z roku 1776¹⁴⁵ přináší údaje o 1507 osobách usídlených v 245 domech ve městě a na obou předměstích. Koeficient z něj vyplývající je 6,2. Srovnání získaných koeficientů s již publikovanými (viz poznámka č. 133) naznačuje, že hodnota 3,7 je opravdu abnormální, zatímco zbylé dva jsou vcelku relevantní.

Než dojde na jejich aplikaci, je třeba objasnit jistý metodický problém. Tím je skutečnost, že všechny tři soupisy, pomíjejí podstatnou složku náchodské společnosti, kterou byla místní židovská komunita. Její počet lze určit pouze odhadem z časové řady dochovaných údajů: k roku 1643 jich místní soupis eviduje 134,¹⁴⁶ v roce 1670 jich po požáru zůstalo ve městě 188,¹⁴⁷ k roku 1764 jich František Machát udává 261,¹⁴⁸ zatímco soupisy z poslední čtvrtiny 18. století uvádějí téměř ke třem stovkám židů ve městě.¹⁴⁹ Jelikož však ve sledovaném období neexistují srovnatelné prameny, jakými disponujeme pro křesťanskou majoritu, jsme nuceni židovskou populaci pustit ze zřetele a dále se jí nezabývat. I proto nezahrnuji místní židy do výpočtu koeficientu, neboť z řady důvodů vykazují jisté odlišnosti od většinové populace.¹⁵⁰

Celkově tak v roce 1690 činila populace města spolu s židy něco málo přes 1 100 lidí. Při připočtení dvorů a vsí spadalo pod pravomoc náchodské městské rady téměř 2 300 osob, což pomáhá vysvětlit nápadně vysoké číslo uváděné v tzv. „Solním seznamu.“¹⁵¹ Přestože se o necelých devadesát let později počet obyvatel samotného města zvýšil na asi 1750, je třeba uvažovat o Náchodě v kategorii tzv. malých měst (*Kleinstädte*), která nedosahovala hodnoty

¹⁴³ Tento údaj je při započítání hospodářského dvora Hanse Thomase Prässera, který byl zapsán do rejstříku při městě.

¹⁴⁴ Počítám koeficient z počtu 925 obyvatel města a Prässerův poplužní dvůr ponechávám stranou.

¹⁴⁵ Tomuto prameni se detailně věnoval Jaroslav ČÁP, *Náchod podle soupisu*, z jehož čísel zde vycházím. Z jeho výpočtů však cíleně opomímám zámek.

¹⁴⁶ SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1571, kt. 36, Soupisy náchodských židů.

¹⁴⁷ Tobias JAKOBOVITS, *Die Brandkatastrophe in Nachod und die Austreibung der Juden aus Böhmisch-Skalitz (1663–1705)*, in: *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Tschechoslowakischen Republik* 9, 1938, s. 271–305.

¹⁴⁸ F. MACHÁT, *Židé v Náchodě*, s. 311. Autor však neuvádí, z jakých pramenů tento počet získal.

¹⁴⁹ Soupis z roku 1772 uvádí 288, soupis židů 1793 uvádí 280: SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1571, kt. 36, Soupisy náchodských židů; Ivana EBELOVÁ a kol. (edd.), *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*, díl 4., Praha 2004, s. 369–376.

¹⁵⁰ Po požáru v roce 1663 byla židovská populace omezena na 10 domů. Jak však ukazuje již soupis z roku 1643, již tehdy byl vyšší počet osob na jeden židovský dům. Tento trend pak ukazují i soupisy z konce 18. století.

¹⁵¹ Eduard MAUR – Dagmar PÍŠOVÁ (edd.), *Sčítání konzumentů soli v Čechách roku 1702. Edice pramene*, in: *Historická demografie* 18, 1994, s. 7–67. Pro Náchod je zde uvedena hodnota 2 302 křesťanů starších 10 let a 158 židů. Toto číslo je tak vyšší než například údaj pro Hradec Králové (1473), jehož městské vsi jsou uvedeny samostatně (1307), nebo Broumov (1251).

považované za „znak městskosti.“¹⁵² Tento případ je názornou ukázkou omezenosti statistické definice města, které, jak si ukážeme níže, naopak svoje funkce vůči zázemí naplňovalo.

Získané koeficienty lze využít pro nástin vývoje zdejší populace v čase, a to s pomocí pramenů evidujících celé panství, jimiž jsou zemské katastry.¹⁵³ Počty poplatníků v jednotlivých lokalitách jsem vynásobil koeficienty 5,7 a 6,2.¹⁵⁴ Zároveň jsem také tyto koeficienty využil v intencích E. Maura pro stanovení odhadované velikosti populace před třicetiletou válkou.¹⁵⁵ Výsledné hodnoty přináší tabulka č. 1.¹⁵⁶

Tabulka č. 1 Odhad počtu obyvatel panství a podíl města Náchoda

	Počet obyv. panství		město Náchod		podíl Náchoda	Lokality městského typu		podíl městských lokalit
	5,7	6,2	5,7	6,2	%	5,7	6,2	%
odhad 1618	9760	10617	889	967	9,1	2298	2498	23,5
BR 1654	9191	9999	730	794	7,9	1979	2152	21,5
TK 1757*	12138	13199	1220	1327	10,1	3117	3391	25,7

*tyto údaje vychází z okulární vizitace, tedy v případě Náchodska z roku 1721.

Získaná čísla zřetelně osvětlují pozici města Náchoda v rámci celého panství, které se celkově jeví jako oblast značně podurbanizovaná.¹⁵⁷ Během sledovaného období sice podíl Náchoda i městeček nepatrně vzrostl, avšak stále zůstával pod úrovní okolních východočeských měst. Toto koresponduje se starší detailní analýzou berní ruly z pera Václava Pešáka, který ve své

¹⁵² U. ROSSEAUX, *Städte in der Frühen Neuzeit*, s. 12–13. O středoevropském fenoménu malých měst synteticky sborník Peter CLARK (ed.), *Small towns in early modern Europe*, Cambridge 1995, zejména příspěvek Věry Bácskai o městech středovýchodní Evropy.

¹⁵³ Samozřejmě by bylo možné je využít i na urbáře z třicetileté války, avšak zde vyvstává problém, že oba uvádí Náchod a jeho šosovní vsi pouze souhrnným platem a informací, za kolik osedlých (ve smyslu berní jednotky) je vrchnost příznává.

¹⁵⁴ Pro odhad velikosti venkovských lokalit se nabízel i koeficient zjištěný v městských vsích, který činí 7,7. To je však s největší pravděpodobností příliš vysoká hodnota, kterou nelze vztahovat na celé panství. Proto jsem zůstal u výše jmenovaných dvou koeficientů.

¹⁵⁵ V rámci snahy o odhad devastace českých měst za třicetileté války uvažoval Eduard Maur o velikosti jednotlivých měst v roce 1618 jako o součtu usedlostí v berní ruce osedlých a pustých dohromady. Je zřejmé, že tento postup nebude v mnoha případech přesný, avšak dává jistou představu, v jakých relacích se mohla pohybovat velikost českých měst v předbělohorském období. Eduard MAUR, *Urbanizace Čech v raném novověku*, in: *Historická demografie* 25, 2001, s. 5–64, zde s. 15–16.

¹⁵⁶ Tato tabulka byla sestavena na základě detailního rozpisu jednotlivých lokalit, který přináší příloha č. 4. V nich byly odhadnuté počty obyvatel zaokrouhleny na celé osoby, a tak se výsledek pro celé panství drobně liší od prostého vynásobení celkového počtu poplatníků koeficientem.

¹⁵⁷ Václav Pešák také stanovil míru urbanizace Hradeckého kraje v rozmezí 20–30 %, která ve srovnání s údaji, jež přinesl Jaroslav Miller, se blíží spíše méně urbanizovaným poměrům moravským. Jak je zřejmé, čísla zjištěná pro náchodské panství jsou při samotné dolní hodnotě Pešákova rozmezí či dokonce pod ním. Václav PEŠÁK, *Hospodářský stav a vyhlídky řemeslné městské výroby na Hradecku po třicetileté válce*, in: *Časopis společnosti přátel starožitností* LXII, 1954, s. 138–168; J. MILLER, *Uzavřená společnost*, s. 22–25 stanovil míru urbanizace Českého království na 27–35 %, zatímco pro Moravu došel k rozmezí 20–28 %.

studii vymezil (ač uměle) v rámci kraje skupiny blízkých městských sídel a pro tyto oblasti stanovil míru urbanizace jako poměr počtu usedlostí městských a venkovských. Náchod se zde jeví (podobně jako Dobruška na panství Opočno) jako lokalita, která sice převyšuje ostatní městské lokality na panství, avšak vzhledem k rozsahu celého panství je podíl městského obyvatelstva nízký.¹⁵⁸

Tento obraz je však poněkud zkreslený skutečností, že berní rula v případě Náchodského panství eviduje židovskou komunitu v závěrečném shrnutí (49 židů starších 20 let), avšak neuvádí je v rámci lokalit.¹⁵⁹ Na základě soupisů z konce 18. století¹⁶⁰ je nanejvýš pravděpodobné, že většina z oněch 49 židovských rodin pobývala v Náchodě a v České Skalici, přičemž větší podíl připadal na rezidenční Náchod.¹⁶¹ Tento poznatek sice výše uvedenou tabulku nijak radikálně nepodkopává, avšak je třeba jej mít na paměti při následujícím šetření.

V něm porovnáám velikost Náchoda vůči okolním lokalitám mimo panství. Velikost měst v celozemském měřítku již srovnával Eduard Maur,¹⁶² který sestavil jednotné tabulky. Vedle toho také potvrdil značnou odlišnost urbanizace jednotlivých krajů, a spočítal průměrnou velikost měst a městeček k létům 1618¹⁶³ a 1720.¹⁶⁴ Tyto čísla jsem si dovolil doplnit dohledatelnými údaji o lokalitách v sousedním Kladsku a srovnat tak Náchod s výše uvedenými lokalitami v jeho okolí. Výsledky ukazuje následující tabulka:

¹⁵⁸ Srov. se situací na Svitavsku, kde podíl obyvatelstva Svitav na počtu obyvatel panství sahal téměř ke dvěma pětinám. – viz J. DVORÁK, *Vrchnostenské město*, s. 76.

¹⁵⁹ Srov. náchodský opis elaborátu BR (odkaz) s dochovaným berní rejstříkem z roku 1660 a soupisem měšťanů z roku 1642 (odkaz), které oba židy uvádí.

¹⁶⁰ Viz poznámka č. 149.

¹⁶¹ Vrchnosti měly zájem udržovat židovské komunity (přes odpor měšťanů) ve svých rezidenčních městech. Činily tak proto, že jim z toho plynul finanční prospěch v podobě poplatků i možnosti úvěru. Viz J. MILLER, *Uzavřená společnost*, s. 131–135. Proč nebyli židé zapsáni v berní rule, není úplně zřejmé, avšak z roku 1652 známe nařízení, podle kterého měli všichni židé opustit křesťanské domy a sídlit pouze v domech v ghettu. F. MACHÁT, *Židé v Náchodě*, s. 300.

¹⁶² E. MAUR, *Urbanizace Čech v raném novověku*, s. 48–62.

¹⁶³ Tamtéž, s. 23.

¹⁶⁴ Tamtéž, s. 42.

Tabulka č. 2 Srovnání velikosti Náchoda s lokalitami v jeho okolí (počet domů)

	lokalita	vzdálenost od Náchoda (km)	1618	1654	1720
	Náchod	0	156	1654	214
královská města	Jaroměř	18,6	172	166	226
	Dvůr Králové n. L.	24,8	250	171	293
	Trutnov	23,9	224	184	384
	Hrádek (Radków)	19,5	220	92	
	Kladsko	34,8		403	
	Levín (Lewin Klodzki)	9,2		101	
	Dušníky (Duszniki Zdrój)	16,2	144	135	
Poddanská města	Nové Město n. Metují	8,1	156	126	184
	Broumov	22,3	433	293	356
	Dobruška	13,9	163	150	221
městečka	Stárkov	13,1	41	35	51
	Police nad Metují	14,2	151	77	133
Průměr	Hradecký Kraj		224,5		242,6
	Čechy		201,9		213,3

(poznámka: chybějící údaje u měst v Kladsku k roku 1618 jsou dány skutečností, že berní rula pro ně neuvádí žádné pusté či zbořené domy. Karel DOSKOČIL (ed.), *Popis Čech r. 1654*, Praha 1954.)

Tyto údaje ukazují, že Náchod na počátku 17. století nedosahoval velikosti věnných měst, neboť jeho velikost byla hluboko pod krajským průměrem na úrovni jiných vrchnostenských center. Ani při zohlednění zmíněných domů židovských, jejichž počet lze v odhadovat mezi dvaceti a třiceti, se pozice Náchoda příliš nezmění. Díky obecně pomalejšímu zotavování královských měst z následků třicetileté války byl rozdíl ve velikosti době při pořizování tereziánského katastru částečně smazán a Náchod se dostal na úroveň nejmenších královských měst. I tato velikost byla pod hodnotami krajského průměru. Lze tak tento nástin uzavřít konstatováním, že Náchod byl v rámci Hradeckého kraje městem podprůměrné velikosti, která ale byla společná téměř všem poddanským městům s výjimkou Broumova. Přes tuto skutečnost vykonával Náchod řadu centrálních funkcí pro mimořádně velké panství. Jaké byly tyto funkce a co mohlo přitahovat muže a ženy z jednotlivých vesnic k migraci do Náchoda bude předmětem následující podkapitoly.

III. 3. Náchod a okolí – právní a správní poměry

Města již ze své podstaty představovala prostor nadaný zvláštními privilegii, který se vymykal z okolního prostředí. Naproti venkovu, kde platilo především zvykové právo a vrchnostenské instrukce, ve městě platilo právo psané, v případě Náchoda severoněmeckého okruhu a po roce 1579 se prosazovalo jednotné městské právo kodifikované Koldínovým zákoníkem. V literatuře se setkáváme s tvrzením, že město „*představovalo místo s lepším potenciálem pracovních příležitostí, respektive poskytovalo výhodnější podmínky pro uspokojování životních potřeb.*“¹⁶⁵ Jan Dvořák, autor této myšlenky zároveň nadhodil otázku role atraktivity města na základě jeho práva v problematice městského přistěhovalectví. Ačkoliv tuto myšlenku dále nerozvinul, považují ji za velmi inspirativní a hodnou důkladnějšího prověření. Vycházím z úvahy, že město mohlo lákat přistěhovalce na kombinaci faktorů, kterými byly jeho privilegia, městské právo a status osobní svobody měšťanů, správní funkce vykonávaná městem i šířeji na panství či možnost vyučení se řemeslu u některého z mistrů. Považuji za vhodné tyto činitele zde šířeji rozvést. Cílem této podkapitoly tedy je nastínit právní a správní podmínky, jaké panovaly ve sledovaném regionu.

Podstatným rozdílem, který odlišoval město (a nezřídka i jeho šosovní vsi) od jeho venkovského zázemí, byla městská privilegia. V případě Náchoda známe celou řadu výsad,¹⁶⁶ kterými bylo město nadáno. Nejvíce jich město obdrželo během doby, kdy patřilo Poděbradům a pánům z Janovic.¹⁶⁷ Náchod obdržel především práva na dva výroční trhy (1458, 1498). Mezi dalšími privilegii, vedle konfirmací předešlých listin, dominují výsady týkající se vzdání se odúmrti vrchností ve prospěch města (1392, 1459) a práva volně kšaftovat i mimo panství (1506), a také udělení práva na celní poplatky získané během trhů (1506, 1533). Vedle toho získali měšťané také do svého držení městský příkop (1496), městskou lázeň s řekou (1534) a právo lovit zajíce na městských pozemcích (1533).¹⁶⁸ Podstatným mezníkem v dějinách města bylo udělení privilegia Albrechta Václava Smiřického ze Smiřic z roku 1612. Tato významná

¹⁶⁵ J. DVORÁK, *Vrchnostenské město*, s. 162.

¹⁶⁶ Jejich nejstarší soupis evidoval již David Antonín Nývlt, později byly vydány již v nejstarších monografiích dějin města z pera J. M. Ludvíka a J. K. Hrašeho. Nejnověji se jim detailně věnoval Petr ČERNIKOVSKÝ, *Po stopách nejstarších náhodských privilegií*, s. 19–33; který také přinesl jejich katalog s odkazy: TÝŽ, *Katalog nejstarších náhodských privilegií*, in: Stopami dějin Náchodska 13, 2009, s. 209–226.

¹⁶⁷ Jak ukázal Jaroslav Čechura, v době jagellonské se s privilegii pro poddanská města doslova „roztrhl pytel“ Jaroslav ČECHURA, *Jagellonská éra ve východních Čechách*, in: Ondřej FELCMAN (ed.), *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku*, Praha 2009, s. 635–642.

¹⁶⁸ Tato privilegia se až na výjimku v podobě listiny z roku 1392 nedochovala v originále, nýbrž v opise. Originály shořely během fatálního požáru města v roce 1663 a privilegia tak známe pouze z poněkud nestandardního opisu. K tomu detailně P. ČERNIKOVSKÝ, *Po stopách*; TÝŽ, *Katalog*.

listina potvrzovala městu především ekonomicky klíčové právo vaření piva¹⁶⁹ a jeho výstav nejen do šosovních, ale také dalších vyjmenovaných vsí na panství. Dále udělovala právo čepování vína, cla a mýta při jarmarcích, právo skladu, solního obchodu, patronát nad místními kostely, farou a školou a také stanovovala, že město spolu se šosovními vesnicemi mělo ze všech řemesel a obchodu platit vrchnosti ročně celkem 70 kop míšeňských grošů a za to bylo uchráněno dalších povinností k vrchnosti. Pro téma studia migrace je podstatné, že Albrecht Václav Smiřický městu také tímto privilegiem udělil právo přijímat do města nové měšťany, pokud prokáží „své pořádné na svět zplození“ a zhostný list. Taktéž jim udělil právo udělovat osobám, které by chtěly město naopak opustit, zhostný list opatřený městskou pečeti.

Šíře výsad, udělených městu Albrechtem Václavem Smiřickým, odpovídá skutečnosti, že Náchod hrál v jeho případě roli vrchnostenské rezidence. Tato města přejímala část funkcí dvora a tvořila ekonomická, kulturní a společenská centra dominií.¹⁷⁰ Péče předbělohorských vrchností o svoje města se projevovala zejména formou nadání privilegií či investicemi do jejich zvelebení. Ačkoliv pramenný výzkum pro Náchod významnější investice do reprezentativnosti vzhledu města nepotvrdil,¹⁷¹ nelze popřít, že město tvořilo stabilní zázemí rezidence náchodské větve rodu, což obnášelo zejména zakupování se úředníků a nižší šlechty spjaté se zámeckým dvorem ve městě.¹⁷²

Jistou rezidenční funkci si náchodský zámek podržel s přestávkami i v době pobělohorské, ačkoliv se rezidence v barokní době již od měst spíše izolují.¹⁷³ To souvisí i s novým postojem, jaký v pobělohorském období zaujímají vrchnosti vůči svým městům.

¹⁶⁹ Pivo se v Náchodě vařilo již dříve, v privilegiu se ostatně konstatuje, že „od starodávna“, avšak až v tomto privilegiu byla tato ekonomicky podstatná výsada prvně zmíněna. Doklady o vaření piva přináší Oldřich ŠAFÁŘ, *Historie náchodského pivovaru*, in: Stopami dějin Náchodska 4, 1998, s. 53–60.

¹⁷⁰ Petr VOREL, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.–17. století*, Pardubice 2001.

¹⁷¹ P. Černíkovský a J. Čížek konstatují, že investiční činnost města směřující ke zvýšení reprezentativnosti města byla velmi omezená. Přiznávají však, že tato činnost se mohla orientovat na zvelebování kostela, ve kterém leží dodnes rodová hrobka Smiřických (což je jeden z typických znaků rezidenčních vrchnostenských měst), ale k těmto investicím není k dispozici dostatek pramenů. Petr ČERNÍKOVSKÝ – Jan ČÍZEK, *Stavební činnost*, s. 41.

¹⁷² I. EBELOVÁ – L. BAŠTECKÁ (edd.), *Náchod*, s. 79–80. Detailní informace o jednotlivých rodech nižší šlechty i erbovních měšťanů – HRAŠE I., s. 584–670.

¹⁷³ Petr VOREL, *Šlechtická aristokracie barokní doby a její sídla ve východních Čechách*, in: Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750), ed. Václav BŮŽEK, Opera historica 5, České Budějovice 1996, s. 335–363.

Náchod jako venkovská rezidence po vymření Smiřických osiřel s drobnými přestávkami na téměř půlstoletí. Trčkové z Lípy měli svou tradiční rezidenci na nedalekém Opočně, Octavio Piccolomini strávil většinu času ve vojenských službách císaře a španělského krále a na Náchodě sídlil jen v letech 1651–1656, jeho dědic Aeneas Silvius (držitelem panství v letech 1654–1673), krácející v Octaviových vojenských šlépějích, na panství nepobýval. Roku 1664 se však panství zmocnila vdova po Octaviovi Marie Benigna rozená Sasko-Lauenburská, domáhající se panství jako dědictví po manželu. Na takto uchváceném panství sídlila až do roku 1679, kdy jej byla zbavena, a panství se ujal bratr Aenea Silvia Vavřinec Piccolomini. Po něm pak na panství sídlila jeho vdova, jež je spravovala místo jejich nesvéprávného syna Jana Václava. Rezidenční charakter ztratil náchodský zámek až s Octaviem II., jenž se soustředil na vojenskou kariéru a kterým náchodská větev Piccolominiů vymírá. Majitelem panství se stala jiná větev rodu, a to Jan Pompeius a po něm Josef Parille Piccolomini. Viz J. M. LUDVÍK, *Památky hradu, města*, s. 162–266.

Vrchnostenská města se pro vrchnost stala nevítaným konkurentem jejich velkostatků, zejména pro svou produkci piva. V účetnictví náchodského velkostatku tvořily právě peníze z prodeje piva klíčovou položku mezi příjmy,¹⁷⁴ a proto bylo logickým krokem odebrání várečného práva poddanským městům. Toto oklešťování privilegií je typickým jevem pro velkou část českých pobělohorských měst. Provázely je dlouho se táhnoucí spory, které ve většině případů končily porážkou měst.¹⁷⁵ V případě Náchodských došlo k odnětí práva várečného již po zakoupení města Marií Magdalenou Trčkovou. Stálé snahy měšťanů získat toto právo zpět můžeme sledovat jak za vlády jejího syna Adama Erdmana, tak za držení města mužem, který přispěl k Adamovu pádu – Octavia Piccolominiho. Ten roku 1652 vydal Náchodským privilegium, ve kterém městu udělil pouze výnos z cla v městských branách a poplatky z vyšenkovaného vína a pálenky. Přestože se Náchodští i nadále snažili získat právo várečné zpět, nesetkali se s úspěchem. Definitivně jim je odňal Vavřinec Piccolomini, který městu udělil v roce 1689 privilegium, v němž potvrzoval předešlé listy, avšak odňal měšťanům právo lovu zajíců, a především zásadně osekal smiřické privilegium z roku 1612, když město zbavil podacího práva ke kostelu, práva várečného a práva výroby páleného vína. Jediným ziskem z piccolominské doby tak zůstalo privilegium na třetí výroční trh Ferdinanda III. z roku 1644.¹⁷⁶ Právní postavení města se v pobělohorském období dosti radikálně změnilo. Náchodští byli nuceni několikrát výslovně slíbit vrchnosti človecenství a jejich faktická svoboda na vrchnosti byla nahrazena přímým vrchnostenským dohledem, který zosobňoval knížecí rychtář. Přes tyto negativní faktory byl Náchod stále městem obdařeným značným množstvím výsad, které vlastnilo svoje poddané a menší režijní hospodářství zahrnující i pivovar.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Jak ukazují dochované účty z poručnické správy za Jana Václava Piccolominiho, v roce 1728 dosáhli celkové příjmy panství částky 56 157 zl. Prodej pšeničného piva vynesl 15 285 zl. a prodej ječmenného piva 12 992zl. Příjmy z prodeje piva tedy tvořily celých 50,3 % příjmů celého panství. NA, Stará manipulace, inv. č. 2628, sign. P55/13 Piccolominiové z Arragony, kt. 1637.

¹⁷⁵ L. DĚDKOVÁ, *Ochranná municipální města*, s. 294. Z mnoha příkladů můžeme uvést známý příklad z Turnova, který byl výjimečný svou eskalací, (nejdetailněji: Jan BOHÁČEK, *Spor Turnova s vrchností na počátku 18. století*, in: *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, 22–23, 2009–2010, s. 44–95, 53–90). Srov. též příklad Ostrova nad Ohří Michal VOKURKA, *Julius Jindřich Sasko-Lauenburský versus ostrovští měšťané. Proměna Ostrova ve vévodskou rezidenci*, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 2015, Brno 2016, s. 135–151.

¹⁷⁶ I. EBELOVÁ – L. BAŠTECKÁ (edd.), *Náchod*, s. 96.

¹⁷⁷ Městské hospodářství tvořily na počátku 18. století tři poplužní dvory zakoupené postupně během 17. století. Pivovar byl zřízen v poddanské vsi Slaném po neúspěchu jednání o navrácení práva várečného.

Město Náchod však nebylo jedinou lokalitou městského typu na panství.¹⁷⁸ Vedle něj se na panství nacházelo dalších pět městeček.¹⁷⁹ Čím se od Náchoda lišila? Základním rozdílem bylo, že všechny ostatní lokality byly pouze městečky,¹⁸⁰ a tedy neměly plná městská práva. Pro jejich rozlišení se jeví jako nosná typologie, kterou navrhl V. J. Mrvík.¹⁸¹ Ten rozlišuje 1) městečka bez samosprávy a soudní pravomoci, 2) městečka s radou a purkmistrem, cechy a soudní pravomocí a 3) městečka vlastníci radu, kterým ale chybí buď soudní pravomoc či cechy. Touto typologií se nám skupina městeček na panství rozděluje na dvě skupiny, kdy menší městečka Červený Kostelec, Hronov a Machov spadají do první kategorie, neboť nedisponovala žádným z oněch tří parametrů, a také ve sledovaném období let 1550–1750 žádnými privilegii.¹⁸² Obecně se tak příliš nelišila od ostatních vsí.¹⁸³ Naproti tomu obě

¹⁷⁸ Je třeba konstatovat, že stav odborné literatury týkající se ostatních městských lokalit na náchodském panství není s Náchodem srovnatelný. V případě Machova žádná práce o dějinách dnešního městyse neexistuje, u Červeného Kostelce jsme odkázáni na práci Ludvík MÜHLSTEIN – Jiří ŠOLC, *Červený Kostelec*, Červený Kostelec 1988, která je spíše prací amatérských nadšenců. Kvalitativně výrazně lépe je na tom práce Ladislav Ladislav HLADKÝ, *Hronov a dějiny*, Náchod 1999; a pro Českou Skalici Erik BOUZA, *Česká Skalice*, Česká Skalice 1975. V jejím případě však nelze opomenout práci Václav ŠRÁM, *Okres Českoskalický. Nástin historický*, Praha 1882. Nejdůležitější jsou zpracovány dějiny městečka (dnes města) Úpice v olbřímím opusu, jakým jsou *Paměti města Úpice* od Viléma SCHREIBERA ležící dodnes v rukopise v Městském muzeu Úpice pod sign. T36 a T37. Tyto rukopisy místní patrioti přepsali do elektronické podoby a jsou k dispozici na webu města viz: http://www.upice.cz/vismo/fulltext.asp?hledani=1&id_org=17465&id_ktg=1012&n=historie&p1=1396&query=pam%C4%9Bti+m%C4%9Bsta&submit.x=0&submit.y=0 [náhled dne 19. 7. 2018]. Citovat je budu jako SCHREIBER I. a II. Naopak soudobá práce Monika VOLESKÁ – Antonín KUBÍČEK, *Osudy města Úpice*, Úpice 2014 má k vědecké práci daleko neboť se jedná spíše o dílo nadšenců.

¹⁷⁹ Pro předbělohorské období se mluví dokonce o jednom městě a sedmi městečkách. Např. Jaroslav ČECHURA, *Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, in: *Československý časopis historický* 90, 1992, č. 4, s. 507–536. Oproti berní rule jsou zde navíc započítávána městečka Žernov a Červená Hora, které tvořila tržní centra bývalého panství Rýzmburk. Po jeho přikoupení k náchodskému panství jejich význam upadl, takže v berní rule jsou již označena jen jako vsi. Jejich venkovský charakter naznačuje i skutečnost, že dochovaný rýzmburský urbář předepisuje obyvatelstvu obou městeček stejné povinnosti včetně robot jako ostatním osedlým na panství. J. ČÁP (ed.), *Trhová registra*.

¹⁸⁰ V případě České Skalice spekoval Erik Bouza o jejím povýšení na město, ke kterému mělo dojít v roce 1575 Hedvikou Smiřickou roz. z Házmburka či jejím synem Václavem Smiřickým. Avšak ještě na téže stránce autor zaznamenává, že roku 1612 dostalo privilegium městečko Česká Skalice. Srov. Erik BOUZA – Věra VAŇKOVÁ, *Archiv města Česká Skalice 1605–1948*, Inventář, Náchod 1969, s. 2. Tezi, že Česká Skalice byla jen městečkem, podporuje i skutečnost, že je tak označena jak v berní rule, tak ve spisech týkajících se pobělohorských konfiskací – viz Tomáš BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 I.*, Praha 1883, s. 529.

¹⁸¹ Vladimír Jakub MRVÍK, *Otázka agrarity českých měst a městeček v raném novověku na příkladu Kouřimského kraje*, in: *Historická demografie*, Roč. 37, č. 2, 2013, s. 121–167, zde s. 126–127.

¹⁸² V případě Červeného Kostelce autoři Mühlstein a Šolc na s. 11–12 tvrdí, že pravděpodobně roku 1684 udělil Jan Pompeius Piccolomini Kostelci právo pečetit zeleným voskem a užívat znaku stříbrného kostela s věží a červenou střechou v modrém poli. K tomu je však třeba poznamenat, že Jan Pompeius držel Náchod až v letech 1757–1765, zatímco uváděný rok spadl do období vlády Vavřince Piccolominiho. Zároveň jinak velmi dobře obeznámený „první historik“ náchodského panství a autor urbáře David Antonín Nývlt nezanechal o tomto privilegii sebemenší zmínku.

¹⁸³ Jak naznačují urbáře i tereziánský katastr, který u těchto lokalit eviduje robotní povinnosti.

zbývající lokality Česká Skalice a Úpice patří do kategorie druhé. Lze přesvědčivě doložit, že obě disponovaly radou, cechy,¹⁸⁴ soudem,¹⁸⁵ městskými knihami a také privilegií.¹⁸⁶

Srovnání jejich výsad¹⁸⁷ s těmi náchodskými nám přináší zajímavé poznatky. Není účelné zde opět rozebírat vývoj jednotlivých privilegií v obou městečkách, názorně nám rozdíl a časový posun naznačuje následující tabulka. Náchod tvořil po právní stránce jednoznačné centrum panství, obdarované řadou privilegií, která ostatní lokality neměly. Česká Skalice se mu díky privilegiu Albrechta Václava Smiřického v řadě privilegií vyrovnala, avšak řadu výsad získala se značným zpožděním až po vzoru Náchoda. Podobně i městečko Úpice tvořilo centrum lokálního trhu pro severní oblasti panství, avšak roli Náchoda jako centra nezpochybňovalo a v množství výsad pokulhávalo za Českou Skalici. Dále není překvapivé, že ani jedno městečko nevlastnilo žádný patrnější pozemkový majetek na venkově, jako tomu bylo v případě Náchoda.

¹⁸⁴ V případě Úpice uvádí V. Schreiber po třicetileté válce pět cechů – ševců, mlynářů, řezníků, krejčích a sdružený cech bednářů, kovářů, kolářů, zámečnicků a truhlářů: Vilém SCHREIBER, *Sborník soudního okresu Úpického*, Úpice 1929, s. 10.

¹⁸⁵ SCHREIBER I, s. 449, též Bohuslav ROUČKA, *Poznámky k mapě hrdelních soudů v Čechách v první a ve druhé polovině 18. století*, in: *Právněhistorické studie* 3, 1957, s. 115–135; viz mapka hrdelních soudů v příloze.

¹⁸⁶ Privilegia jednotlivých lokalit přináší jednak Nývtův urbář (uložen v SOA Zámorsk, VS Náchod, pracoval jsem s opisem v SOkA Náchod, Sbirka rukopisů, rukopis inv. č. 13–16), dále IV. díl edice *Codex Iuris Municipalis*, ed. Antonín HAAS, Praha 1954–1961; která však končí rokem 1526. Pro mladší období naštěstí existuje od téhož autora soupis privilegií TÝŽ, *Soupis privilegií měst a městeček ve Východočeském kraji od roku 1526*, in: *Sborník prací východočeských archivů* 2, 1972, s. 127–220.

¹⁸⁷ Veškerá jejich privilegia přináší in extenso Nývtův urbář (pro Českou Skalici díl II, fol. 288v–308r; pro Úpici díl III, fol. 446r–465r).

Tabulka č. 3 Srovnání privilegií Náchoda s městečky Č. Skalicí a Úpici

Privilegia	Náchod	Česká Skalice	Úpice
Vaření piva	1612 (1623 odebráno)	1612 (1623 odebráno)	X
Solní sklad a obchod	1612	1612	1669
Svobodné kšaftování	1506	1612	X
Výroční trh	3x (1458,1498,1644)	2x (1633)	2x (1669)
Poplatky – clo, mýto	1459, 1506, 1533, 1534, 1562	1655	1669
Vedení městských knih	X	1612	1694
Přijímat a propouštět měšťany	1612	X	X
Péče o vdovy a sirotky	Není explicitně vyjádřeno	1612	1694
Osvobození od robot	*1612 ¹⁸⁸	1655	1694
Lov zajíců	1533 (1689 odebráno)	X	X

Podobně vychází i srovnání specializace městských knih, které byly jednak odrazem rozvinutosti městské správní agendy, tak „*zhmotněním právního vědomí měšťanů*.“¹⁸⁹ Přestože se ani v jedné lokalitě nedochovala její nejstarší městská kniha,¹⁹⁰ je rozdíl v počátcích vedení městských knih velmi zřetelný. Městské knihy jsou v Náchodě dochované od roku 1442, v České Skalici od roku 1605 a v Úpici od roku 1625. V Náchodě se městské knihy specializují již na počátku 16. století, kdy vznikají řady knih trhových, kšaftů, přátelských smluv a narovnání. Během 16. století k nim přibývá kniha útrpného práva, sirotčí a také účetní knihy. Diferenciace pokračovala i ve stoletích následujících.¹⁹¹ Naproti tomu v České Skalici

¹⁸⁸ Albrecht Václav Smiřický roboty explicitně nezmiňuje, ovšem stanovil pro celé město a šosovní vsi jedinou povinnost, a to paušální poplatek 70 kop grošů míšeňských ročně ve dvou termínech. HRAŠE I., s. 193–195.

¹⁸⁹ J. DVORÁK, *Vrchnostenské město*, s. 77.

¹⁹⁰ V Náchodě byla vedena již před rokem 1442, kdy po požáru byla zřízena nová, zatímco v Úpici o ní máme zmínky k roku 1570 a v České Skalici od roku 1575. Viz příslušné inventáře městských fondů (Erik BOUZA – Věra VAŇKOVÁ, *Archiv města Česká Skalice 1605–1948*, Inventář, Náchod 1969; Eva TOMKOVÁ, *Archiv města Úpice, 1625–1948*, Inventář, Trutnov 2003).

¹⁹¹ V 17. století se dále rozlišují trhové knihy a vznikají specializované knihy pro osoby snižené, pro farní, zádušní a špitální pozemky a také knihy pro šosovní a poddanské vsi. Také se objevují rychtářské manuály a z 18. století jsou dochovány manuály radní. Jan BARTÁK – Jaroslav ČÁP – Jan ČÍŽEK, *Archiv města Náchod (1402–1945). Inventář archivního fondu*, Náchod, 2006.

existovaly pouhé dvě paralelně vedené knihy k zápisům na nemovitosti¹⁹² a v Úpici do roku 1700 pouze jediná smíšená kniha.¹⁹³ Od vsí a ostatních městeček se však tyto dvě lokality liší i dochováním zlomku spisů a pro 18. století i torza účtů.

Zatímco v kvalitě privilegií a šíře městských knih nalézáme podstatné rozdíly, v případě struktury městské správy tomu tak není. Jak ukazuje příklad z Úpice shodný s Náchodem, radu města/městečka tvořilo dvanáct konšelů, kteří se přibližně po měsíci střídali v úřadu purkmistra, z nichž první se jmenoval primátor.¹⁹⁴ Vedle nich fungovali ve městě i tzv. obecní starší, provádějící kontrolu hospodaření obce, a také městský rychtář, vykonávající funkce pořádkové a policejní. Čím se správa městeček od Náchoda zřejmě lišila, byla šíře nižších městských úřadů, která byla typicky závislá na velikosti města.¹⁹⁵ Jediným správním specifikem města Náchoda oproti ostatním dvěma rozvinutějším městečkům byla funkce knížecího rychtáře, který byl v Náchodě dosazován jakožto obdoba královských rychtářů v zeměpanských městech po roce 1547. Prvně je v náchodských pramenech doložen k roku 1635.¹⁹⁶ Co se týče samosprávy ostatních tří městeček, nelze o ní říci téměř nic. Pravděpodobně se zdejší správa nijak nelišila od samosprávy okolních vsí.¹⁹⁷

Pomineme-li vlastní pozemkový majetek města Náchoda, koncentroval se vliv městské rady na okolí města v otázkách přenesené správní působnosti. Tu vykonávala poddanská města pro své vrchnosti zejména v oblasti hrdelního soudnictví již od středověku, ať již ve formě vedení samotného případu, tak formou poskytování rychtáře či šatlavy ku potřebám vrchnosti.¹⁹⁸ Jak prokázal výzkum hrdelního soudnictví z pera Jana Čížka, před náchodským městským soudem se objevovaly případy z celého náchodského panství, ale také podezřelí poddaní z panství jiných vrchností.¹⁹⁹

Vedle soudní správy vykonávané městskou radou a rychtářem byl Náchod i sídlem církevní správy. Na celém panství se nacházelo v roce 1651 pět far a 13 kostelů.²⁰⁰

¹⁹² SOKA Náchod, AM Česká Skalice, kn. 14, Kniha zápisů na nemovitosti 1605–1718; kn. 15 Registra purkrechtní 1625–1792.

¹⁹³ Až roku 1700 se v Úpici vedle smíšené pamětní knihy objevuje kniha purkrechtní. SOKA Trutnov, AM Úpice, kn. 50, Městská kniha pamětní 1625–1758; kn. 51, Kniha purkrechtní 1700–1795.

¹⁹⁴ L. BAŠTECKÁ – J. ČÍŽEK – J. ČÁP, *Vývoj městské samosprávy*, SCHREIBER I., s. 655.

¹⁹⁵ M. ĎURČANSKÝ, *Česká města a jejich správa*, passim.

¹⁹⁶ Ačkoliv HRAŠE I., s. 222 uvádí první zmínku o něm k roku 1651, M. ČESÁKOVÁ, *Rychtářské manuály*, s. 46, jej doložila již k roku 1626.

¹⁹⁷ Tématu vesnické samosprávy se v případě Náchodska dosud nikdo nevěnoval. Obecně je tato problematika málo prozkoumaná. Výjimku tvoří velmi zajímavá stať Sheilagh C. OGILVIE, *Vesnická obec a tzv. „druhé nevolnictví“ v raně novověkých Čechách*, in: *Český časopis historický* 2009, č. 1, s. 46–94.

¹⁹⁸ M. ČESÁKOVÁ, *Rychtářské manuály*, s. 55–56.

¹⁹⁹ J. ČÍŽEK, *Hrdelní soudnictví*, s. 15.

²⁰⁰ Jednalo se o fary v Náchodě, České Skalici, Úpici, Červeném Kostelci a na Hoříčkách. Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlataše KUKÁNOVÁ – Magda ZAHRADNÍKOVÁ (edd.) *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Hradecko-Bydžovsko 2*, Praha 2000, s. 630–631. (Dále cituji jen jako *Soupis poddaných podle víry, Hradecko 2*)

Fragmentární doklady naznačují, že v předbělohorské době byly asi všechny osazeny utrakvistickými kněžími.²⁰¹ Naproti tomu v roce 1651 byla obsazená pouze fara náchodská, jejíž děkan měl s pomocí kaplana na starosti území, na němž nemohli efektivně vykonávat duchovní správu. V tom jim měla pomáhat jezuitská misie tvořená dvěma bratry, která na Náchodsku pobývala do roku 1654.²⁰² Samotná obnova farní sítě však probíhala velmi pomalu. Jako první byli po provedené rekatolizaci roku 1662 kněžnou Marií Benignou dosazeni kněží na fary v Úpici (neosazená od roku 1632) a v České Skalici (neosazená od roku 1642),²⁰³ byť ve Skalici byla farnost obnovena až od roku 1695.²⁰⁴ Dále byly roku 1709 z náchodské duchovní obce odděleny farnosti Červený Kostelec a Hoříčky. Jedinou oblastí panství, která šla po celou dobu odlišnou cestou, bylo Machovsko v severovýchodní části panství, neboť zdejší chrám svatého Václava spravovali poliční benediktini.

* * *

Tolik k právním a správním podmínkám v městě Náchodě a dalších městečkách panství. Na venkově, jak již bylo zmíněno, platilo právo z větší části²⁰⁵ zvykové.²⁰⁶ Vedle místních obyčejů jej utvářela soudní praxe zemského soudu a také do něj s rozvojem peněžních vztahů pronikaly některé zemské normy. Významné místo mezi nimi zaujímají předpisy o pohybu poddaných. Tyto normy byly jedny z prvních, které narušovaly dosud úzkostlivě střeženou šlechtickou exkluzivitu ve vztahu k poddaným.²⁰⁷

Normy o pohybu poddaných²⁰⁸ vyvolaly již mnoho diskuzí a kontroverzí. Jejich existenci bádání jak přijímalo, tak i zatracovalo. Faktem je, že jejich prapůvod lze hledat už ve vrcholném

²⁰¹ Ludmila ŠTĚPÁNOVÁ – Ladislav HLADKÝ, *Církevně správní vývoj na území dnešního římskokatolického vikariátu Náchod od nejstarších dob do současnosti*, in: Sborník 1, Hradec Králové 2008, s. 243–288, zde s. 251.

²⁰² Tomáš BÍLEK, *Stav far roku 1650–1652 v krajích Chrudimském (zvláště na panství Pardubickém), Královéhradeckém, Boleslavském, Slánském a Žateckém, pak v knížectví Fridlandském l. 1630*, Památky archeologické 13, 1885–1886, zde s. 94.

²⁰³ V. ŠRÁM, *Okres*, s. 30, SCHREIBER I., s. 167.

²⁰⁴ L. ŠTĚPÁNOVÁ – L. HLADKÝ, *Církevně správní vývoj*, s. 263. Z vedení matrik je patrné, že sem pravidelně zajížděli náchodští kaplané.

²⁰⁵ Pisemných privilegií pro venkovské obce nalézáme minimum. Obvykle se tak stalo při nadání města, s nímž výsady obdržely i okolní vsi. Výjimku tvoří privilegia udělovaná svobodným rychtám. Shodou okolností známe z náchodského panství jednu z nejstarších těchto listin, kterou je privilegium Jiřího z Poděbrad pro rtyňského rychtáře Vaninu z roku 1456. Byla již mnohokrát vydána např. Josef KALOUSEK (ed.), *Dodavek k řádům selským a instrukcím hospodářským 1388–1779*, Archiv český XXIX., Praha 1913, s. 10.

²⁰⁶ Ačkoliv se podmínky lišily i mezi jednotlivými vesnicemi, jádro poddanského práva mělo dle výzkumů Josefa Války mnoho shodných rysů. Těmi skutečně podstatnými byly osobní svoboda, vztah ke gruntu, kompetence vrchnostenských institucí a systém stanovení poddanských povinností. Josef VÁLKA, *K otázce práva v postavení poddaných*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická C, 11, č. 9, 1962, s. 51–66.

²⁰⁷ Jak J. Válka výstižně formuloval: „*Autonomie patrimonialia byla jednou ze zásad stavovského státního principu.*“ Tamtéž s. 55.

²⁰⁸ Přehled těchto předpisů přináší Bedřich ŠINDELÁŘ, *K otázce zběhlých poddaných u nás*, in: Časopis společnosti přátel starožitností 57, 1949, s. 163–175, 214–227; jejich středověkými kořeny se zabýval zejména Josef VÁLKA, *Předpisy o stěhování osedlých poddaných v českých zemích a v Polsku ve 14. století*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická C, 10, č. 8, 1961, s. 121–133; v poslední době jim

a pozdním středověku, kdy se objevují jednak v rámci výsad udělených královským městům²⁰⁹ nebo také v navrhovaném zákoníku *Maiestas Carolina*. Jako srovnávací materiál by jistě posloužily příklady ze sousedních oblastí, např. již české Horní a Dolní Lužice či Saska – ovšem vzhledem k rozsahu této práce nebylo možné se jim detailněji věnovat. Tehdejší snahou panovníků bylo umožnit rozvoj měst omezením překážek pro odchod do nich. Další iniciativa již přišla od šlechty, která si tak chtěla udržet své poddané jako zdroj svých příjmů, zejména v době hospodářského rozvratu po husitských válkách. Proto se během druhé poloviny 15. století setkáváme s celou řadou sněmovních opatření, navazujících na nález českého zemského soudu z roku 1437 o zákazu přijímání poddaných bez zhostu.²¹⁰ Dalšími opatřeními byly zákaz odluzování poddaných (1453, obnoveno 1479), přechovávání cizopanských poddaných (po roce 1487) a ohledně výše pokut za toto přechovávání. Ani během 16. století tato problematika nezmizela ze sněmovních jednání. V nich se (zejména ve 2. polovině století) střetávaly zájmy šlechty s potřebami královských a horních měst, v nichž obě strany potřebovaly zajistit dostatek pracovních sil.²¹¹ Opakování těchto norem vyústilo v jejich zařazení do Obnoveného zřízení zemského jako články QI–QXXI, které shrnují starší předpisy a vcelku srozumitelně popisují legální způsob migrace s pomocí udělení zhostného listu nebo podání ruky.²¹² Můžeme si klást otázku, jaká byla vlastně role těchto norem. Josef Válka konstatoval, že norma je buď „*odraz ekonomické struktury nebo odraz ekonomické politiky*“.²¹³ S odkazem k empirickým výsledkům Josefa Petráně,²¹⁴ které prokázaly, že realizace praktické kontroly pohybu (zejména neusedlých) poddaných v předbělohorské době byla téměř neproveditelná, nezbyvá než souhlasit s Válkovým názorem, že předpisy o stěhování poddaných měly charakter ekonomického programu, který měl za cíl zajistit obsazenost gruntů a dostatek pracovních sil pro velkostatek.²¹⁵

S tímto vědomím přihlížím k lokálním normám, které tuto problematiku regulují na Náchodsku a v jeho nejbližším okolí. Dochovalo se nám jich jen ze samotného Náchodska hned

věnoval pozornost ve srovnání s dalšími zeměmi Markus CERMAN, *Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300–1800*, Basingstoke 2012, s. 22–27.

²⁰⁹ B. ŠINDELÁŘ, *K otázce*, s. 163–164.

²¹⁰ Tamtéž, s. 166

²¹¹ J. PETRÁŇ, *Poddaný lid*, s. 188–203.

²¹² Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého*, Praha 1888. Zde článek QXIII. Tuto problematiku samozřejmě nalezneme i ve starším Vladislavském zřízení, kde je ale pojata ve formě soudních nálezů, z nichž nejslavnější je známý případ Dalibora z Kozojed. Viz články 263–4, 290–1, 295, 301–3, 435: Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny: (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Praha 2007.

²¹³ J. VÁLKA, *K otázce*, s. 57.

²¹⁴ J. PETRÁŇ, *Poddaný lid*, s. 188–203.

²¹⁵ J. VÁLKA, *K otázce*, s. 62.

několik.²¹⁶ Lze konstatovat, že se vesměs neliší od formulace ve sněmovních usneseních a obnoveném zřízení. Nejstarší z nich, obsáhlý řád Albrechta Smiřického z 60. let 16. století, pouze stručně stanovuje: „*Kdož by se koli do města neb na předměstí osaditi chtěl, ten každé svého zachování list pořádné přines.*“²¹⁷ Vedle toho také stanovil, že žádný hospodář nemá přijmout do domu podruha bez toho, aby to oznámil purkmistrovi.²¹⁸ Ani pozdější norma z náchodského dominia, tzv. Paměti a napomenutí sousedské při malé renovaci²¹⁹ z roku 1724, není sdílnější. Pouze jeden článek zde napomíná měšťany, aby nepřechovávali osoby přespolní.²²⁰ Naproti tomu nařízení vztahující se k venkovskému zázemí města jsou již obsáhlejší. Artikule obecního řádu pro ves Pavlišov ze 17. století nařizuje přijímat do hospodářství podruhy až poté, co se ohlásí před právem.²²¹ Podobně i instrukce pro konání výročních soudů náchodských vsí nejen zakazuje se dávat v slib na cizí panství, přechovávat cizince bez fedrovních listů, ale také nařizuje odhánět ze vsi všechny lotry a škůdce.²²²

Nařízení a instrukce z okolních panství Nové Město nad Metují²²³ a Smiřice²²⁴ jsou obsahu vesměs podobného, byť v širším rozsahu. Naproti tomu na dalším sousedním panství Police nad Metují, ve vlastnictví broumovských benediktinů, nalézáme ustanovení značně odlišná. Pozoruhodný je sedmý článek dosud nepublikovaných artikulů pro místní výroční soud z roku 1660,²²⁵ který nám odkrývá pozoruhodnou informaci: „*Jako prvotně ten obyčej bejval, že bez vědomosti milostivé vrchnosti, neznámí a cizí podruhové se přijímali a skrze to mnohdykrát velké nepřijemnosti následovaly. Taková věc se nyní dostatečně a přísně zapovídá, pod propadnutím jednomu každému 10 kop míšenských pokuty.*“ Jedná se tak o názorné potvrzení Válkovy teze, že předpisy o pohybu poddaných byly spíše zamýšleným programem nežli odrazem reality. Samotná klášterní vrchnost zde přiznává, že v předešlé době

²¹⁶ A ani v této podobě jejich počet, vzhledem k omezené přístupnosti do fondu VS Náchod, není nejspíš konečný.

²¹⁷ Ludmila SULITKOVÁ (ed.), *Neznámý městský řád pro Náchod z šedesátých let 16. století*, in: *Theatrum historiae* 10, 2012, s. 25–57, článek č. 43.

²¹⁸ Tamtéž článek č. 45.

²¹⁹ AM Náchod, inv. č. 1437, fol. 20–21.

²²⁰ Článek č. 8: „*Žádný přespolní neznámý a podezřelý lidí, též [...], též darebný žebráky nepřechovávat.*“

²²¹ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, Archiv český XXIV., Praha 1908, č. 547.

²²² Tamtéž, č. 463, Instrukce je údajně z roku 1760, avšak dle Kalouska je původu mnohem staršího. Články číslo 12 a 13 uvádí doslova: „*Těž se vám zapovídá, abyste lidí cizopanských, mužských i ženských, bez fedrovních listů nepřechovávali, a v podružství takové neměli, ani čeled' služební nepřijímali a nepřechovávali, tím méně veřejné lotry a škůdce, též nepoctivě živící se osoby ženské a kurvy takové na konec netrpěli, nýbrž z obce každé je pryč odháněli.*“

²²³ Jan Karel ROJEK (ed.), *Zřízení JMti pána pana Rudolfa z Štubenberku (na Novém Městě Hradišti nad Methují) kterak se poddaní Jeho Mti chovati mají (1588 – 1620)*, in: *Památky archeologické a místopisné* 14, č. 2, 1887, s. 63 – 70, články 37, 38, 41.

²²⁴ Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, Archiv český XXIV., Praha 1908, č. 547.

, č. 351. Pořádek zachovávaný a artikule čítané při výročních soudech na panství Smiřickém podle přepisu z r. 1707, článek č. 7.

²²⁵ NA Praha, Benediktini – klášter Břevnov, sign. A XVII 4, kt. 49, Artikulové, které se při saudích panství kláštera polického zachovávat mají 1660.

zde docházelo k porušování zemských nařízení. V dalším řádu z roku 1700, který tento nahrazoval, již o tom neslyšíme. Avšak vedle tradičních ustanovení o legálním postupu migrace²²⁶ zde nalézáme také ustanovení, radikálně omezující pouhou mobilitu. Konkrétně článek č. 6 sděluje, že při opuštění panství na dobu dvou nocí je již poddaný povinen zažádat o vrchnostenské povolení a ohlásit se u rychtáře, včetně zajištění vykonávání svých povinností.²²⁷ To je výrazně tvrdší nařízení, s jemuž podobným se na Náchodsku nesetkáváme. Z něj i ostatních nařízení vyvstávají mnohé otázky zejména o účinnosti těchto norem, z nichž mnohé není snadné ověřit na reprezentativním vzorku pramenného materiálu. Co však stojí za prozkoumání, je podíl příchozích z vesnic a lokalit městského typu obdařených privilegii. Byly vůbec náhodské městské výsady lákadlem pro venkovské imigranty? Nebo naopak pro měšťany z městeček? Na to se bude snažit odpovědět hlavní část této práce.

III. 4. Náchod a okolí – hospodářské poměry²²⁸

Marxistická historiografie považovala hospodářské procesy za základ všeho dění. Pouze materialistický výklad je již dnes neudržitelný, avšak ani současná věda při studiu migrací nemůže na hospodářskou stránku problematiky rezignovat, neboť se jí jeví jedním ze základních faktorů.²²⁹ Cílem této podkapitoly je tedy sledovat hospodářskou situaci ve městě a jeho zázemí, jejíž výsledky pro jednotlivé lokality mohou později poskytnout prostor pro jejich srovnání se statistickými daty o imigraci do našeho města. Bohužel komplexní analýza hospodářské situace města, včetně jeho malého velkostatku, dalece překračuje prostor určený pro tento nástin.²³⁰ Je třeba se zde omezit na naznačení základních obrysů a jejich proměn v čase.

²²⁶ Článek 7 o zákazu zakoupit se na cizím panství bez povolení vrchnosti a článek 19 o zákazu přechovávat cizopanské a podezřelé poddané a kupovat kradené věci.

²²⁷ J. KALOUSEK (ed.), *Řády selské*, Archiv český XXIV., Praha 1908, č. 339: *Ordnung des Pölitzer Dreiding 1700*. Doslova: číslo 6: „*Kein unterthan, es sein pauer, häußler oder haußgenosß soll auf zwei nachtläger aus der herrschaft fahran oder gehen ohne obrigkeitlichen consens, auch soll er zugleich beim dem richter sich angeben und genugsambe vorsehung thun, welchergestalt zeit seiner abwesenheit die etwan kommenden schuldigkeiten verrichtet und angegeben werden solten, kein verstoß oder unordnung entstehen möge, nicht minder.*“

²²⁸ V případě tohoto výkladu o vnitřních poměrech na panství se nelze opřít o mnoho pramenů a literatury, neboť je toto téma dlouhodobě badatelsky paralyzováno nezpracovaným, a tudíž nepřístupným fondem velkostatku. Je proto nutno obrátit se jednak k pramenům uloženým mimo fond velkostatku a také k starší literatuře. Z ní jsou klíčové práce: Erik BOUZA, *Náchodský zámecký archiv a spisovna velkostatku Náchod v období feudalismu a kapitalismu*, in: Sborník archivních prací 11, č. 1, 1961, s. 115–137; Otto ELSTER, *Geschichte der Herrschaft Nachod unter Octavio I. Piccolomini (1634–1656)*, nevydaný strojopis v knihovně SOA Zámorsk, sign. 24 781; Věra VAŇKOVÁ, *Poddanské povinnosti před povstáním*, in: *Povstání poddanského lidu 1775 v severovýchodních Čechách*, edd. Erik BOUZA – Jaroslav METELKA, Hradec Králové 1975, s. 35–124.

²²⁹ Zejména strukturální přístup zosobněný K. J. Badem ke studiu migrace staví hospodářské příčiny za klíčové. J. GRULICH, *Migrační teorie*, zde s. 404; Klaus J. BADE, *Evropa v pohybu. Evropské migrace*.

²³⁰ Pro tento úkol obsahuje náhodský městský archiv obrovské množství pramenů, zejména téměř intaktně dochované účty. Jejich jednoduché kvantitativní zpracování není možné z několika důvodů. Jak již poukázali autoři Jan Čížek a Petr Černikovský, výsledné číselné hodnoty příjmů a výdajů devalvují jednak nestejná délka

Pro poznání hospodářské vyspělosti českých (zejména předbělohorských) měst bývá užívána typologie Josefa Janáčka. Ten při studiu řemeslné výroby rozdělil města do čtyř kategorií podle počtu zastoupených řemesel v jednotlivých lokalitách. Jsou jimi města řemeslnicko-zemědělská, řemeslnická, exportní a spotřební.²³¹ Jednotlivé typy měst se lišily svou výrobní strukturou, její specializací, a také jejich postavením v tržní síti. Co se týče Náchoda, dosavadní výzkumy Jaroslava Čápa a zejména Zuzany Brandové, analyzující místní nejstarší knihy kšaftů ze 16. století zařazují Náchod dle této typologie do nejnižší kategorie měst řemeslnicko-zemědělských.²³² Tato města se vyznačovala nízkou úrovní rozvoje řemesel, významným podílem zemědělství v obživě jeho obyvatel a svou velikostí. Typický pro tato města byl také nízký počet cechů, omezený na potravinářská a oděvní řemesla, případně při vyšším počtu cechů jim neodpovídal počet řemeslníků. Tato města a městečka se orientovala především na místní trh a jen minimu řemesel se dařilo pronikat se svými produkty do širšího okolí.²³³

Janáčková metoda kategorizace měst podle počtu doložených řemeslníků je všeobecně přijímána. Jejím zajímavým doplněním je však nedávno vyšla studie Vladimíra Jakuba Mrvíka, nahlížející na hospodářskou vyspělost měst z opačné perspektivy, a to z pohledu jejich „agrarity“,²³⁴ tedy míry jejich závislosti na zemědělské produkci. Tato podnětná metoda naznačuje zajímavé cesty zkoumání, neboť ukazuje, kolik procent obyvatel města se živilo řemeslem či obchodem, protože je jejich pozemková výměra nemohla uživit. Při využití této Mrvíkovy metody pro významná města a městečka v okolí, s nimiž byl Náchod srovnáván co do velikosti, pochopíme, jak výrazně se tato oblast odlišovala od středočeského Kouřimska, kde ve čtyřech srovnatelně velkých (a zároveň největších) lokalitách kraje dosáhl podíl na zemědělství nezávislých měšťanů nejvýše 61,7 %.²³⁵

období jejich vedení, tak také skutečnost, že z hlavních městských účtů bylo vyjmuto hospodaření špitálu, záduší a zejména skromného městského velkostatku. Viz P. ČERNIKOVSKÝ – J. ČÍZEK, *Stavební činnost*, s. 20–22.

²³¹ Josef JANÁČEK, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1961, s. 184–214.

²³² Jaroslav ČÁP, *Náchodská nejstarší kniha kšaftů a místní řemesla a živnosti v 16. století*, in: Procházka staletími. Sborník příspěvků k padesátinám PhDr. Vladimíra Wolfa, Hradec Králové 1993, s. 51–59; Zuzana BRANDOVÁ, *Výrobní a majetková struktura města Náchoda v 16. století*, in: Stopami dějin Náchodska 8, 2002, s. 25–64.

²³³ Tamtéž, s. 203–206.

²³⁴ V. J. MRVÍK, *Otázka agrarity českých měst a městeček v raném novověku na příkladu Kouřimského kraje*, in: Historická demografie 37, č. 2, 2013, s. 121–167.

²³⁵ Tamtéž, s. 164–165. Zmíněnými lokalitami byly Kolín (188 domů; podíl 61,7 %), Brandýs nad Labem (111; 60,3 %), Český Brod (113; 54,8 %) a Kouřim (189; 52,3 %). Záměrně jsem opomenul městečko Vyšehrad, který měl značně specifickou pozici.

Tabulka č. 4 Podíl hospodářů v jednotlivých lokalitách nezávislých na zemědělské produkci

	Lokalita (bonita půdy) dle TK	počet domů	podíl vlastníků s méně než 5 strychy půdy v %
	Náchod (7)	214	86,9
věnná města	Jaroměř (2)	226	69,5
	Dvůr Králové (5)	293	67,6
	Trutnov (7)	384	76,6
poddanská města	Nové Město n. Met. (4)	184	76,6
	Dobruška (5)	221	61,1
	Broumov (5)	356	92,4
městečka	Stárvkov (7)	51	80,4
	Police n. Met. (6)	133	89,5
městečka na panství	Česká Skalice (3)	122	59,8
	Úpice (7)	79	73,4
	Hronov (7)	33	75,8
	Machov (7)	47	74,5
	Červený Kostelec (7)	52	42,3

Srovnání s východočeskými městy tedy ukazuje, že v Náchodě se nacházelo značně vysoké procento osob, které se spoléhaly na nezemědělskou obživu. Jak potvrzují i jiné starší prameny místní provenience,²³⁶ byla většina zemědělské půdy v okolí města v rukou nejbohatších měšťanů.²³⁷ Extrémně nízká hodnota v případě Červeného Kostelce je zapříčiněna jeho evidencí v tereziánském katastru, kam byl zanesen spolu s vedlejší vsí Horním (též Pustým) Kostelcem. Mimo tuto vybočující hodnotu ukazuje Mrvíkův koncept „agrarity“ celkem spolehlivě význam řemesel pro život jednotlivých měst. Přestože není možné statisticky srovnávat poměry v 16. století s údaji tereziánského katastru, lze vnímat, že na počátku 18. století zde řemeslná výroba hrála podstatně významnější roli. Naskytá se nám otázka, čím byl Náchod a jeho panství podobné Broumovu a Polici nad Metují, tedy městu a městečku broumovských benediktinů, která dosáhla ještě vyšších procent obyvatel nezávislých na zemědělství?

Odpověď tkví v existenci a zdejší úrovni rozvoje textilních řemesel, tak typických pro sever a severovýchod Čech. Podívejme se ale na řemesla v Náchodě celkově.²³⁸ Základní organizační jednotkou, která sdružovala jednotlivé řemeslníky, byl cech. Jednalo se o profesní

²³⁶ Např. AM Náchod, inv č. 1500, Soupis polí a luk 1650, kt. 26; inv č. 1009, Rejstřík pro výpočet desátků 1630, kn. 208.

²³⁷ V. J. MRVÍK, *Otázka*, s. 129–130.

²³⁸ Náchodské cechy představila dosud nejkomplexněji v souhrnném popularizačním přehledu Lydia BAŠTECKÁ, *Náchodská řemesla a cechy*, in: *Náchodský zpravodaj*, 1997, č. 2, řezníci, s. 6; č. 3, pekaři, perníkáři a mlynáři, s. 16; č. 4, krejčí, s. 13–14; č. 5, soukeníci, s. 10–11; č. 6, obuvníci, s. 8–9; č. 7, tesaři a zedníci, s. 7–8; č. 8, kožešníci, s. 8–9; č. 9, tkalci, s. 9; č. 10, cechy vícero řemesla, s. 10–11.

sdužení s širokou škálou funkcí, které spočívaly v kontrole kvality produkce, dohledu nad výchovou a přijímáním nových mistrů, hájením výrobního monopolu ve městě a obecně zaštitění řemesla v komunikaci s městskou radou. V Náchodě jsou jako první zmínky o cechu řeznickém již z roku 1481. V následující době na přelomu 15. a 16. století se objevily cechy krejčích a ševců. Nejpozději v polovině 16. století k nim přibývají cechy textilních řemesel tkalcovský a soukenický. Z doby předbělohorské pochází ještě sdužený cech patera (později šesterá) řemesel, kterými byli zámečníci, truhláři, koláři, kováři, bednáři a mečíři. Vzhledem k malému počtu obyvatel není překvapivé, že se zde objevuje cech pekařů až v polovině 17. století. Tehdy byl navíc tvořen jako společný s mlynáři. K osamostatnění obou řemesel v jednotlivých ceších došlo až na konci 17. století. Ještě mladší je cech kožešníků, zřízený až roku 1731 a to jako společný cech kožešníků z Náchoda, České Skalice a Úpice. Jako poslední vznikl cech tesařů a zedníků, zřízený až okolo roku 1750.²³⁹ Zároveň s celozemským úpadkem soukenictví zanikl v druhé polovině 17. století tento cech i v Náchodě.²⁴⁰

Celkem se tedy v Náchodě během sledovaného období objevilo deset cechů, z nichž jeden také zanikl. Nic to však nevypovídá o jejich početnosti a síle. Zároveň to také nic neříká o řemeslech, která se nacházela mimo městské prostředí. Právě venkovská neagrární výroba měla přitom zásadní vliv na hospodářskou a demografickou odlišnost českého severního pohraničí od poměrů ve středních oblastech země. V případě nedalekého Broumova jsou tyto skutečnosti již dobře známé.²⁴¹ V případě Náchodska jim byla věnována pozornost výrazně menší,²⁴² neboť zůstávaly ve stínu novějšího vývoje doby industriální. Vývoj výrobní a profesní struktury na Náchodsku v letech 1654, 1757 proto ukazuje tabulka v příloze.²⁴³ (viz příloha č. 5)

Veškerá uvedená data v tabulce jsou v případě tereziánského katastru z jeho konečného elaborátu. Je zřejmé, že v případě lokalit městského typu Náchod podstatně převyšuje ostatní městečka na panství stupněm rozvoje své řemeslné výroby. Avšak i v Náchodě zůstávala struktura řemesel v podstatě stále stejná, jako tomu bylo v 16. století²⁴⁴ – nejsilněji zastoupenými řemesly byli řezníci, krejčí, ševci, tkalci, případně pekaři, tedy řemesla

²³⁹ I. EBELOVÁ – L. BAŠTECKÁ (edd.), *Náchod*, s. 79–83.

²⁴⁰ Ladislav HLADKÝ, *K statutům cechů textilních a oděvních řemesel (soukeníků, tkalců a krejčích) v některých východočeských městech v 16. století*, in: Orlické hory a Podorlicko 7, 1994, s. 45–51.

²⁴¹ J. JANÁČEK, *Řemeslná výroba*, s. 207–214; Jaroslav ČECHURA, *Broumovsko 1615–1754: Nový rozměr evropské protoindustrii*, in: Časopis Národního muzea, Řada historická 164, č. 1–4, s. 1995, s. 61–88.

²⁴² Ladislav HLADKÝ, *Domácká textilní výroba na Náchodsku do poloviny 19. století*, in: Domácká výroba v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Měčín 2000, s. 51–65.

²⁴³ Vzor tabulky převzat pro srovnání z práce: Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.–18. století*, Praha 2011, s. 59–61.

²⁴⁴ J. ČÁP, *Náchodská nejstarší kniha kšaftů*.

potravinářská, oděvní a textilní. Pouze v Náchodě však je možné nalézt tak specializovaná odvětví, jakými byli parukář nebo cvilinkáři. Zpracovaná tabulka také ukazuje, že již publikované údaje Ladislava Hladkého o počtech řemeslníků zabývajících se textilní výrobou vysoce převyšující jakékoliv jiné formy nezemědělské obživy ve městě i na panství. Ostatně, při pohledu na údaje, které přináší edice Aleše Chalupy, především poznámka o řemeslech z příznávacích fassí, zaujme každého badatele vysoký počet podruhů – přadláků. V některých vsích se setkáváme s poznámkou: „*Celá ves se živí předením.*“²⁴⁵ Ostatně zmínky o tom nalézáme i v pramenech vrchnostenské provenience. Pozemková kniha obce Havlovice uvádí k roku 1714, že obživou všech sedláků (!) chalupníků i podruhů je, jako jinde na panství, předení lnu.²⁴⁶ Takto masivní produkce nebyla samozřejmě určená pro místní trh. Naopak z pozdějších zpráv se dozvídáme, že Náchodští prodávali své výrobky v sousedním Kladsku.²⁴⁷

Takováto orientace na nezemědělskou produkci je vlastně jedním z projevů obecnějšího procesu sociální diferenciaci ve venkovském prostředí, tedy kontinuálního jevu zvyšování podílu neselských vrstev ve venkovské společnosti.²⁴⁸ Tento trend, během kterého přibývalo na venkově osob s minimální či žádnou půdou, měl však regionálně velmi odlišnou dynamiku navazující na starší lokální rozdíly ve struktuře českého venkova.²⁴⁹ Vedl také k rozvoji nezemědělských způsobů obživy a logicky se nabízí otázka, zda *potencionálně* neuvolňoval pracovní síly z venkova pro imigraci do měst. Je tedy nezbytné nastínit dynamiku tohoto procesu na náchodském panství. Tyto výsledky později poslouží ke sledování korelace míry sociální diferenciaci jednotlivých lokalit na panství a jejich četností v roli místa původu náchodských přistěhovalců.

Veškeré výzkumy agrárních poměrů u nás stojí před dobře známými obtížemi komparativní metody. Úskalí synchronního srovnání poměrů na více panstvích velmi pěkně vyložil Josef Petráň, upozorňuje na rozdílnost údajů týkajících se jak lánového a výsevkového kritéria velikosti poddanských usedlostí, tak na regionální rozdíly v klasických usedlostních kategoriích.²⁵⁰ Již mnozí badatelé si povšimli,²⁵¹ kategorie berní ruly neodpovídají místním

²⁴⁵ A. CHALUPA a kol. (edd.), *Tereziánský katastr*, s. 261–263.

²⁴⁶ Citováno dle Oldřich JANEČEK, *Povstání nevolníků v českých zemích roku 1775*, Praha, 1954, s. 63.

²⁴⁷ Josef KALOUSEK (ed.), *Dodavek k řádům selským a instrukcím hospodářským 1388–1779*, Archiv český XXIX., Praha 1913, č. 238. Tato informace je pozoruhodná tím, že se jedná o období, kdy už na sousedním Broumovsku tato exportní produkce do Slezska, vlivem jeho odtržení od habsburských zemí upadá. Srov. J. ČECHURA, *Broumovsko*, s. 76.

²⁴⁸ Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750*, in: Český časopis historický 98, č. 4, 2000, s. 737–774.

²⁴⁹ Strukturální rozdíly mezi oblastmi v Čechách popisuje J. PETRÁŇ, *Poddaný lid*, s. 11–180.

²⁵⁰ Tamtéž, s. 13–39.

²⁵¹ Věra Vaňková se mylně domnívala, že na Náchodsku vznikl tento omyl tím, že zde rulu sepisovali cizí úředníci bez dobré znalosti němčiny. V. VAŇKOVÁ, *Poddanské poměry*, s. 81.

zažitým označením usedlostí a sociálních skupin. Jak zmiňují Markus Cerman a Eduard Maur,²⁵² problematická je zejména skutečnost, že kategorie berní ruly byly v případě chalupníků a zahradníků paradoxně opačné od zažité lokální praxe, kde pojem „zahradník“ označoval naopak drobného rolníka a „chalupník“ bylo označení pro domkáře či hospodáře s žádnou či spíše minimální půdou.²⁵³ Nemenší obtíže nalézáme i při diachronní komparaci jedné lokality, pramenící z nestejných kategorií nejen mezi celozemskými katastry a místními urbáři, ale také mezi katastry samotnými.

Na rozdíl od okolních panství, kterým byla v posledních dvou dekadách věnována badatelská pozornost,²⁵⁴ na Náchodsku s jednou výjimkou²⁵⁵ žádný výzkum dlouhodobě neprobíhá. Starší marxistické výzkumy se pokoušely odhalit hospodářské příčiny velkého selského povstání roku 1775, jehož bylo místní panství jedním z center. Při tomto výkladu neopominuly ani vývoj sociální diferenciaci,²⁵⁶ avšak některé jejich výsledky vzbuzují jistou pochybnost.²⁵⁷ Celkově ale obě práce prezentují pouze souhrnná čísla pro celé panství. Pro podrobnou analýzu nárůstu bezzemků v jednotlivých vsích je tedy třeba se obrátit k místním urbářům, které jsou dochovány z let 1628, 1643 a 1734.²⁵⁸

Základním metodickým problémem těchto urbářů pro jejich srovnání je fakt, že nejstarší dva neuvádí výměru poddanských usedlostí a také nerozlišují mezi sedláky a zahradníky, nýbrž pouze uvádí jednotlivá jména hospodářů a výši jejich platů a robot. Po sumarizaci těchto údajů u každé vsi přichází výčet osob označených jako chalupníci bez zmínění jakýchkoliv robot či

²⁵² M. CERMAN – E. MAUR, *Proměny*, s. 737–774.

²⁵³ Toto potvrzuje i výzkum Pavla Mráze provedený na mikrosondě vsi Velký Dřevíč viz: Pavel MRÁZ, *Pozemková držba ve Velkém Dřevíči od 17. do poloviny 18. století*, in: *Stopami dějin Náchodska 7*, 2001, s. 25–58, zejména s. 29–30; či stař. Alena PAZDEROVÁ, *Sociální kategorie obyvatel rychnovského panství ve světle nejstarších českých katastrů*, in: *Východočeský sborník historický 7*, 1998, s. 19–62.

²⁵⁴ Jaroslav LÁSKA, *Někdejší Opočensko a jeho obyvatelé v urbářích panství ze XVI. až XVIII. století*, in: *Orlické hory a Podorlicko 9*, 1999, s. 96–122; Ondřej PAVLOVEC, *Trčkové z Lípy na Opočenském panství*, diplomová práce FF UPOL, Olomouc 2008; Petr NOSEK, *Východočeské panství Opočno v letech 1618–1638*, diplomová práce FF UK, Praha 2009. V případě Smiřic Ondřej TIKOVSKÝ, *Panství Smiřice za vlády rodu Gallasů*, in: *Východočeské listy historické 21–22*, 2004, s. 319–333. Stranou pozornosti nezůstalo ani panství Broumovské: J. ČECHURA, *Broumovsko*; Martina RESLOVÁ, *Benediktinské panství Broumov ve 2. polovině 17. století: urbář jako pramen*, in: *Stopami dějin Náchodska 14*, 2010, s. 139–403.

²⁵⁵ P. MRÁZ, *Pozemková držba*.

²⁵⁶ O. JANEČEK, *Povstání*, s. 22, 51; V. VAŇKOVÁ, *Poddanské poměry*, s. 79, 86, 94.

²⁵⁷ Již například skutečnost, že se liší i v tak základní otázce, jakou byl celkový počet usedlostí na panství podle berní ruly, nevzbuzuje příliš důvěry. Pochybnosti narůstají při kritickém sledování, kterak V. Vaňková četla Janečkovu knihu a jak jeho číselné výsledky nesprávně publikuje. Srov. na s. 86 její dezinterpretaci Janečkova výkladu v jeho *Povstání* s. 51!

²⁵⁸ Uloženy v: SOA Zámorsk, VS Náchod, nesign. (1628) a sign. 31765 (1643) V soupise východočeských urbářů č. 145 a 146. Jiří KUBA – Tomáš ŠIMEK – František ZAHŘÁDKA (edd.), *Soupis východočeských urbářů 2. polovina 13. století – 1776*, Zámorsk 1997. Urbář z roku 1734, tzv. Nývltův je uveden jako č. 147–150. V jeho případě jsem pracoval s jeho opisem, který je uložen v SOKA Náchod, Sběrka rukopisů, rukopis č. 13–16. Nejstarší urbář z roku 1628 stručně popsal Bedřich PROFELD, *Poddanské poměry na panství Náchodském v první polovině XVII. století*, in: *Český lid 19*, č. 1, 1910, s. 21–23, avšak rezignoval na jeho hlubší rozbor. Nadále tak zůstává otevřeno mnoho otázek, zejména ohledně nedatovaného druhého urbáře.

poplatků. Jak doložil Pavel Mráz ve své mikrosondě z pozemkových knih, tyto chalupnické usedlosti disponovaly drobným množstvím půdy, ačkoliv ji urbáře i berní rula neevidují.²⁵⁹ Naopak tzv. Nývltův urbář z roku 1734 již rozlišuje i chalupníky na obci od chalupníků podružských a chalupníků na pustině. Pro účely své statistiky jsem ale tyto rozdíly pominul.

Výsledný obraz sociální diferenciacie podává tabulka v příloze č. 6. Přináší data o nárůstu podílu chalupníků na náchodském panství s důrazem na zachycení vývoje v jednotlivých vsích. Záměrně v tabulce chybí lokality městského typu²⁶⁰ a také šosovní a poddanské vsi města, pro které nejsou srovnatelná data. Zapisování lokalit se v čase měnilo, někdy byly některé vsi psány odděleně, jindy dohromady, proto byl vzat seznam tak jak jej uvádí berní rula. V seznamu není zahrnuta polovina vsi Javor, která k Náchodsku patřila jen krátce v období sepsání ruly. Proto se výsledná čísla mohou lišit od prezentovaných údajů V. Vaňkové a O. Janečka. Přínos této tabulky není v potvrzení přibývání bezzemků na Náchodsku, nýbrž jeho přesnější lokalizace. Z tabulky je zřejmé, že tento proces neprobíhal ve všech lokalitách stejně, nýbrž že zejména v některých lokalitách narůstal počet chalupníků výrazně rychleji. Dle logické dedukce by v těch lokalitách, kde tento proces probíhá rychleji, měly přebývat volné pracovní síly, které při hledání obživy budou migrovat do hospodářského centra panství, kterým byl Náchod. Nakolik je tato úvaha správná, se pokusí odpovědět jádro této práce.

²⁵⁹ P. MRÁZ, *Pozemková držba*, s. 30.

²⁶⁰ S tím také vypadla z tabulky ves Horní Kostelec, která je v berní rule zaznamenána dohromady s městečkem Červený Kostelec.

IV. Sňatkové migrace v městském prostředí – kvantitativní rovina

IV. 1. Metodika výzkumu a jeho obtíže

Historická demografie využívá při svých výzkumech dvě základní metody zpracování dat. Jsou jimi metoda agregativní, tedy anonymní excerpce, a metoda tzv. rekonstrukce rodin. Liší se v časové náročnosti i v množství zprostředkujících dat.²⁶¹ Agregativní metoda, nazývaná též „metodou čárkovací“, eviduje pouze počty jednotlivých typů matričních událostí během jednoho časového celku, aniž by ji podrobněji zajímaly osudy či jen jména jedinců v nich obsažených. Tyto měsíční/roční součty potom sleduje v rámci delších časových úseků a také je srovnává s dalšími sondami z jiných lokalit.²⁶² Naproti tomu metoda rekonstrukce rodin postupuje podobnou cestou jako genealogové, avšak neomezuje se jen na jednu rodinu, nýbrž se snaží podchytit veškeré údaje pro všechny rodiny v lokalitě, kterou bývá zpravidla jedna vesnice.²⁶³ Obě metody mají své přednosti i nedostatky. Ze své podstaty jsou však obě zaměřeny především na výzkum přirozené měny obyvatelstva, nikoliv migrací. Proto jsem pro svůj výzkum zvolil metodu odlišnou, kterou jsem zpracoval v souladu s prameny, jež jsou pro zvolené téma dostupné.

Vzhledem k tomu, že mým záměrem bylo postihnout nejen kvantitativní, ale i kvalitativní rovinu problematiky, stala se nezbytnou jmenná excerpce všech pramenů. Jen tak je možné spojovat údaje z jednotlivých typů pramenů v konkrétní osudy jednotlivců, které nám vystoupí z anonymní masy čísel. Jednotlivé matriční záznamy a svatební smlouvy jsem proto zpracovával pomocí tabulkového procesoru Microsoft Excel, do kterého jsem přepisoval data, jména obou snoubenců včetně jejich rodičů (pokud byli uvedeni), jejich rodinný stav, jména svědků a místa původu, případně (pokud bylo uvedeno) i místo pobytu v době sňatku, které byly poté statisticky vyhodnoceny. Jsem si vědom toho, že již samotný přepis jmen a toponym a jejich ztotožnění s dnešními lokalitami, které je v případě dohledávání exonym německých vsí někdy až mravenčí prací, přináší první interpretaci pramene, do které se promítají osobní badatelské zkušenosti se staršími výzkumy v dané lokalitě.²⁶⁴ Samotnou vzdálenost lokalit,

²⁶¹ Obě tyto metody popisuje ve své práci Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1978, s. 76–82.

²⁶² V devadesátých letech byl u nás touto metodou proveden rozsáhlý výzkum populačního vývoje. Jeho výsledky shrnuje práce: Lumír DOKOUPIL – Ludmila FIALOVÁ – Eduard MAUR – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999.

²⁶³ Tuto metodu vyvinutou francouzským demografem Louisem Henrym představil české badatelské obci Eduard MAUR, *Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání*, in: *Historická demografie* 2, 1968, s. 72–80.

²⁶⁴ Příkladem může být případ sňatku z roku 1569, kdy si Zuzana Králová brala jistého Tomáše, u kterého bylo uvedeno jako místo původu lokalita Frýdlant. Badatele jako první napadne stejnojmenné severočeské panství vzdálené téměř 100 km, avšak jako výrazně pravděpodobnější se jeví identifikace lokality se slezským městečkem Friedland (dnes Polsky Mieroszów) nacházejícím se nedaleko severních hranic broumovského panství, se kterým lze doložit kontakty i z řady jiných pramenů. K určování lokalit jsem využíval zejména lexikony Eva

jsem podobně jako u jiných výzkumů,²⁶⁵ měřil vzdušnou čarou, jakožto nejbližší přímou spojnici obou bodů.²⁶⁶

V následujících podkapitolách nejprve analyzuji podoby sňatkové migrace na základě matrik a knih svatebních smluv. V centru pozornosti stojí zejména otázka geografického horizontu migrace, její četnost a také rozdíly na základě pohlaví. Poté se zaměřím na vztahy mezi těmito prameny a také dalšími písemnostmi podchycujícími pohyb obyvatel do Náchoda, se kterými se pokusím výsledky své analýzy kombinovat. Vedle toho je mým záměrem se pokusit poskytnout odpověď na otázky týkající se kvalitativní roviny problematiky, která by nám pouze tímto přístupem unikla. Tak se dostala do centra pozornosti například otázka osob, které se okolo sňatků pohybovaly.

Zpracování matrik i svatebních smluv se neobejde bez jistých obtíží. Ty jsou způsobeny tím, že jednotlivé matriční zápisy neodpovídaly ideální formuli, kterou stanovila pražská synoda z roku 1605,²⁶⁷ nýbrž byly maximálně stručné.²⁶⁸ Palčivým problémem bylo velmi nepravidelné uvádění rodinného stavu muže, který vstupoval do sňatku. Naproti tomu v případě žen byl její stav uváděn téměř vždy. Dalším problémem bylo také uvádění sňatkového věku, který ve sledovaném období náchodské oddací matriky taktéž neuvádí. Vzhledem k časovým možnostem bylo nutné rezignovat na dohledávání každého jednotlivce v matrikách narozených, které v mnoha případech nepřinášejí jednoznačné výsledky.

Využití nejstarších matrik pro studium migrace s sebou nese i další omezení. Zatímco Josef Grulich se mohl při svém výzkumu migrace v Českých Budějovicích opřít o zaběhnutou matriční evidenci, která mu umožnila, aby jeho výzkum: „*vycházel ze vzájemné konfrontace místa pobytu před sňatkem a po jeho uzavření,*“²⁶⁹ náchodské matriky (zejména ty nejstarší) uvádějí pouze místo, ve kterém došlo ke sňatku, a nejednotně a často neúplně místa původu jednotlivých snoubenců.²⁷⁰ Podobné potíže se vyskytují i u svatebních smluv. Zejména ty, které se nacházejí v nejstarší knize z druhé poloviny 16. století, často neobsahují určení místa původu u celé řady snoubenců. Zde bylo nutné přistoupit ke srovnávání s dochovanými trhovými

SEMOTANOVÁ a kol., *Kladsko: historickogeografický lexikon*, Praha 2015; pro hornouherské lokality se ukázala přínosná práce: Martin ŠTEFÁNIK – Ján LUKAČKA (edd.), *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*, Bratislava 2010.

²⁶⁵ J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*, s. 104.

²⁶⁶ Ačkoliv známe díky prvnímu vojenskému mapování dobový rastr komunikací, sledované prameny nám, mimo výjimečných případů z výslechových protokolů, neříkají nic o tom, jakou trasu zvolily osoby migrující za sňatkem.

²⁶⁷ J. GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“, s. 49–82, zde s. 80.

²⁶⁸ Například nejstarší matrika z let 1663–1670 obsahovala záznamy jako například: *Novembris 1. 1664, potvrzení jsau v stav sv. manzelstvi Vavřinec Čejka z Nového Města s Annau pozůstalau po Petrovi Lorczovi z Náchoda, svědkové Jan Blažků a Jiřík Hájek z Náchoda.*

²⁶⁹ J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*, s. 252.

²⁷⁰ Tak jak uvádí Eduard MAUR, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, in: *Historická demografie* 6, 1972, s. 45.

knihami, které prokázalo, že městští písaři měli tendenci ve svatebních smlouvách nezaznamenávat místo původu u osob, které v Náchodě držely nemovitost. Činili tak zřejmě proto, že jim tyto osoby byly (vzhledem k velikosti městské komunity) dobře známé. U svatebních smluv se také setkáváme s duplicitním zaznamenáváním. Je to způsobeno poněkud chaotickým vedením dvou knih svatebních smluv zároveň. Vedle toho byla řada svatebních smluv v Náchodě zapsána i do knihy přátelských smluv a narovnání.²⁷¹

Pro možnosti studia migrace je ale nejpodstatnější všeobecně známé omezení, které vyplývá z dobové zvyklosti, pořádat svatbu ve farnosti nevěsty. Vzhledem k tomu se odkrývaný obraz sňatkových kontaktů podstatně zkresluje, neboť ukazuje především sňatky cizích mužů do města a podobně sňatkovou emigraci žen z města.²⁷² Jak se však pokusím naznačit v kapitole V., v literatuře zmiňovaným důsledkům této zvyklosti nelze připsat absolutní platnost, neboť o místě usazení páru rozhodovalo více faktorů.

²⁷¹ Tato chaotičnost je pro náchodskou městskou kancelář přímo typická. Testamenty, tržové knihy i knihy přátelských smluv byly především okolo přelomu 16. a 17. století vedeny podobně ve dvou řadách.

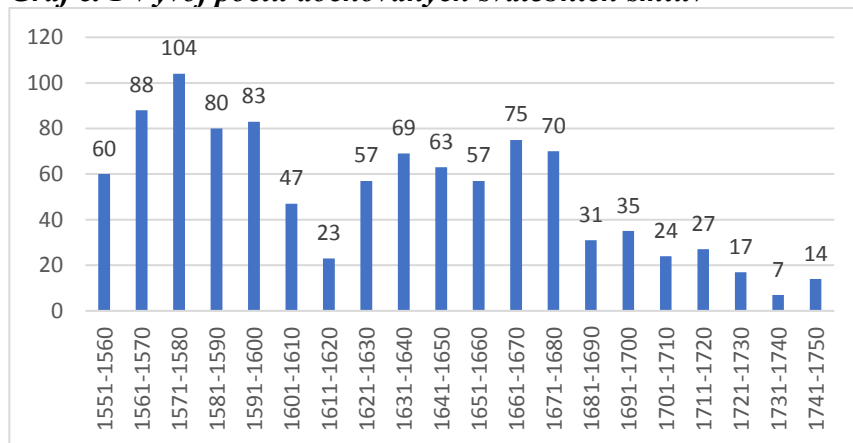
²⁷² Tereza SIGLOVÁ – Renata RŮŽIČKOVÁ, *Svatební smlouvy*, s. 105; Jan DVOŘÁK, *Eine untertänige Stadt in Mähren des 17. Jahrhunderts in Intentionen der Heiratsmigration. Kombiniertes Zeugnis der Kirchenbücher und Heiratsverträge (am Beispiel von Svitavy)*, in: *Theatrum historiae* 18, 2016, s. 89–112, zde s. 96.

IV. 2. Sňatková migrace z pohledu svatebních smluv

Svatební smlouvy vznikaly s cílem pojištění majetku, a nikoliv pro evidenci demografických jevů. Přesto jsou pro nás neocenitelným pramenem zejména pro starší období před zavedením matrik. Ve sledované lokalitě bylo v rozmezí let 1550–1750 dochováno celkem 1076 záznamů, které, jak již bylo zmíněno, pocházejí z několika městských knih určených k zapisování svatebních smluv. Vzhledem k tomu, že se tyto knihy časově překrývají, docházelo ve zkoumaném vzorku k duplicitnímu zapisování smluv do více knih. Pro období let 1550–1750 nalézám 45 takových duplicitních zápisů, po jejichž vyřazení zůstalo předmětem výzkumu 1031 svatebních smluv.

Tyto smlouvy jsou v čase rozloženy dosti nerovnoměrně, jak ukazuje graf č. 1. Zatímco svatební smlouvy z období druhé poloviny 16. století tvoří plných 40 % zkoumaného vzorku, počet smluv z první poloviny 1. poloviny 18. století nedosahuje ani devět %. Jaká je příčina klesajícího počtu svatebních smluv? Na to nelze odpovědět s jistotou, avšak zdá se být zřejmé, že podstatnou příčinu lze hledat v postupném prosazování „potridentského“ vnímání sňatku. To kladlo důraz na samotný obřad v kostele jakožto klíčový okamžik rituálu, zatímco starší česká tradice upřednostňovala složení manželského slibu a uzavření svatební smlouvy před oběma rodinami bez přítomnosti kněze. Tato starší česká tradice byla v rámci postupující katolické reformace postupně potlačována.²⁷³

Graf č. 1 Vývoj počtu dochovaných svatebních smluv

Sňatkovou migraci sleduji ve svatebních smlouvách na základě konfrontace uvedených míst původu obou snoubenců. Případů, ve kterých pocházel alespoň jeden ze snoubenců z lokality odlišné od Náchoda, bylo celkem 582,²⁷⁴ tedy z 1031 svatebních smluv poměrně

²⁷³ K tomu blíže ve své, v mnoha ohledech diskutabilní, práci Jaroslav DIBELKA, *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, České Budějovice 2012, s. 64–68.

²⁷⁴ Celkem 65 případů (tedy 6 %) se nepodařilo určit ani pomocí trhových knih.

vysoké množství. Avšak je třeba si uvědomit, že pro svatební smlouvy platí pravděpodobně tatáž omezení jako pro testamentsy, tedy že v našem prostředí vznikaly především v abnormálních situacích, kdy osoby vstupující do sňatku byly buď značně zámožné, nebo byly v jejich rodinách nějakým způsobem „složitě“ otázky dědictví, například v případě vícečetných sňatků.²⁷⁵ K tomu bych doplnil, že právě v případech, kdy ženich pocházel z odlišné lokality, bylo zřejmě motivující pro rodiče obou snoubenců uzavřít svatební smlouvu, která by přesně specifikovala majetkové závazky obou rodin.

Jak mnohokrát zmiňuje Jaroslav Miller, byla v rámci dobové měšťanské historiografické a literární produkce zdůrazňována jako nejdůležitější hodnota městské komunity její soudržnost a jednota, kterou se snažila města si udržet, a to i v rovině sociálních vztahů.²⁷⁶ Tato účelová prezentace však dostane značně jiné obrysy, pokud nahlédneme, jak velké procento měšťanů hledalo partnerku v rámci hradeb města.²⁷⁷ V případě Náchoda tomu bylo ve 385 případech, tedy přibližně ve 37 %. To se zdá jako poměrně malé číslo, oproti 581 (56 %) případům, kdy minimálně jeden ze snoubenců nepocházel z města. Narážíme zde však na fakt, že do městských knih v Náchodě nezapisovali svoje pořizení pouze náhodští měšťané, nýbrž zde nacházíme i zápisy sousedů z šosovních, zádušních a poddanských vsí v majetku města – s touto praxí se setkáváme i v jiných městech²⁷⁸ Tím se nám statistika poněkud komplikuje, neboť zde můžeme rozlišit zápisy endogamních sňatků s exogamními, ve kterých z města nepocházel buď jeden či oba snoubenci. Názorně to ukazuje následující tabulka.

Tabulka č. 5 Rozdělení svatebních smluv dle původu snoubenců

oba z města		385	37,3
oba odjinud		192	18,6
ženich odjinud		260	25,2
nevěsta odjinud		129	12,5
nelze určit		65	6,3
celkem smluv		1031	100 %

²⁷⁵ K abnormalitě situace při pořizení testamentu Martin NODL, *Středověký testament jako abnormalita*, in: *Pozdně středověké testamentsy v českých městech*, edd. Kateřina JÍŠOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ, Praha 2006, s. 73–85. Ohledně vlivu, jež měla svatební smlouva nejen na budoucnost jedince, ale také na jeho sourozence: Jana MRÁZKOVÁ, „Přislubují sobě věrnost“.

²⁷⁶ J. MILLER, *Uzavřená společnost*, s. 12–15.

²⁷⁷ Problematický vztah ideálu a reality v panegyrických textech měšťanské proveniencie zmiňuje i Jaroslav MILLER, *Snový svět idejí a syrovost skutečnosti: městská historiografie raného novověku jako utopie?*, in: *Český časopis historický* 106, č. 2, 2008, s. 261–287.

²⁷⁸ Ve Svitavách zapisovali do místních městských knih vedle měšťanů a vesničanů z šosovní vsi také rychtáři z okolních vsí. J. DVOŘÁK, *Eine untertänige Stadt*, s. 105.

Zastavme se nejprve u oné kategorie, kdy oba snoubenci nepocházeli z města. Jak již jsem zmínil, naprostou většinu případů tvoří smlouvy, kdy jedním ze snoubenců byla osoba, která pocházela z městských vsí a brala si za životního partnera osobu z jiné lokality, která byla nejčastěji součástí náchodského panství. Ze 384 osob, které figurovaly v těchto sňatcích, jich 228 pocházelo z devíti vesnických lokalit náchodského městského velkostatku. Pro jejich sňatkovou migraci platí vesměs závěry formulované J. Grulichem a H. Zeithhoferem na základě jejich výzkumů jihočeských panství,²⁷⁹ že totiž venkovské obyvatelstvo bylo z hlediska migrací za sňatkem velmi aktivní a často hledalo (vzhledem k velikosti „sňatkového trhu“ v obci) partnera v okolí.²⁸⁰ Obvyklý horizont, ze kterého volili životního partnera k sňatku, sahal do vzdálenosti deseti kilometrů, avšak příliš výjimečné nebyly ani sňatky uzavřené na větší vzdálenost. Zároveň platí, že valná většina míst, ze kterých pocházeli snoubenci, jež si vesničané náchodských vsí brali za partnery, byla z lokalit náchodského panství. Záměrně se zde, vzhledem k zaměření práce na městské prostředí, migraci venkovského obyvatelstva více nevěnuji, neboť by si to zasloužilo samostatnou studii.

Nyní se již podíváme na případy, které jsou v centru naší pozornosti, tedy sňatky, které byly projevem sňatkové migrace v městském prostředí. Ta probíhala kontinuálně v obou směrech, tedy jak v podobě sňatků mužů z okolí s ženami z města, tak naopak. Tento spíše statistický přehled nabízí odhalení základních tendencí, které můžeme srovnávat s dosavadními výzkumy, přičemž pozornost je věnována otázkám intenzity migrace, otázce role pohlaví, rodinného stavu a hranic panství. Zabývám se také rolí, již hrál právní status jednotlivých lokalit.

Jak již bylo výše uvedeno, podíl svatebních smluv, ve kterých se objevují osoby, jež neměly svůj původ v Náchodě, byl, i vzhledem k velikosti města, dosti podstatný (nehledě na již zmíněné sňatky vesničanů z městských vsí). Sňatky obyvatel města s těmito osobami odjinud se však udály během dlouhého období dvou staletí. Ve které době bylo těchto sňatků, které překračovaly hranice města nejvíce a jaký byl přibližně podíl zaznamenaných svatebních smluv naznačujících migraci? To ukazuje následující graf a tabulka.

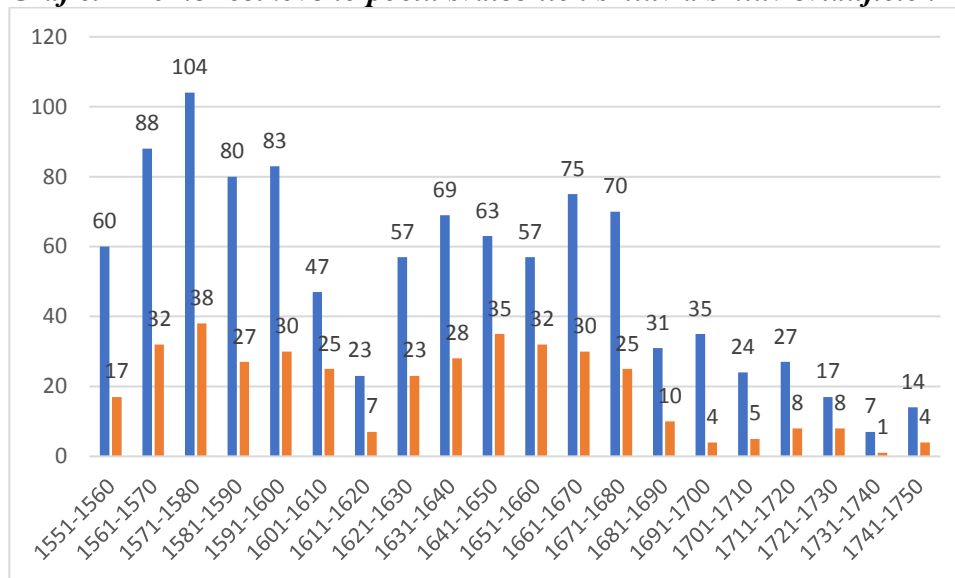
²⁷⁹ J. GRULICH – H. ZEITLHOFER, *Migrace jihočeského obyvatelstva*, s. 79-105; J. GRULICH, *Převody*.

²⁸⁰ Obecně nejčastější variantou sňatkových migrací venkovanů byly případy, ve kterých si ženich bral nevěstu, jež pocházela ze vsi, která byla doslova „za humny.“

Tabulka č. 6 Podíl svatebních smluv, které obsahují doklad migrace v rámci úhrnu všech smluv

období	%	období	%	období	%	období	%
1551-1560	28,3	1601-1610	53,2	1651-1660	56,1	1701-1710	20,8
1561-1570	36,4	1611-1620	30,4	1661-1670	40,0	1711-1720	29,6
1571-1580	36,5	1621-1630	40,4	1671-1680	35,7	1721-1730	47,1
1581-1590	33,8	1631-1640	40,6	1681-1690	32,3	1731-1740	14,3
1591-1600	36,1	1641-1650	55,6	1691-1700	11,4	1741-1750	28,6

Graf č. 2 Poměr celkového počtu svatebních smluv a smluv evidujících migraci

Z nich plyne několik poznatků. Je zřejmé, že během předbělohorské doby můžeme migraci za sňatkem doložit přibližně v jedné třetině všech uzavřených svatebních smluv. Výkyv, který provází první dvě dekády 17. století, tuto stabilní situaci poněkud narušuje, aby pak během válečného běsnění třicetileté války přesáhl podíl svatebních smluv, které evidují migraci za sňatkem, polovinu všech kontraktů. Takováto situace je patrná ještě v dekádě následující po uzavření vestfálského míru, neboť teprve v této době dochází na bývalých trčkovských panstvích k důsledné rekatolizaci.²⁸¹ Následně se situace vrací k předbělohorskému stavu, tj. okolo jedné třetiny smluv s dokladem o migraci. Další údaje pro první polovinu 18. století mají již jen ilustrativní charakter. V tomto období bylo uzavřeno velmi malé množství smluv a pramen tak ztrácí na relevantnosti. Tyto údaje nelze brát za příliš průkazné a spíše hrozí riziko unáhlených závěrů.

Tyto souhrnné údaje se však podstatně lišily na základě pohlaví jedinců. Jak již bylo zmíněno výše, v ideální podobě evidují svatební smlouvy sňatky, ve kterých nevěsta figuruje²⁸²

²⁸¹ Viz řada zápisů o prodeji domů opuštěných po zběhlých sousedech: např. AM Náchod, kn. 110, fol., 408, 410, 414, 415. Průběh rekatolizace F. MACHÁT, *Náboženské poměry na Náchodsku*, s. 3–35.

²⁸² Respektive, je zastupována otcem, případně poručníky či vrchností v případě ovdovění či osiření.

jakožto osoba místní, zatímco ženich je osobou, která pokud není taktéž místní, tak do města za sňatkem přichází, bez ohledu na to, kde se mají později jakožto manželský pár usadit.²⁸³ Lze pramenně doložit, že tomu tak mnohdy nebylo. Vzhledem k tomu, že svatební smlouva byla podstatným instrumentem, který právně pojišťoval majetek v partnerském vztahu a byl jistým předstupněm testamentu, byla mnohdy opsána i do příslušné knihy ve městě, odkud pocházel ženich. Názorným příkladem může být případ z roku 1606, kdy spolu uzavřeli svatební smlouvu náhodský měšťan Jakub Bernard Břežanský s Annou Chudkovou z Jaroměře. Přestože tato smlouva byla uzavřena v Jaroměři, nalzáme příslušný opis v náhodských knihách, neboť sem nevěsta následovala ženicha.²⁸⁴ Jak ukazuje tabulka č. 5, doložených případů, kdy nevěsta pocházela z odlišné lokality, bylo přibližně o polovinu méně než smluv, ve kterých byl odjinud muž.

Rozdíly na základě pohlaví se projevují zejména ve statistikách o rodinném stavu jedinců, kteří vstupovali do manželství. Jak již bylo dříve zmíněno, komplikace při určení stavu zejména snoubenců mužského pohlaví ztlačují tuto statistiku. V celkovém souboru se podařilo určit stav obou snoubenců pouze v případě 60 % všech sňatků. Ve zbylých 40 % případů se minimálně jednoho snoubence nepodařilo bezpečně určit.²⁸⁵

Tabulka č. 7 Vzájemné kombinace rodinného stavu snoubenců při doložené sňatkové migraci (dle svatebních smluv)

1551–1750					
ženich migrující			nevěsta migrující		
ženich	svobodný	150	nevěsta	svobodná	106
nevěsta	svobodná	109	ženich	svobodný	49
	vdova	35		vdovec	27
	neurčená	6		neurčený	30
ženich	ovdovělý	9	nevěsta	vdova	16
nevěsta	svobodná	2	ženich	svobodný	5
	vdova	7		vdovec	3
	neurčená	0		neurčený	8
ženich	neurčený	101	nevěsta	neurčená	7
nevěsta	svobodná	57	ženich	svobodný	0
	vdova	30		vdovec	0
	neurčená	14		neurčený	7

²⁸³ Viz podkapitola IV. 1. metodika výzkumu

²⁸⁴ AM Náchod, inv. č. 961, kn. 160, Kniha svatebních smluv 1572–1679, fol. 37r.

²⁸⁵ Což odpovídá výzkumům Tereza SIGLOVÁ, *Svatební smlouvy a manželství na příkladu městečka Dašic v letech 1563–1652*, in: *Oznamuje se láskám našim.. aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí*, ed. Martina HALÍŘOVÁ, Pardubice 2007, s. 27–45, zde s. 33.

Jak ukazuje rozšiřující tabulka v příloze č. 7, která reflektuje vývoj tohoto jevu v čase, „na vině“ jsou zejména muži. Zatímco ve stručných²⁸⁶ záznamech z 16. století se nachází několik žen, u kterých není zřejmé, zda se jedná o svobodné či vdovy, v následujícím stoletím se již zdokonalil formulář smluv a status žen lze určit vždy, neboť svobodné nevěsty bývají označovány jako poutivé panny a také jakožto dcery s uvedením jména otce. Podobně ženy vstupující do svého dalšího sňatku písař označoval jakožto „pozůstalé“ a „šlechtné vdovy“ s uvedením jména zesnulého manžela. Naproti tomu v případě mužů bylo uvádění rodinného stavu dlouhodobě spíše na libovůli písaře, který svobodné muže označoval jako „poutivé mládence“, jako „syny“ s uvedením jména otce či od konce 17. století doslova jako „panice“. V případě ovdovělých mužů bylo jejich zaznamenávání ještě méně důsledné. Bývali označováni jako vdovec, či také jako slovný muž,²⁸⁷ avšak v řadě případů se podařilo vdovce odhalit pouze podle existence dětí z předešlého sňatku, které figurovaly ve svatební smlouvě. Tato skutečnost souvisí s pozicí mužů, který byli jako vdovci výrazně samostatnější nežli vdovy, které ve svatebních smlouvách obvykle zastupovali purkmistr a páni konšelé jakožto poručníci.

Přes tyto nesnáze s velkým množstvím neurčených jedinců se potvrzuje, že nejmobilnější skupinou v tehdejší společnosti byly osoby svobodné.²⁸⁸ Naopak osoby ovdovělé již migrovaly pouze v malém měřítku. Počty vdovců jsou ve statistice pravděpodobně velmi zkreslené, avšak pokud bychom plošně všechny neurčené muže označili jako vdovce, byl by jejich počet abnormálně vysoký.²⁸⁹ Přesto nelze pominout, že ovdovělí muži hráli pravděpodobně podstatnou roli v imigraci žen do města.²⁹⁰ Celá jedna pětina (27 osob) přišla za sňatkem s ovdovělým mužem z města. Naopak výhodný sňatek v podobě příchozího mladíka, který by si bral ovdovělou měšťanku, se podařilo prokázat pouze ve 13 % případů (35 osob). Modelovým příkladem může být osud Petra Aliny (Alyny), pocházejícího ze vsi Javora,²⁹¹ který 9. listopadu 1662 uzavřel svatební smlouvu se známým náhodským zvonařem Martinem Schrötterem, který zastupoval svou ovdovělou dceru Zuzanu.²⁹² Sňatek byl uzavřen, Petr Alina

²⁸⁶ Příkladem stručnosti smluv budiž smlouva, ve které jsou snoubenci označeni pouze jako Mikuláš Tolar a Mariana. AM Náchod, kn. 158, fol. 61v.

²⁸⁷ T. SIGLOVÁ, *Svatební smlouvy*, s. 33.

²⁸⁸ Markéta Pražáková-Seligová na základě poddanských seznamů odhalila, že největší sklony k migraci měli mladí lidé ve věku 20–35 let. Po 35 roce života byla již prostorová mobilita osob zanedbatelná. M. PRAŽÁKOVÁ-SELIGOVÁ, *Geografická mobilita*, s. 55–109, zde s. 103.

²⁸⁹ Srov. J. GRULICH, *Migrace*, s. 256–259.

²⁹⁰ U žen jsem prozatím rezignoval na sledování jejich integrace.

²⁹¹ Při pořizování soupisu poddaných podle víry v roce 1651 sice nalézáme v této vsi dva hospodáře s tímto příjmením, avšak ani jeden z nich mezi svými dětmi syna Petra uvedeného nemá. Viz *Soupis poddaných podle dle víry, Hradecko 2*, s. 708–709.

²⁹² AM Náchod, kn. 158, fol. 235r.

přijal Zuzanina syna z prvního sňatku za vlastního, načež za necelé dva roky již Petra nalzáme mezi čtyřmi obecními staršími.²⁹³

Statistika provedená v této práci odhalila migraci za sňatkem do města z celkem 151 odlišných lokalit v Čechách i jinde v Evropě. Z nich se nepodařilo identifikovat pouze čtyři.²⁹⁴ Většina z těchto lokalit se nacházela v severovýchodních Čechách v kraji Hradeckém, avšak nalzáme zde i lokality ze sousedního Kladska.²⁹⁵ Uvedené lokality byly rozděleny do několika kategorií podle vzdálenosti vzdušnou čarou od Náchoda, a to na místa vzdálená do 5, 10, 20, 30, 50, 100 a více kilometrů.

Tabulka č. 8 Počty lokalit a případů sňatkové migrace do Náchoda dle vzdálenosti (na základě svatebních smluv)

vzdálenost (km)	1–5	5,1–10	10,1–20	20,1–30	30,1–50	50,1–100	100+	nelze určit	celkem
počet lokalit	22	32	37	14	14	12	16	4	151
počet případů	114	99	93	30	20	12	17*	4*	389

*Minimálně dva případy z neurčených spadaly do kategorie 100 a více km.

Je zřejmé, že naprostá většina snoubenců, kteří si zvolili za partnera osobu z Náchoda, pocházela z okruhu do dvaceti kilometrů od města. Tato hranice (samozřejmě umělá, načrtnutá z naší perspektivy) bývá považována za typickou pro venkovské obyvatelstvo.²⁹⁶ Podíl uskutečněných migrací, který tuto hranici překračuje, dosahuje pouhé jedné pětiny.²⁹⁷ Příčinu můžeme hledat v malé velikosti města Náchoda, a tedy jeho větší provázanosti s venkovským zázemím. Přímá mezistátní migrace byla doložena pouze v několika málo případech.²⁹⁸ Přestože v Náchodě máme informace o usazování Italů, spojené s převzetím města

²⁹³ AM Náchod, inv. č. 1447, Seznamy členů městských rad, městských úředníků a zaměstnanců, kt. 18.

²⁹⁴ V jednom případě se jednalo o ves Doubravice, kterou nelze pro četnost tohoto toponyma v Čechách jednoznačně identifikovat. V dalších dvou případech (města Rocca v Itálii a Oberneyschen) se jedná o lokality bezpochyby cizozemské, jejichž český zápis neznalým písařem znemožňuje jejich určení. V případě zápisu toponyma „Haláfov“ došlo taktéž asi ke zkomolení.

²⁹⁵ Přestože bylo kladské hrabství oficiálně součástí českého království, nastoupilo během raného novověku cestu odlišování od Čech a přibližování se svým charakterem ke slezským knížectvím. Ve své práci jej proto uvádím zvlášť či spolu se Slezskem.

²⁹⁶ Jo. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 331–335.

²⁹⁷ Josef Grulich na příkladu několikanásobně větších Českých Budějovic doložil poměr mezi migrací do a nad 20 kilometrů jako přibližně vyrovnaný. Josef GRULICH, *Migrace českobudějovického obyvatelstva ve světle propouštěcích listů (1756-1770)*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátinám, ed. Milan MYŠKA, Ostrava 2005, s. 55–72, zde s. 65. V případě komplexního studia sňatkové migrace na základě matrik se však i jemu ukázala dominantní převaha migrace v lokálním horizontu. Srov. J. GRULICH, *Migrace městského a venkovského obyvatelstva*, tabulky na s. 275–277, 285–287, 293–295 a 303–305.

²⁹⁸ Jak poukazuje Jaroslav Miller, ve větším měřítku byla tato forma migrace patrná pouze v případech významných regionálních metropolí. J. MILLER, *Raně novověká městská migrace*, s. 542n.

piccolominiiovskou vrchností,²⁹⁹ svatební smlouvy zachycují pouhý jeden „česko-italský“ sňatek.³⁰⁰

Migrační horizont v souvislosti pohlaví se v zásadě nelišil, obě pohlaví provedla většinu migrací v lokálním horizontu. Vzhledem k tomu, že celkový počet doložených migrací žen byl oproti mužům přibližně poloviční, lze říci, že v případě přesunů v kategoriích do dvaceti kilometrů byly jejich počty téměř paritní. Naopak partnery pocházejícími z větší vzdálenosti byli téměř výhradně muži, kteří se pohybovali na území překračujícím nejen hranice panství ale i zemské. Zatímco z vzdálenosti delší padesáti kilometrů migrovalo za sňatkem 26 mužů, případy ženské migrace nalzáme ve sledovaných pramenech za dvě stě let pouhé tři.

Tabulka č. 9 Vzdálenost místa původu partnerů uzavírajících sňatek v Náchodě na základě pohlaví (na základě svatebních smluv)

období	pohlaví	1–5	5,1–10	10,1–20	20,1–30	30,1–50	50,1–100	100+	Celkem
1551–1750	muži	60	68	61	24	15	11	15	254
	ženy	54	32	31	6	5	1	2	131
1551–1600	muži	26	20	27	13	10	5	5	106
	ženy	17	11	6	0	1	0	1	36
1601–1650	muži	8	29	17	5	3	2	5	69
	ženy	16	14	12	2	2	1	0	47
1651–1700	muži	19	15	17	4	2	4	5	66
	ženy	19	5	9	1	1	0	1	36
1701–1750	muži	7	4	0	2	0	0	0	13
	ženy	2	2	4	3	1	0	0	12

*Nejsou započítány čtyři případy, ve kterých vzdálenost nelze určit

Jaký byl právní status těchto lokalit, ze kterých náchodští měšťané volili své partnery? Můžeme zde potvrdit tezi o vědomí jistých bariér mezi měšťany a venkovským obyvatelstvem, které bránily jejich vzájemným sňatkům, přičemž by měšťané raději volili partnery z jiných (ač vzdálenějších) měst?³⁰¹ Z provedené statiky se zdá, že nikoliv.

²⁹⁹ Bedřich PROFELD, *Vlaši v Náchodě v 16. a 17. století*, in: *Od Kladského pomezí 13, 1935–1936*, s. 5–8.

³⁰⁰ AM Náchod, kn. 160, fol. 170v. Jedná se o sňatek Jakuba Baltrama, praporečníka místní posádky, s Marianou, dcerou po Jiříku Antošovi, z roku 1641.

³⁰¹ Tuto tezi zmiňuje E. MAUR, *K demografickým aspektům*, s. 23–24, který přiznává, že v malých městečkách nebyl onen předěl tak výrazný. Avšak ilustruje to na příkladu městečka Cerhovice (v BR 25 domů, v TK 49), které staví do opozice vůči městům typu Poděbrad (v BR 70, v TK 126) a Pardubice (BR 169, TK 235). Ty jsou, co se týče velikosti, s Náchodem naprosto srovnatelné (BR 128, TK 214). Data o velikosti z: E. MAUR, *Urbanizace Čech v raném novověku*, s. 48–62.

Tabulka č. 10 Právní status míst, odkud pocházely osoby uzavírající sňatek v Náchodě (dle svatebních smluv)

typ lokality	počet lokalit	počet případů	% případů
Města	36	99	25,4
Městečka	15	56	14,4
Vsi	94	228	58,6
neurčený ³⁰²	6	6	1,5
Celkem	151	389	100

Téměř tři pětiny všech ženichů a nevěst, které našli Náchodští mimo město, pocházelo z vesnic, zatímco příchozí z měst tvořili pouhou jednu čtvrtinu. Nelze tedy mluvit o nějakém vědomí ostré sociální hranice mezi náchodskými a vesničany z okolí. To potvrzuje i další statistické šetření, které analyzovalo, z jakých patrimoniálních celků tito příchozí pocházeli. Rozlišoval jsem: panství náchodské, lokality, jež s ním byly dočasně spojeny, náchodské městské vsi, sousední čtyři velká panství,³⁰³ královská města s jejich šosovními vesnicemi,³⁰⁴ lokality ve Slezsku a Kladsku,³⁰⁵ ostatní panství v Čechách a ostatní historické země včetně Moravy. Výsledky jsou následující:

³⁰² Mezi neurčené byly zařazeny údaje uvádějící pouze panství/zemi, ze kterého imigrant pocházel, ačkoliv v některých případech (např. panství Libšany) šlo pravděpodobně o venkovany.

³⁰³ Jednalo se o panství novoměstské, opočenské, smiřické a broumovské spolu s polickým.

³⁰⁴ Jsou tím myšlena královská města v širším slova smyslu, tedy včetně věnných, jež nemělo smysl vyčleňovat. Zároveň je zařazena jedna ves Čáslavky patřící městu Jaroměři, jako jeho majetek.

³⁰⁵ V případě Slezska se jednalo o lokality nedaleko od zemských hranic s Čechami. V případě Kladska zde chybí jeden případ ze vsi Německá Čermná, který byl zahrnut pod panství novoměstské, ke kterému tato ves patřila.

Tabulka č. 11 Místo původu příchozích z hlediska patrimoniální příslušnosti (dle svatebních smluv)

Celek	lokalit	případů	% případů
panství Náchodské	51	135	34,7
dočasně připojené statky ³⁰⁶	5	11	2,8
městské vsi	9	74	19,0
sousední 4 panství	21	66	17,0
královská města s jejich majetky	12	32	8,2
jiná panství v Čechách	25	31	8,0
Slezsko a Kladsko	14	25	6,4
ostatní země	11	12	3,1
neurčené	3	3	0,8
celkem	151	389	100

Pod dojmem předešlého zjištění, že většina ženichů a nevěst pocházela z vesnic, není překvapivé, že i v tomto šetření tvoří lidé pocházející z blízkého okolí většinu. Konkrétně více jak jedna polovina potencionálních imigrantů měla svůj původ v městských vsích či na náchodském panství obecně a spolu s dočasně drženými statky a okolními čtyřmi panstvími tvořily tyto osoby tři čtvrtiny všech ženichů a nevěst, jež nepocházely z města. Naopak podíl osob, pocházejících z královských měst, nedosahoval ani jedné desetiny. Samozřejmě je možné doložit příklady, ve kterých špičky náchodské společnosti hledaly partnery odpovídající jejich prestiži buď v domácím prostředí³⁰⁷ či mezi měšťanstvem z okolních věnných měst, z nichž vynikaly zejména kontakty s blízkou Jaroměří,³⁰⁸ avšak výsledky statistiky dokládají, že pro měšťany nebylo nezvyklé, zvolit si za partnera osobu venkovského původu.

Tento poznatek mě přivádí k otázce, která byla zejména v dřívější době považována za zásadní. Jde o otázku proměn migrace v čase, zejména v souvislosti s problematikou prosazení

³⁰⁶ Těmi jsou myšleny jedna ves Javor, panství Hradiště, držené O. Piccolominim v 50. letech 17. století a také vsi, které byly přikoupeny během 1. poloviny 18. století Annou Viktorií Piccolomini jako alodiální.

³⁰⁷ Příkladem budiž sňatkové spojení příslušníka náchodských elit Jakuba Špáty z Frydemburka s Dorotou Kosteleckou ze Sladova. Kn. 160, fol. 40.

³⁰⁸ Např. Dorota Štefková, z významné náchodské rodiny, sestra známého direktora městského stavu Tobiáše Štefka z Koloděj, si roku 1584 vzala za manžela Jana Myslotického, syna bývalého královského rychtáře z nedalekého města Jaroměře. Kn. 158, 106v. Nebo zmiňte roku 1642 sňatek obročního písaře Jana Horáka náchodského s Annou dcerou Jana Jiříka Manna, taktéž královského rychtáře, kn. 158, fol. 176v.

norem omezujících pohyb poddaných.³⁰⁹ Ty byly považovány za jeden ze základních znaků tzv. druhého nevolnictví. Ačkoliv se již řada studií proti tomuto postulátu ostře vyhranila, jeví se mi přínosnou položit si otázku, nakolik se v čase proměnil poměr mezi migrací *v rámci panství a přes jeho hranici*. Podotýkám, že optikou pramenů, jež jsem zde prozkoumal, lze postihnout pouze trvalou migraci, a nikoliv každodenní mobilitu.³¹⁰

Pomineme-li opět poslední půlstoletí výzkumu, ve kterém disponuji pouze malým počtem smluv, shledáváme poměrně zřetelný trend, projevující se poklesem podílu migrací přes hranici panství. Objevuje se tak tendence uzavírání se sňatkové migrace do hranic panství. Samozřejmě nelze tuto jednotlivou statistiku nějak přeceňovat a vyvozovat z ní dalekosáhlé závěry. Přínosnější je prozkoumat stejný problém v dalších pramenech, které nám umožní srovnání. Těmi jsou matriky oddaných.

Tabulka č. 12 Podíl sňatkové migrace přes hranice panství na celkovém počtu sňatků ve městě (dle svatebních smluv)

	1551- 1600	1601- 1650	1651- 1700	1701- 1750
celkový počet sňatků ve městě	297	204	207	66
migrace z lokalit mimo panství	80	50	27	12
podíl přeshraniční migrace	26,9	24,5	13,0	18,2

³⁰⁹ Autoři J. GRULICH – H. ZEITLHOFFER, *Migrace*; ve své stati, jejíž výzkum pro dobu pobělohorskou se opírá o studium matrik, soudí, že k omezení pohybu poddaných po třicetileté válce nedošlo.

³¹⁰ Mobilitu je možné sledovat například u kmotrů či svatebních svědků, srov. Eduard MAUR, *Poutě jako forma mobility venkovského obyvatelstva v raném novověku*, in: *Východočeský sborník historický* 23, 2013, s. 235–252.

IV. 3. Sňatková migrace z pohledu matrik

Nyní budu sledovat danou problematiku optikou matrik, respektive pokusím se zde prověřit tezi, že je možné (a přínosné) srovnávat a kombinovat výsledky získané kvantitativním zpracováním matrik a svatebních smluv, neboť přestože jsou oba prameny odlišné proveniencí a účelu, objekt jejich pozornosti je stále stejný.

Jak již bylo zmíněno v úvodní kapitole, která popisuje prameny, existují dochované matriky pro náhodskou farnost až od roku 1663. Na vině je s největší pravděpodobností zhoubný požár, který toho roku město zachvátil.³¹¹ Vzápětí poté byla zavedena nová tripartitní matrika,³¹² která však eviduje zejména křty, zatímco sňatky a úmrtí jsou evidovány mezerovitě s tím, že některé roky úplně chybí. Máme tak doloženy sňatky z let 1664–1670, 1673–1676 a souvislá řada zápisů sňatků začíná až od roku 1681. Vzhledem k časovým důvodům a množství záznamů do roku 1750 jsem si dovolil postupovat metodou sond. Ty byly zvoleny tak, že z počátečního období let 1664–1676 jsem zpracoval veškeré záznamy, kterých bylo celkem 412. Pro následující období jsem zvolil čtyři sondy trvající jednu dekádu, které dané období rovnoměrně pokrývají. V letech 1681–1690 jsem takto získal 464 zápisů, 1701–1710 776, 1721–1730 393 a pro léta 1741–1750 478 zápisů. Celkem se takto dostalo pozornosti 2 523 zápisům, což lze považovat za dostatečně reprezentativní vzorek.

Tabulka č. 13 Počet matričních zápisů v čase

Období	počet zápisů
1664–1676, 1673–1676	412
1681–1690	464
1701–1710	776
1721–1730	393
1741–1750	478
Celkem	2523

Poměrně vysoký počet zápisů (zejména v dekádě let 1701–1710) je důsledkem jednak populačního růstu, avšak také již zmíněné pomalé obnovy farní sítě, kdy pod Náchod spadaly obvody far v městečkách Červený Kostelec a Hronov, které sice měly vlastní knihy, avšak při běžném zapisování nato tehdejší kněží nebrali příliš ohled a často je zapisovali do matrik

³¹¹ Potvrzuje to skutečnost, že v ostatních farnostech na panství, do kterých byli po r. 1650 posíláni z Náchoda kaplaní, jsou matriky dochovány od počátku padesátých let (Česká Skalice od r. 1651, Úpice a Hronov od r. 1652, Červený Kostelec od r. 1655).

³¹² SOA Zámorsk, Sběrka matrik, inv. č. 6390, sign. 106–1, Matrika NOZ 1663–1670, farnost Náchod.

náchodských. Pokud tedy ponecháme stranou zápisy, které se týkají vsí a městeček na panství a nemají souvislost s Náchodem, zbyde nám ve sledovaných vzorcích 958 zápisů. Vedle toho se mi v případě 14 zápisů nepodařilo určit místo původu obou snoubenců, což však tvoří pouze půl procenta celkového vzorku, tedy zanedbatelné množství. Chceme-li, vzhledem k tématu práce, získat pouze sňatky z městského prostředí, musíme vyřadit pět záznamů, ve kterých figurovaly osoby spjaté se zdejší zámek a piccolominským dvorem. Nejedná se o úředníky panství, usazené ve městě, nýbrž o osoby, opravdu se pohybující u dvora knížecí vrchnosti jako dvorští úředníci či služebnictvo cestující s vrchností.³¹³ Další 469 případů tvořily sňatky, ve kterých figurovaly pouze osoby z náchodských městských vsí, které se taktéž netýkaly migrace do města. Zbylo nám tak celkem 470 sňatků, které jsou předmětem naší pozornosti, neboť se jedná o sňatky obyvatel města.

Sledovaných 470 sňatků můžeme rozdělit do dvou základních skupin. A to na sňatky endogenní, kdy oba snoubenci pocházeli z města, a na exogenní, při kterých jeden z partnerů migroval. Jejich vzájemný poměr nám může říci, nakolik byla migrace za sňatkem běžnou či naopak výjimečnou. Myslím, že tabulka č. 14, zobrazující stav ve sledovaných sondách, to vyjadřuje jasně. S narůstající populací, která po zaházení ztrát ze třicetileté války dále rostla, narůstá i počet uzavřených sňatků. Během žádné ze zkoumaných sond nepoklesl podíl migrací vůči celkovému množství uzavřených sňatků pod jednu třetinu. Naopak v některých sondách se dokonce blížil až k 60 %. Toto zjištění, naznačující poměrně velkou fluktuaci obyvatelstva, je dosti překvapivé. Rozhodně jej nelze paušálně označit za projev zacelování následků třicetileté války, po níž docházelo k osazování poustek. Ať již proto, že berní rula uvádí ve srovnání s panstvími ve středu země jen relativně málo pustých usedlostí,³¹⁴ ale také proto, že

³¹³ Jako příklad uvedme sňatek Jakuba Konvalinky „zahradníka Její Milosti kněžny“ s Kateřinou Hoffmanovou, u kterých je uvedena poznámka: „zůstávající v Praze“ a „zůstávající při fraucimoru kněžny.“ Viz SOA Zámorsk, Sběrka Matrik, sign. 106–1, fol. 70v. Dále se nám objevují komorné a komorníci, a také kočí. Jak poukazuje Petr Maťa, aristokraté již v 17. století trávili většinu svého času v palácích v Praze či ve Vídni. Viz Petr MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: *Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (Opera historica 7)*, edd. Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL, České Budějovice 1999, s. 139–161. Piccolominiův palác, zakoupený 1668 Marií Benignou, stojí v dnešní ulici Na Příkopech – Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 1995, s. 295. Výzkum rodu Piccolominiů a jejich dvora stojí již 100 let (!) téměř stranou pozornosti historiků, a tak dlouho jedinou prací, která by se zabývala i jinými než vojenskými aktivitami Octavia I., byl soubor statí Otto ELSTER, *Piccolomini Studien*, Leipzig, 1911. Až v poslední době se objevily dvě pozoruhodné práce studentek pardubické univerzity. Viz Magdalena RAJLIHOVÁ, *Ottavio I. Piccolomini a jeho vztahy k Itálii v letech 1650–1652. Vztahy Ottavia Piccolominiho s toskánskou rodinou ve světle korespondence se synovcem Francescem Piccolomini*, bakalářská práce FF UPce, Pardubice 2011; Barbora ŠNAJDROVÁ, *Ottavio II. Piccolomini a jeho agenti v letech 1739–1752*, bakalářská práce FF UPce, Pardubice 2015.

³¹⁴ Srov. například komorní panství Poděbradské. Podle berní ruly bylo na celém náchodském panství (mimo záhy odprodané poloviny vsi Javor) pouhých 100 pustých usedlostí, z nichž 44 se nacházelo ve vsích, 28 v městečkách a 28 přímo v Náchodě.

vysoký podíl sňatků, při kterých došlo k migraci, přetrval i do 18. století, kdy již byly populační ztráty zahlazeny.

Tabulka č. 14 Podíl migrací na celkovém množství uzavřených sňatků ve městě (dle matrik)

	počet sňatků	počet případů migrace	%
1664–1676	70	41	58,6
1681–1690	81	45	55,6
1701–1710	93	33	35,5
1721–1730	101	53	52,5
1741–1750	125	48	38,4

Postupně se zlepšující matriční evidence však umožňuje pohlížet na případy migrace přesnější optikou. Sňatky totiž nebyvaly jejich jedinou příčinou. V řadě případů jí byly prosté důvody pracovní. Pro toto období je však pracovní migraci poměrně obtížné podchytit ve větším měřítku.³¹⁵ Problémem je, že v okamžiku, kdy se osoba, která se do lokality dostala za prací, oženila či vdala, zachytíme a označíme ji jakožto migraci sňatkovou. Dochází tak ke směšování, které je zapříčiněno skutečností, že nedokážeme určit, kdy přesně daná osoba přišla do města a po jak dlouhé době zde vstoupila do sňatku. Typickým příkladem takové (často) skryté pracovní migrace byl vandr tovaryšů,³¹⁶ či čelední služba. V našem případě nalézáme několik případů, které jsou nám známé v případech, že ani jeden ze snoubenců nepochází z Náchoda, a zároveň dochované matriční záznamy uvedly vedle míst původu také místo jejich pobytu, kterým bylo naše město.

Takovýchto případů jsem našel ve svých sondách celkem 20, z nichž více jak tři čtvrtiny pochází z „nejmladších“ dvou sond. Naprostá většina z nich byla při vstupu do sňatku svobodná. Pouze dvě ženy a dva muži byli označeni za ovdovělé a všichni si zvolili partnera svobodného. Při jejich počtu nemá smysl zde získané údaje složitě kvantifikovat. Podstatné je zjištění, že většina těchto osob pocházela především z vesnic či městeček náchodského panství. V Náchodě vedle možnosti obživy či vyučení se řemeslu našli partnera, se kterým vstoupili do sňatku, jako to roku 1729 učinili Jan, syn Jana Stáry, z Malé Čermné s Dorotou, dcerou po Drtinovi z již poněkud vzdálené vsi Litoboře.³¹⁷ Ne všechny případy ale lze vysvětlovat tímto

³¹⁵ Srov. J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*, s. 204, kde autor sledoval pracovní migraci na základě záznamů o původu otce v úmrtních matrikách. I tak se mu ale podařilo pracovní migraci podchytit pouze u velmi malého procenta případů.

³¹⁶ Pro dočasné opuštění panství potřeboval poddaný získat tzv. fedrovní list, později na konci 18. století byly zavedeny cestovní pasy. Problematiku tovaryšských vandru na konkrétním příkladu nastiňují Josef GRULICH – Markéta SKOŘEPOVÁ, *Cesta z Pelhřimova do Benátek a zpět za 941 dní: vandr Václava Pokorného v letech 1827–1829*, in: *Historická demografie* 37, č. 2, 2013, s. 169–193.

³¹⁷ SOA Zámorsk, Sběrka matrik, sign. 106–49, fól. 170r.

způsobem, neboť stěží vysvětlíme pobyt dívky pocházející ze vzdálených lokalit, jako byla Roudnice nad Labem³¹⁸ nebo Hradec Králové.³¹⁹ Zde lze uvažovat o pracovní migraci celých rodin. Tuto myšlenku zde nemohu šířeji doložit, neboť náchodské matriky uvádí způsob obživy jedinců jen výjimečně.³²⁰ Jednou z takových výjimek je sňatek Josefa Wistendra, zednického *paríra*³²¹ z Hradce Králové, který si vzal v Náchodě Annu, dceru po nebožtíku Janu Novákovi ze severočeských Litoměřic.³²² Jak se však dostala do Náchoda tato Anna, mi není známo.

Nyní se již věnuji pouze „klasické“ sňatkové migraci. Při pohledu optikou matričních záznamů se potvrdila zjištění, která jsem získal na analýzou svatebních smluv. Zejména jde o zřetelnou disproporci v určování rodinného stavu mezi ženským a mužským pohlavím, které v případě mužů nehrálo při vstupu do sňatku tak zásadní roli. V případě žen odjinud jež uzavřely sňatek, převažovaly osoby svobodné, tedy pravděpodobně mladšího věku. I v případě mužských jedinců dominují svobodní jedinci. Rozdíl mezi oběma pohlavími je však v jejich volbě partnerů. Podobně jako v jiných výzkumech byl sňatek ovdovělého muže se svobodnou ženou doložen častěji nežli opačně svazek svobodného muže s vdovou. Případy ovdovělých osob byly obecně vzácnější, a pokud již k nim došlo, tak ovdovělá osoba primárně volila sňatek se svobodným jedincem. Prezentovaná tabulka tak ukazuje podobné výsledky, jaké naznačovaly svatební smlouvy.

³¹⁸ Tamtéž, sign. 106–49, fol. 94r.

³¹⁹ Tamtéž, sign. 106–50, fol. 74v.

³²⁰ Takovou výjimkou jsou například osoby snižené „*K stavu svatého manželství oddán a potvrzen pan Ludvík Gruber mistr popravní*“ in: 106–49, fol. 31r. Neuvádění způsobů obživy v matrikách konstatuje podobně Zuzana PISKÁČKOVÁ, *Geografická mobilita obyvatelstva ve dvou vybraných farnostech v 18. století*, bakalářská práce FHS UK, Praha 2006.

³²¹ Parír – zkomolenina výrazu polír, označujícího zástupce zednického mistra.

³²² SOA Zármsk, Sběrka matrik, sign. 106–50, Matrika O 1736–1780, farnost Náchod, fol. 71r.

Tabulka č. 15 *Vzájemné kombinace rodinného stavu snoubenců při doložené sňatkové migraci (dle matrik)*

1664–1750					
ženich migrující			nevěsta migrující		
ženich	svobodný	84	nevěsta	svobodná	69
nevěsta	svobodná	75	ženich	svobodný	42
	vdova	9		vdovec	14
	neurčená	0		neurčený	13
ženich	ovdovělý	7	nevěsta	vdova	7
nevěsta	svobodná	7	ženich	svobodný	4
	vdova	0		vdovec	1
	neurčená	0		neurčený	2
ženich	neurčený	30	nevěsta	neurčená	4
nevěsta	svobodná	22	ženich	svobodný	0
	vdova	4		vdovec	0
	neurčená	4		neurčený	4

Podobně se shoduje s předešlou podkapitolou i následující statistika, zkoumající převládající vzdálenost lokalit, ze kterých pocházeli životní partneři Náchodských. I zde tvořily případy, při kterých pocházel snoubenec či snoubenka z blízkého okolí, dominantní většinu. Migrace na velké vzdálenosti, ačkoliv bývají literaturou zmiňovány jakožto pro měšťany nikterak výjimečné,³²³ zde tvořily pouze minimální podíl.

Tabulka č. 16 *Počty lokalit a případů sňatkové migrace do Náchoda dle vzdálenosti (na základě matrik)*

vzdálenost (km)	1–5	5,1–10	10,1–20	20,1–30	30,1–50	50,1–100	100+	nelze určit	celkem
počet lokalit	17	22	24	6	6	7	7	2	91
počet případů	58	59	49	7	9	8	7	4	201

Taktéž srovnání provedených sňatkových kontaktů na základě pohlaví snoubenců potvrzuje již formulované závěry o podstatné převaze mužů v případě migrací na větší vzdálenosti. V případě žen se v městě Náchodě setkáváme s migrací za sňatkem z větší vzdálenosti než 20 km z téměř pěti set zápisů v pouhých sedmi případech.³²⁴

³²³ Například J. GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva*; TÝŽ – H. ZEITLHOFER, *Migrace jihočeského obyvatelstva*, s. 79–105, kde autoři dokládají rozsáhlý horizont migrace u města Prachatic, které se nacházelo na důležité obchodní stezce. Při srovnání s výsledky z Náchoda se ukazuje zdejší obchodní trasa na Kladsko a Vratislav jako podstatně méně významná.

³²⁴ Tento poznatek nelze dle mého názoru absolutizovat, neboť jej ovlivňuje zvyklost pořádat sňatky v rodišti nevěsty, který však nevypovídá nic o tom, kde se pár později usadil. Jak se pokusím dále ukázat, v řadě případů sňatků, které na první pohled působí jakožto případy migrace do města, se poté nepodařilo onen pár ve městě dále pramenně doložit.

Tabulka č. 17 Vzdálenost místa původu partnerů uzavírajících sňatek v Náchodě na základě pohlaví (na základě matrik)

období	Pohlaví	1–5	5,1–10	10,1–20	20,1–30	30,1–50	50,1–100	100+	Celkem
1664–1676	Muži	6	5	4	0	0	0	4	19
	Ženy	5	8	6	0	0	0	0	19
1681–1690	Muži	6	9	6	1	1	4	1	28
	Ženy	8	4	2	0	1	0	0	15
1701–1710	Muži	7	5	4	2	2	1	1	22
	Ženy	4	3	1	0	0	1	0	9
1721–1730	Muži	3	12	11	1	1	1	0	29
	Ženy	5	5	6	1	1	0	0	18
1741–1750	Muži	6	2	7	1	2	0	1	19
	Ženy	8	6	2	1	1	1	0	19
1664–1750	Muži	28	33	32	5	6	6	7	117
	Ženy	30	26	17	2	3	2	0	80

I další statistická šetření z matrik přináší výsledky, které nejsou při srovnání se svatebními smlouvami překvapivé. Mezi lokalitami, ve kterých v letech 1664–1750 hledali Náchodští své partnery, nalézáme opět většinou vsi. Zatímco podíl migrace z městeček zůstával stabilní, zastoupení případů migrace z měst kleslo o celých deset %. Opět tak nelze mluvit o nějakém ostrém předělu³²⁵ mezi městským a venkovským prostředím, nýbrž o jejich čilých sňatkových kontaktech.

Tabulka č. 18 Právní status míst, odkud pocházely osoby uzavírající sňatek v Náchodě (dle matrik)

typ lokality	počet lokalit	počet případů	% případů
města	18	31	15,4
městečka	9	30	14,9
Vsi	59	133	66,2
neurčené	5	7	3,5
celkem	91	201	100

S poněkud odlišnými výsledky se však setkáváme, zaměříme-li pozornost na poměr jednotlivých patrimoníí jako míst původu snoubenců Náchodských. Oproti (převážně starším) svatebním smlouvám zde podstatně klesá podíl okolních čtyř velkých panství a královských (věnných) měst. Z nich mizí případy sňatků ze všech měst mimo nejbližší Jaroměře, který se nám vyskytuje v pěti případech. Nižší podíl sňatkových kontaktů zaznamenáváme také

³²⁵ Viz předešlá podkapitola.

z přilehlého Kladska a Slezska. Jejich klesající podíl se odrazil v podstatném nárůstu podílu imigrace z vlastního náchodského panství.

Tabulka č. 19 Místo původu příchozích z hlediska patrimoniální příslušnosti (dle svatebních smluv)

Celek	lokalit	případů	% případů
panství Náchodské	41	95	47,0
dočasně připojené k Náchodsku	3	4	2,0
městské vsi	9	44	21,8
okolní panství	8	17	8,4
královská města s jejich majetky	1	5	2,5
jiná panství v Čechách	17	21	10,4
Slezsko a Kladsko	4	5	2,5
ostatní země	6	6	3,0
Neurčené	4	4	2,0
Celkem	93	201	100

Výše řečené se pak logicky odrazilo v poslední statistice, sledující prostý podíl migrace přes hranici panství vůči celkovému počtu sňatků ve městě. Samotná analýza pěti sond ukázala na lehký pokles z 15 % na 10 %, ke které došlo okolo přelomu 17. a 18. století.

Tabulka č. 20 Podíl sňatkové migrace přes hranice panství na celkovém počtu sňatků ve městě (dle matrik)

	1663- 1676	1681- 1690	1701- 1710	1721- 1730	1741- 1750
celkový počet sňatků ve městě	70	81	93	101	126
migrace z lokalit mimo panství	11	12	10	12	13
podíl přeshraniční migrace	15,7	14,8	10,8	11,9	10,3

Záměrně jsem statistické výsledky matriční evidence prezentoval stručněji, neboť vcelku odpovídají výsledkům prezentovaným v předešlé podkapitole, založené na svatebních smlouvách, a tedy nemělo smysl je obšírně opakovat. Na závěr celé kapitoly lze shrnout, že sňatek s osobou pocházející z jiné lokality nebyl v městském prostředí rozhodně výjimečný. Týkal se však zejména osob svobodných a s největší mírou pravděpodobnosti mladých. Obě dvě sondy také potvrdily podstatné rozdíly mezi pohlavími, a to, že migrace za sňatkem se týkala ve větší míře mužů, kteří se také častěji ženili s partnerkami ze vzdálenějších lokalit.

Provedené výzkumy na základě obou typů pramenů ukázaly, že většina osob, s nimiž Náchodští uzavřeli sňatek, pocházela z blízkého okolí. Při vynesení jednotlivých lokalit na rekonstrukční mapy (viz přílohy č. 9–12), se ukazuje, že již zmíněné poznatky o převažujících kontaktech s lokalitami v nejbližším okolí lze dále specifikovat. Skutečnost, že město leželo v jihovýchodní části panství, se projevovala v tom, že v lokální perspektivě se podstatná většina sňatkových kontaktů Náchodských nacházela v oblastech na severu od města, kde jediné větší městečko tvořila Úpice, s Náchodem podstatně provázaná. Projevuje se zde také vliv hřebene Jestřebích hor, za které kontakty Náchodských nepronikly. Na opačnou jižní stranu kontakty našich měšťanů častěji nezasahovaly, neboť nedaleko od města se již nacházely hranice s novoměstským (a na jihozápadě s opočenským) panstvím, na kterých měli Náchodští sňatkové kontakty téměř výhradně s jejich městskými centry.³²⁶

Tabulka č. 21 Přehled lokalit s nejvyšším počtem sňatkových kontaktů s Náchodem

Sňatkové kontakty							
Z matrik				Ze svatebních smluv			
Typ		km.	počet	typ		km.	počet
městečko	Česká Skalice	8,8	16	ves	Staré Město	1,2	27
ves	Staré Město	1,2	12	ves	Běloves	1,8	22
ves	Slaný	4,2	11	město	Nové Město n. Met.	8,1	19
ves	Běloves	1,8	6	město	Jaroměř	18,6	14
ves	Vysokov	2,4	6	městečko	Česká Skalice	8,8	13
město	Nové Město n. Met.	8,1	6	ves	Slaný	4,2	11
ves	Německá Brusnice	19,5	6	městečko	Police n. Met.	14,2	11
město	Jaroměř	18,6	5	městečko	Úpice	15	10
ves	Sendraž	6	4	ves	Vysokov	2,4	8
ves	Žernov	7,6	4	ves	Rtyně Podkrkonoší	11,2	8
městečko	Úpice	15	4	město	Levín	9,2	7
ves	Kramolna	2	3	město	Dobruška	13,9	6

Jak ukazuje tabulka č. 21, v kapitole č. III. 4. zmíněná sociální diferenciací venkova, tedy nárůst podílu osob, které se nemohly uživit pouze zemědělskou produkcí, se v případě konkrétních lokalit, které vykazovaly stabilně nejvyšší podíl domkářů,³²⁷ neprojevoval v podobě zvýšeného podílu přistěhovalců do Náchoda. Naopak mezi lokalitami, které v počtu vzájemných sňatků s Náchodskými dosáhly vysokých hodnot, lze odhalit jinou spojitost. Tou je skutečnost, že lokality s nejvyšším počtem sňatkových kontaktů s městem leží na

³²⁶ V případě opočenského panství lze za jeho ekonomické centrum považovat rozhodně město Dobrušku, byť sídlem vrchnosti bylo nedaleké, podstatně menší městečko Opočno.

³²⁷ Jedná se obecně o lokality ve vysokých polohách či kopcovité krajině jako byly Žďárky, Babí, Rokytník, Zbečnick, či úpské vsi Suchovršice a Bohuslavice. Kompletní přehled viz příloha č. 6.

nejdůležitější obchodní trase protínající panství, která spojovala české vnitrozemí s Kladskem a Slezskem.³²⁸ Její význam dokládá i fakt, že řada doložených lokalit v Kladsku, odkud pocházel sňatkový partner, se taktéž nacházela na této tepně.³²⁹

Provedené šetření také potvrdilo v kapitole III. 4. zmíněné rozlišení městeček náchodského panství do dvou skupin, a to na jedné straně rozvinutá městečka Českou Skalici a Úpici a na druhé menší a pomaleji se vyvíjející lokality Červený Kostelec, Hronov a Machov. Zatímco s městečky první skupiny uzavřeli Náchodští řadu sňatků, kontaktů s ostatními třemi bylo až pozoruhodně málo.³³⁰ Vůbec nejpřekvapivější je počet kontaktů mezi Náchodem a přibližně 12 kilometrů vzdáleným Machovem. V celé práci se mi podařilo doložit pouhý jeden (!) sňatek mezi obyvateli centra a lokálního střediska severovýchodní výspy panství.³³¹

Při sledování v širším než lokálním horizontu je možné upozornit na kontakty s úrodnými oblastmi v Polabí,³³² které se podílely na obchodu s obilím pro podhorské oblasti. Jistým překvapením ale je relativně malé množství doložených sňatků Náchodských s měšťany z východočeské metropole Hradce Králové, která na tomto obchodu zvláště profitovala. Vedle toho zaujme množství sňatkových kontaktů spojující Náchod s oblastí jižního Podorlicka a českomoravského pomezí. Oblast měst Česká Třebová, Vamberk, Litomyšl či Kyšperk evidentně pojily s Náchodskem v literatuře dosud nezaznamenané kontakty, které v budoucnu stojí za detailnější průzkum.

I toto mapové shrnutí geografického rozměru sňatkových kontaktů (dle mého názoru) ukazuje shodnost výsledků obou typů pramenů. Díky tomu lze prolomit „pomyslnou bariéru“, kterou tvoří spodní hranice dochování církevních matrik,³³³ a sledovat vývoj sňatkové migrace hlouběji do minulosti. To se jeví jako produktivní zejména v jedné z posledních zkoumaných statistik, a to uzavírání sňatků a sňatkové migraci přes hranice panství.

Jak již bylo zmíněno v obou analytických podkapitolách, podíl přeshraničních sňatků setrvale klesal. Tento pokles nabyde podstatně jasnějších kontur při srovnání statistik na základě obou typů pramenů. Objeví se tak patrná tendence, naznačující změnu chování obyvatel

³²⁸ Leželo na ní město Jaroměř, městečko Česká Skalice, vsi Vysokov, Staré Město, Běloves, Slaný, ale také vyšším počtem zastoupený kladský Levín (dnešní Lewin Klodzki).

³²⁹ Dancov, Kelnov, Kladsko.

³³⁰ Celkové počty všech kontaktů na základě obou typů pramenů ukazují tabulky v příloze č. 13 a 14.

³³¹ Vliv na tuto skutečnost je asi nutné hledat v přiřazení Machovska k bližší Polici nad Metují.

³³² Vejvanovice, panství Libčany, Chlumeč, Smidary, Lochenice atd.

³³³ Jak ukazuje soupis: Ludmila FIALOVÁ, *Soupis farních matrik založených před rokem 1650 a uložených ve státních archivech*, in: *Historická demografie* 24, 2000, s. 189–206; v severovýchodních Čechách je matrik starších roku 1650 poměrně málo.

města. Ti, ačkoliv dříve volili partnery pocházející nejen z blízkého okolí města, nýbrž také jedince, kteří do města přišli zpoza jejich přirozeného geografického horizontu, se postupně přeorientovali z velké většiny na „místní sňatkový trh“, který se překrýval s hranicemi panství.³³⁴ Proč se tak dělo a co bylo toho příčinou?

Tabulka č. 22 Sňatkové migrace přes hranici panství dle matrik a svatebních smluv

	Svatební smlouvy				Matriky				
	1551–1600	1601–1650	1651–1700	1701–1750	1663–1676	1681–1690	1701–1710	1721–1730	1741–1750
celkový počet sňatků ve městě	297	204	207	66	70	81	93	101	126
migrace z lokalit mimo panství	80	50	27	11	11	12	10	12	13
podíl přeshraniční migrace	26,9	24,5	13	18,2	15,7	14,8	10,8	11,9	10,3

Lze samozřejmě namítat, že paralelně s tímto trendem bylo příslušné panství územně rozšiřováno,³³⁵ a taktéž, že nelze roli hranice panství v každodenním životě přeceňovat, avšak samotné zjištění vybízí k dalším úvahám o změnách, které v celé zemi proběhly ve druhé polovině 17. století. Takovou úvahu podporuje průzkum dochovaných propouštěcích listů,³³⁶ srovnávající poměr listů vystavených cizími vrchnostmi a zdejší „hořejší vrchností“, tedy zámeckou kancelář. Analýza zdejšího rozsáhlého souboru,³³⁷ přestože je po metodické stránce

³³⁴ Snižování počtu případů, při kterých během dlouhé vlny docházelo k poklesu sňatkové migrace, zmiňuje také studie B. ŠTĚRBOVÁ, *Sňatečnost a sňatková migrace*, s. 128–129; a také vyplývá z výsledků Horsta POHLA, *Herkunft der Zettlitzer Traupartner im 16. und 17. Jahrhundert*, in: *Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern* 81, 1943, s. 93–100.

³³⁵ Jak již bylo ukázáno v kapitole č. III. 1. rozšiřování nemělo charakter rozsáhlých nákupů, nýbrž spíše drobného přikupování jednotlivých vsí.

³³⁶ Propouštěcí listy byly prameny, vzniklé na základě zavádění norem ke kontrole pohybu poddaných. Rozlišujeme dva základní typy. Takzvaný list zhostný znamenal odevzdání jedince jednou vrchností do poddanosti vrchnosti jiné, nejčastěji právě za účelem sňatku. Naproti tomu výhost neboli list výhostní znamenal propuštění z poddanství, které bylo nutné pro přesídlení z vesnice do města. V případě přesunu mezi městy postačoval tzv. zachovací list, který dokládal, že jeho majitel je počestného, tedy manželského původu. Viz Jaroslav ČECHURA – Zdeněk KÁRNÍK (edd.), *Antologie studijních textů k novověkým sociálním dějinám*, Díl 5, část 1, Praha 2002, s. 31–34.

³³⁷ Náhodský městský soubor listin a listů soukromých práv měšťanů má rozsah celých devět kartonů. Jejich soupis a registry přináší Jaroslav ČÁP, *Listiny a listy fondu Archiv města Náchod*, in: *Stopami dějin Náchodska* 13, 2009, s. 227–380. Ve fondech okolních měst je takovýchto listů podstatně méně – podstatnější soubor je dochován pouze v SOKA Trutnov, fond AM Dvůr Králové nad Labem obsahující 2 kartony propouštěcích listů.

nedokonalá,³³⁸ přináší podobné výsledky, jako svatební smlouvy i matriky. Zatímco ze 16. století i první poloviny století následujícího převažují listy od širokého spektra vrchnostenských i městských původců z Čech, Moravy, Slezska, též Kladska a dalších zemí Evropy, po polovině 17. století se karta obrací a v 1. polovině 18. století již dvě třetiny jedinců, jejichž list se dodnes dochoval, pocházely z náchodského panství. K tomu navíc ostatní příchozí pocházeli až na výjimky z bezprostředně sousedních velkých panství, u kterých platily nepsané dohody o vzájemném výměnném propouštění poddaných.³³⁹

Tabulka č. 23 Dochované propouštěcí a zachovací listy v Náchodě

Listy vydané			
	správou města Náchoda ³⁴⁰	majiteli a správou náchodského panství	majiteli správou odlišných panství a cizích panství
1501–1600	1	0	27
1601–1650	0	13	61
1651–1700	4	91	64
1701–1750	23	168	82

Opět se tak ukazuje zužování migračního horizontu města do hranic panství, či za jeho hranice, avšak v bezprostředním regionálním měřítku. Jak tento jev vysvětlit? Podle výzkumů E. Maura³⁴¹ došlo následkem podstatných populačních ztrát během třicetileté války ke značnému zvýšení ceny pracovní síly z důvodu jejich nedostatku. Zároveň hospodářský regres zapříčinil pokles ceny zemědělských produktů, který spolu s nižší odbytovou základnou přispěl

³³⁸ K analýze byly využity pouze unikátní propouštěcí a zachovací listy bez duplicit. Ze sledovaného souboru jsem vyřadil listy, explicitně zmiňující, že daná osoba je propuštěna ke sňatku do vesnických lokalit městského panství a šosovních vsí. Obecně zásadním problémem kvantitativního využití propouštěcích listů je jejich podoba jakožto jednotlivého listu, který jedinec obdržel po zaplacení příslušné taxy a měl jej odevzdat v kanceláři příslušného města či vrchnosti, kde se usadil. V praxi tak není možné zaručit, že v současnosti dochovaný soubor je kompletní, případně jak velká část původního souboru je předmětem zkoumání. Tuto informaci mohou poskytnout tzv. knihy zhostů, které fungovaly jako registra vydaných listů. V případě Náchoda vedle souboru listů v inventáři nalézáme i zmínku o knize zhostů z let 1732–1773 (inv. č. 1003), pod kterouž položkou se však nachází úřední kniha nazvaná „kniha vejhozní“ ve skutečnosti obsahující agendu, kterou bychom dnes nazvali věcnými břemeny na nemovitostech typu služebnost průjezdu přes pozemek, a která žádnou evidenci vydaných listů neobsahuje.

³³⁹ Doklady této zvyklosti uvádí např.: Jan KILIÁN (ed.), *Martin Prušek z Prušova. Studie životopisná a edice hejtmanského kopiáře z let 1611–1614 (1616)*, Praha 2007, s. 81, též s. 164; další doklad přímo se týkající Náchoda in: Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1627–1698*, Archiv český XXIII., Praha 1906, č. 325, s. 540.

³⁴⁰ Se zakoupením vlastního pozemkového majetku města se postupně proměnil vztah Náchodských vůči jejich šosovním a zádušním vesnicím, které během 17. století začali považovat za své poddané a k přestěhování do města jim začaly vystavovat propouštěcí listy. Viz detailně P. ČERNIKOVSKÝ, *Raně novověké město jako vrchnost; TÝŽ, Raně novověké poddanské město jako vrchnost; TÝŽ, Svobodný majetek nesvobodných obcí? Vrchnostenské ambice poddanských měst v raně novověkých Čechách*, in: *Náchodsko od minulosti k dnešku 7, 2012*, s. 103–127.

³⁴¹ Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek v 17. století: příspěvek k otázce „druhého nevolnictví“ v českých zemích*, Praha 1976; TÝŽ, *K utužení feudálních vztahů na komorních statcích v době pobělohorské*, in: *Z českých dějin: sborník prací in memoriam Prof. Dr. Václava Husy*, edd. Zdeněk FIALA – Rostislav NOVÝ, Praha 1966, s. 151–169.

k nerentabilitě koncepce rozvinutého předbělohorského režijního velkostatku, založeného na vysokých investicích a využívání námezdních pracovních sil.³⁴² Snahy řešit tuto krizovou situaci vedly k transformaci ve velkostatek robotní, využívající robot a vrchnostenských odbytových monopolů ke snížení nákladů a zajištění své ziskovosti. A právě zajištění dostatku pracovních sil a osob odebírajících vrchnostenské produkty (zejména pivo) bylo jedním z určujících motivů politiky vrchnostenských úředníků,³⁴³ která se projevovala uzavíráním jednotlivých dominikálních trhů a snahou vybudovat z nich autonomní, uzavřené celky.

Důsledky této politiky doplňoval již naznačený význam Náchoda, jenž svou velikostí a hospodářským potenciálem hluboce zaostával nejen za rozvinutým Broumovem a Hradcem Králové, Kladskem a Trutnovem, ale byl rovnocenný s Jaroměří, Novým Městem, Dobruškou a Dvorem Králové, s jejichž zázemími to náchodské sousedilo. Tím, že hospodářský význam Náchoda vůči těmto městům byl spíše rovnocenný a město nedisponovalo jinými funkcemi, tak zde jeho přirozená spádová oblast končila.³⁴⁴ Naopak již zmíněná oblast severně a severozápadně, tedy připojené bývalé panství vízburské, mající své centrum v městečku Úpici, bylo prostorem, do něhož se přirozený vliv a sňatkové kontakty Náchodských rozšířily nejvíce. Způsobeno to bylo jak významem Náchoda vůči Úpici, tak jistě i vzájemnou propojeností v rámci jednoho panství.

Uvedené argumenty o kombinaci správního vlivu velkostatku a hospodářského významu města poskytují vcelku uspokojivou interpretaci příčin uzavírání geografického sňatkového horizontu města. Avšak odpověď na tuto otázku s obecnou platností vyžaduje nepochybně širší srovnávací výzkum. Možné zpřesnění by také mohl přinést souhrnný výzkum sňatkové migrace na celém panství zároveň využívající matrik ze všech osazených far, včetně far ležících za hranicemi panství. Časová náročnost takového studia pro delší období je však asi příčinou, proč taková studie dosud nevznikla...³⁴⁵

³⁴² Konkrétně smiřická panství označil Jaroslav Čechura za příklad tzv. podnikatelského velkostatku, jako přechodného typu s mimořádně rozvinutou režijní výrobou bez využití robotní práce. Srov. Jaroslav ČECHURA, *Šlechtický podnikatelský velkostatek v předbělohorských Čechách*, in: Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1892-1992, Praha 1997, s. 145-160; TÝŽ, *Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, in: *Československý Časopis historický* 90, 1992, č. 4, s. 507–536.

³⁴³ K tomu lze jen dodat dnes již proslavený citát správce sousedního novoměstského panství Václava Králíka z Brocné, který svému pánu hraběti Lesliemu napsal: „*Nebudeme-li lidí poddaných míti, po nás málo bude*“, viz Jaroslav ŠŮLA, *Hospodářská korespondence Václava Králíka, komendátora novoměstského panství, s Walterem hrabětem z Leslie v letech 1635-1643*, in: *Stopami dějin Náchodska* 4, Náchod 1998, s. 177–210, zde s. 201.

³⁴⁴ Mám na mysli například specifické typy lázeňských, univerzitních či horních měst, která se vyznačují specifickou vnitřní strukturou i podněty, přitahujícími nové přistěhovalce.

³⁴⁵ Srov. knihu Josefa Grulichy, stojící na analýze obrovského množství farních matrik, kvůli čemuž se zaměřuje na pouze několik málo výzkumných otázek.

V. Integrace příchozích jedinců

V předešlé kapitole jsem představil, možná trochu jednotvárné, statistické výsledky mého výzkumu migrace za sňatkem v Náchodě, které byly sestaveny na základě svatebních smluv a matrik. Samotné statistiky však nestačí. Je třeba pokusit se je dále interpretovat, a především je vzájemně konfrontovat s dalšími prameny, k objasnění některých sociálních jevů. Jak poukázal Eduard Maur, dosavadní výzkum migrace v městském prostředí se jen minimálně věnoval otázce integrace jedinců do městské komunity, včetně šancí na jejich další sociální vzestup.³⁴⁶ Nalézt příčinu, proč tomu tak je, není obtížné. Časová náročnost vytvoření rozsáhlé databáze včetně jejího statistického vyhodnocení způsobuje, že badatel již „nemá sílu“ a časové možnosti pokračovat v analýze, která by šířeji zkoumala, zda a v jakém množství se jména příchozích objevují v široké škále městských knih, natož, aby byl schopen vytvářet stručné biogramy imigrantů.³⁴⁷

Čestnou výjimkou budiž především práce Martina Nodla,³⁴⁸ který se při studiu populace pozdně středověkého Stříbra zaměřil nejen na studium přistěhovalectví, ale také porovnal míru integrace přistěhovalců podle doby, po kterou lze tyto příchozí nalézt v písemných pramenech. Jeho pozornosti také nešla problematika majetkového zázemí přistěhovalců, včetně možností jejich sociálního vzestupu. Jeho bibliograficky bohatá práce budiž vzorem dalším badání, zejména co se týče způsobu kladení otázek.

V rámci této kapitoly jsem se pokusil prozkoumat, kolik z osob, které figurují v matrikách a svatebních smlouvách, jakožto mimoměstští snoubenci náchodských, se opravdu integrovalo do mikrosvěta východočeského Náchoda. Samotná integrace do komunity raně novověkého města spočívala v přijetí jeho hodnot, a to v podobě městského práva, kterýžto akt přinášel vedle výhod i řadu povinností. Pouze sousedům bylo v normativní rovině umožněno, „*aby svůj obchod a živnost jako jinší sousedi svobodně provozovati mohl*,“³⁴⁹ a také se plně angažovat v politickém životě obce, včetně práva volit a být volen do městských orgánů. Cenou za tyto výsady byla povinnost „trpěti s městem,“ tedy především vlastnit ve městě dům a platit z něho příslušné poplatky. Právě tyto povinnosti, které byly podmínkou a průvodním jevem držení městského práva, umožňují sledovat integraci příchozích jedinců do městské komunity i

³⁴⁶ Eduard MAUR, *Sociální aspekty demografického vývoje*, in: Český časopis historický 110, č. 3-4, (2012), s. 627–638, zde s. 635-636.

³⁴⁷ Vliv samozřejmě má i skutečnost, že ještě donedávna si musel historik vystačit pouze s tužkou a papírem, s jejichž pomocí vytvářel maximálně lístkové kartotéky, zatímco dnes může využít pomoci počítače.

³⁴⁸ M. NODL, *Sociální aspekty*, s. 3–96.

³⁴⁹ AM Náchod, inv č. 913, kn. 112, fol. 80r, udělení městského práva Mikuláši Hejnyšovi.

v místech, kde se nedochovaly³⁵⁰ knihy měšťanských práv, které jsou dominantním pramenem pro studium městské imigrace.³⁵¹ Vzhledem k dobovým zvyklostem a dochovaným pramenům tato analýza vědomě rezignuje na bližší odhalení integrace přichozích žen. Stalo se tak proto, že možnost stanout v čele domácnosti (a tak se pro badatele „objevit“ v pramenech) přicházela mnohdy až v okamžiku jejich ovdovění.³⁵²

V Náchodě nejsou po dlouhou dobu žádné zprávy o udělování městského práva, natož, aby byla pro tento účel založena samostatná městská kniha. Až na konci deváté dekády 17. století se v jedné místní trhové knize, která zároveň měla funkci knihy pamětní,³⁵³ objevuje záznam ze 7. listopadu roku 1689, že purkmistr a páni konšelé udělili městské právo jistému Mikuláši Hejnyšovi,³⁵⁴ aniž by bylo uvedeno, odkud daný muž pochází. V následujících letech po něm následovalo dalších 81 zápisů do roku 1724³⁵⁵ a poté jeden z roku 1750. Máme tak celkem v Náchodě dochováno 83 zápisů o udělení městského práva. K jeho udělování docházelo v rámci tradičního rituálu, který obsahoval řadu symbolických aktů, demonstrujících hodnoty měšťanské společnosti a demonstrujících její soudržnost.³⁵⁶ Přičemž zájemce o přijetí musel „*stojíce v plné radě*“ požádat a v případě, že nepocházel z města, doložit výhostní list a doklad počestného zplození neboli list zachovací.³⁵⁷ Poté byl nucen slíbit zachovávat poslušnost a trpět s městem a museli se za něho zaručit dva plnoprávní měšťané. Záznam o udělení městského práva se pak zachoval nejen v podobě zápisu v knize (v případě Náchoda v oné smíšené pamětní), ale také i v dochovaných radních manuálech,³⁵⁸ které dokumentují

³⁵⁰ Z měst v okolí Náchoda se tento typ městské knihy dochoval pouze v Broumově. V jiných městech, jak ukazuje i příklad Náchoda, asi vůbec nebyly vedeny.

³⁵¹ M. NODL, *Raně novověké městské migrace*, s. 289–304; jejich praktické využití například: E. SEMOTANOVÁ, *Knihy měšťanských práv*; J. MILLER, *Raně novověká městská migrace*; Michaela CASKOVÁ, *Noví měšťané českolipští v letech 1461 až 1720*, in: Bezděz: Vlastivědný sborník Českolipska 25, 2016, s. 41–68.

³⁵² Postavení žen v raně novověké společnosti patří dnes k velmi populárním tématům. V měšťanském prostředí se mu věnuje zejména Michaela HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu. Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*, Praha 2011, kde je i bohatá bibliografie příslušné literatury. V souvislosti s otázkou vedení domácnosti srov. též poněkud diskutabilní stať Sheilagh C. OGILVIE – Jeremy EDWARDS, *Žena a druhé nevolnictví v Čechách na počátku novověku*, in: Historická demografie 22, 1998, s. 5–49, ve které autoři poukazují na mimořádně nízký podíl žen ve vedení domácností v Čechách oproti zbytku Evropy.

³⁵³ Vedle udělení městského práva kniha obsahuje i běžné trhové kontrakty, fundace, přátelská narovnání a další zápisy. Ačkoliv je v inventáři uváděna jako kniha trhová, lze jí označit spíše jako smíšenou knihu pamětní.

³⁵⁴ AM Náchod, inv. č. 913, kn. 112, fol. 77.

³⁵⁵ Až na zápis udělení městského práva Casparu Ottovi in: AM Náchod, inv. č. 919 kn. 118 fol. 1, se všechny nachází v knize 112.

³⁵⁶ K tomu obecně Vilém ZÁBRANSKÝ, *Některé aspekty přijímání*, s. 31–41; TÝŽ, *Migrace měšťanů do měst pražských v kontextu třicetileté války*. Sociální aspekty a radní praxe, in: *Theatrum historiae* 16, 2015, s. 135–151.

³⁵⁷ Rituál udělování městského práva měl svou pevně danou formu, která byla sdílěna napříč městy, jak ukazuje Karel KÖPL (ed.), *Naučení Jakuba Fikara z Vratu dané Budějovickým l. 1541 o vedení věcí městských*, in: *Sborník historický* 2, č. 6, 1884, s. 373–376. Za upozornění na tento pramen děkuji panu dr. Marku Ďurčanskému.

³⁵⁸ Tyto záznamy jsou však mimořádně stručné. Např. „*Z Březový mlynář Jiřík Webr – zhost a právo městský propuštěny*.“ in: AM Náchod, inv. č. 820, Radní manuál, kn. 19, fol. 51r.

pravidelnou výkonnou činnost městské rady.³⁵⁹ Výše zmíněná povinnost nově příchozích předložit zhostný a zachovací list se však netýkala synů místních měšťanů, kteří také přijímali městské právo. Jaroslav Miller uvádí podíl takovýchto „*Stadtkinder*“ 10–35 %, ³⁶⁰ avšak v našem případě, zejména počátkem 90. let 17. století, neuvádí zápisy místo původu téměř u žádného z žadatelů, přestože z jiných pramenů víme, že z Náchoda opravdu nepocházeli.³⁶¹ Celkově lze říci, že migrace na základě přijímání měšťanského práva nám neříká nic o tom, zda bylo motivací migrace uzavření sňatku. Naznačuje ale, že daný jedinec se ve městě opravdu usadil.

Vzhledem k tomu, že samotné udílení městského práva je možné rekonstruovat pouze z úzkého období, zaměřil jsem při posuzování integrace jedinců svou pozornost na samotnou podmínku, která byla vyžadována k jeho udělení. Tou byl měšťanský způsob, život zosobněný zakoupením městského domu.³⁶² Tato koupě, pojištěná zápisem v městských knihách, patřila bezpochyby mezi okamžiky, vystupující z každodenního koloběhu života, která pro nového vlastníka znamenala nejen zisk obydlí, ale také povinnost platit z něj městské dávky a kontribuci. Tím se odkrývá možnost, jak odhalit, kolik z ženichů, kteří byli optikou matrik a svatebních smluv označeni za ženichy náhodských nevěst, se opravdu přistěhovalo za nevěstou do města a zakotvilo mezi místními plnoprávními měšťany.³⁶³

V praxi takovéto šetření vyžaduje poměrně náročnou prosopografickou analýzu,³⁶⁴ v jejímž rámci jsem se pokoušel dohledat osoby ženichů, kteří se optikou matrik či svatebních smluv měli přiřzenit a přistěhovat do Náchoda. Základním souborem dat, uvádějících v určitý čas držitele náhodských domů, se mi staly dochované berní rejstříky z let 1601, 1611, 1620,

³⁵⁹ Náchodská řada radních manuálů se dochovala od roku 1709. Dosud se jimi stručně zabýval pouze: J. ČÁP, *Nejstarší náhodský radní manuál*, s. 49–60.

³⁶⁰ J. MILLER, *Uzavřená společnost*, s. 50.

³⁶¹ Lze to vysvětlit tak, že tato agenda byla pro místního syndika novinkou, a tak nějaký čas trvalo, než se ustálila podoba zápisu.

³⁶² Jak dokládají radní manuály, v případě udělení městského práva a povolení provozovat živnost, městská rada trvala na vlastnictví nemovitosti. Viz například zápis z 3. června 1709: „*Jiřík Kačer nemajíce posavad nic sobě koupeného, aby k provozování živnosti městské právo městské užiti: Sami sobě odložili, až co koupí. Item žádal na nějaký malý kousek, k vystavení příbytku a kovárnie [!] od Jakuba Moravíka. Conclusum že se nedovoluje nýbrž, když by mohl, že může všechno koupiti.*“ AM Náchod, inv. č. 820, Radní manuál, kn. 19, fol. 6r.

³⁶³ Jak prokazují výzkumy brněnských historiků, úvahy o integraci měšťanů na základě zakoupení městského práva mají podstatný limit v tom, že v řadě doložených případů z moravských měst figurovaly v samosprávných strukturách osoby, považované za plnoprávné měšťany, které si městské právo formálně nikdy nezakoupily. Viz Tomáš BOROVSKEJ – Tomáš STERNECK, *Města a měšťané*, in: Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století, edd. Tomáš BOROVSKEJ – Bronislav CHOCHOLÁČ – Pavel PUMPR, Brno 2007, s. 229–291, zde s. 263.

³⁶⁴ Vývoj a příklady využití této metody představil Martin NODL, *Středověká prosopografie*, in: Martin NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou: Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007, s. 173–201; srov. též podnětnou reflexi: Jiří STOČES, *Prosopografie – od nadšení ke skepsi a zpět*, in: ČČH 110, č. 3–4, 2012, s. 765–775.

1630 a 1660.³⁶⁵ Ty jsem doplnil o již zmiňovaný rejstřík berně z hlavy z roku 1690,³⁶⁶ seznam měšťanů z roku 1642³⁶⁷ a naše nejstarší katastry – berní rulu³⁶⁸, její vizitaci po požáru města³⁶⁹ a tereziánský katastr (fassi³⁷⁰ i okulární vizitaci³⁷¹). Kombinace těchto soupisů umožňovala sledovat držitele městských domů v přibližně desetiletých průřezech období let 1601–1721. Bohužel v případě 2. poloviny 16. století Náchod žádným odpovídajícím soupisem nedisponuje,³⁷² a proto jsem pro toto období využil příslušné městské knihy trhové,³⁷³ které uvádějí jména držitelů domů dynamicky během jejich změn.³⁷⁴

Předtím, než zde budu prezentovat dosažené výsledky, je třeba si přiznat (dle mého soudu podstatnou) skutečnost, a to zejména fakt, že samotné ztotožňování jednotlivců je opět jistou autorskou interpretací, která (přes mou maximální snahu o přesnost) může být v dílčích případech dalším bádáním na základě jiných pramenů poopravena. Oním problémem je, zejména v případě záznamů z 16. století, neustálenost příjmení, která se tehdy ještě vytvářela a v řadě případů zejména méně významných osob ještě převažovala příjmi. Především právě v případě osob, které se do města přistěhovaly, bylo typické, že jejich příjmi právě obsahovalo místo původu. Avšak tyto osoby mohly mít příjmi větší počet, a tudíž jsou jejich další aktivity ve městě nedoložitelné. Proto jsem v případech, kdy jsou ve svatebních smlouvách uvedeny osoby, jako Ioannes z Domašina či Tomáš ze Lhoty, byl nucen rezignovat na sledování jejich další integrace. Tím se, vzhledem ke značnému počtu takovýchto případů, posouvá šetření do kvalitativní roviny. Přesto jsem přesvědčen, že výsledný obraz integrace jedinců v Náchodě, který toto šetření ukazuje, je v základních obrysech platný.

Je logické, že ne každý, kdo se do města přizemil, v něm pronikl mezi držitele nemovitostí. V období let 1551–1600 se mi podařilo ze 110 ženichů figurujících ve svatebních smlouvách, kteří měli jako místo původu jinou lokalitu než Náchod, doložit s pomocí trhových knih³⁷⁵ zakoupení domu či jiné nemovitosti pouze v případě pouhých 38 osob! Zbylých 66 osob nelze

³⁶⁵ AM Náchod, inv. č. 4261, Zemské daně, kt. 753.

³⁶⁶ Tamtéž, inv. č. 1498, Soupis obyvatel a pozemků 1690, kt. 26.

³⁶⁷ Tamtéž, inv. č. 4260, Kontribuční rejstříky, kt. 751.

³⁶⁸ Václav PEŠÁK (ed.), *Berní rula 13, Kraj Hradecký II. díl*, Praha 1954; též opis konceptu v městském archivu AM Náchod, inv. č. 1497 Koncept berní ruly 1653, kt. 26.

³⁶⁹ AM Náchod, inv. č. 1470, kt. 19, Požár 1663 – Seznamy a přehledy pohořelých obyvatel a domů 1663–1668.

³⁷⁰ NA, Tereziánský katastr, inv. č. 1127 fassé město Náchod, fasc. 356.

³⁷¹ Tamtéž, její opis též v městském fondu: inv. č. 1499, kt. 26.

³⁷² Mezi berními rejstříky pod inv. č. 4261 se nachází jeden rejstřík z roku 1597, bohužel v jeho případě došlo v minulosti k podtrhání jmen jednotlivých poplatníků rumělkově červenou barvou, která se časem rozmazala tak, že je dnes již řada jmen nečitelná.

³⁷³ Jednalo se o knihy 107, 108, 109, 110 a 111 (AM Náchod, inv. č. 908–912).

³⁷⁴ Z časových důvodů a pro nárůst množství zápisů nebyla stejným způsobem provedena analýza trhových knih z let 1720–1750.

³⁷⁵ Záměrně jsem bral v potaz pouze aktéry převodů nemovitostí. Stranou pozornosti tak zůstaly někdy se vyskytující řady svědků.

(pod jménem uvedeným ve svatební smlouvě) doložit jakožto držitele domu či jiné nemovitosti.³⁷⁶ Správnost těchto čísel potvrzuje i srovnání, kdy jsem osoby z let 1585–1600 dohledával i v berním rejstříku z roku 1601³⁷⁷ a v seznamech sousedů vypracovaných J. K. Hrašem,³⁷⁸ které se s údaji z trhových knih shodují.

Také v následujícím období, v němž jsem sledoval integraci příchozích na základě berních rejstříků, platí výše řečené o tom, že ne každý ženich se ve městě usadil. Značná proměnlivost podílu integrovaných ženichů je dána z několika důvodů. Jedním je bezpochyby velikost zkoumaného vzorku, jenž je odrazem místních poměrů, a který nelze paušálně vztahovat na jiné lokality. Dalším je odlišnost v četnosti záznamů z matrik a svatebních smluv. Potvrzuje se již zmíněná exkluzivita svatebních smluv, které byly uzavírány právě v případech, při kterých (i vzhledem k migraci) byla složitější situace v rodině, zatímco matriční zápisy evidují sňatky všechny. Přesto považuji tyto výsledky za hodné zamyšlení, neboť naznačený postup otvírá cestu k obohacení současných poznatků nejen o sňatkové migraci, neboť vnáší nové světlo na statistiky získané pouhou excerpcí z matrik či svatebních smluv.³⁷⁹

Tabulka č. 24 Integrace příchozích ženichů na základě berních rejstříků

	Léta	ženich jako majitel domu	ženich nenalezen	Celkem ženichů odjinud	% integrovaných
Svatební smlouvy	1601–1650	34	35	69	49,3
	1651–1700	30	36	66	45,5
	1701–1720	5	2	7	71,4
Matriky	1664–1676	4	18	22	18,2
	1681–1690	4	24	28	14,3
	1701–1710	7	16	23	30,4

U tabulky č. 24 je třeba se zastavit ještě z jednoho důvodu. Je cenná z hlediska otázky, která patří mezi základní problémy, spojující urbánní dějiny s historickou demografií. Totiž nakolik byla imigrace důležitá pro populační vývoj a růst raně novověkých měst. Přestože většina historiků o tom nepochybuje, našli se i tací, kteří jí radikálně odmítli.³⁸⁰

³⁷⁶ Tato čísla se liší od hodnot uvedených v předešlé kapitole, neboť jsem záměrně opomenul 6 ženichů z šosovních vsí, jejíž obyvatelé v té době běžně zapisovali do městských knih, a tak jejich koupě pozemku není prokazatelným dokladem přesídlení do města.

³⁷⁷ AM Náchod, inv. č. 4260

³⁷⁸ HRAŠE I., s. 52–74. Tyto Hrašeho seznamy sousedů nelze absolutizovat, neboť není zřejmé, dle jakých kritérií byly sestaveny. Ani on se neubráníl omylů, neboť opomenul i tak „úspěšné přistěhovance“ jako byl Jan Klament nebo Ondřej Cerhovský.

³⁷⁹ Např. Jiří STIBOR, *Původ opavských ženichů. (Rozbor oddací matriky z let 1626–1719)*, in: Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátinám, ed. Milan MYŠKA, Ostrava 2005, s.25–32.

³⁸⁰ Např. již zmíněný A. SHARLIN, *Natural Decrease*.

V případě města Náchoda, jehož populace se pohybovala mezi přibližně 800 až 1200 obyvateli a 130–215 domy, vychází průměrný počet usadivších se měšťanů za rok na méně než jednoho. Přestože se (jak ukáží v průběhu této kapitoly) ve městě usadilo osob o něco více, stále takový počet nedostačuje, aby vysvětlil nárůst populace města v 2. polovině 17. století.

Při pohledu do jiných lokalit se setkáme se značně rozmanitými výsledky. V případě severomoravských Svitav odhalil Jan Dvořák, s pomocí matrik i svatebních smluv, že migrace za sňatkem nebyla motorem zdejšího populačního růstu, neboť mu město vděčilo spíše pozitivnímu vývoji přirozené měny, tedy převaze narození nad úmrtími.³⁸¹ Odlišný výsledek nalézáme v případě předbělohorské Přelouče, pro kterou doložil Petr Vorel roční míru imigrace okolo 2 %, což je vzhledem k velikosti města překvapivý výsledek.³⁸² Přestože i on využil ve svém výzkumu svatebních smluv, avšak k výpočtu míry imigrace využil, jak se zdá, převodů nemovitostí a jiných pramenů.³⁸³ Tím se dostáváme k zásadnímu problému konceptu sňatkové migrace, který je pouze **výsekem reality**, zkoumaným díky dochování specifické pramenné základny. Náchodské výsledky tak ukazují limity tohoto konceptu, které dle mého soudu nelze vztahovat vůči obecné teorii o populačním vývoji předmoderních měst.

Tento výzkum integrace přichozích však může odpovědět na jiné otázky. Jednou z nich je například, z jakého prostředí byli ti ženichové, kteří se ve městě usadili. Byli to mladíci a muži z měst či naopak venkované? Lze vůbec nalézt mezi sledovanými případy nějakou převažující tendenci? Provedené šetření³⁸⁴ ukazuje, že počet ženichů původem z města je přibližně stejný s počtem venkovských imigrantů. Vzhledem k tomu, že předchozí dvě kapitoly ukázaly, že většina mužů, které si náchodské nevěsty vybraly mimo svoje město, byla z vesnic, je možné říci, že měšťanští ženichové měli zřetelně větší šance se integrovat do cílové městské komunity, do níž se přiženili, než jejich vesničtí současníci. S tímto závěrem se také shoduje další otázka, a to, jaké byly šance nově přichozích jedinců, proniknout do okruhu místních radních elit, které stejně jako v jiných městech tvořily poměrně stabilní, minimálně obměňovanou mocenskou a ekonomickou skupinu osob, která byla provázána řadou pokrevních i nepokrevních vazeb, jakými bylo kmotrovství, či přátelství.³⁸⁵

³⁸¹ J. DVORÁK, *Eine untertänige Stadt*, s. 110–111.

³⁸² P. VOREL, *Dějiny města Přelouče*, s. 85.

³⁸³ Tamtéž – poznámka č. 14, v níž poněkud neurčitě popisuje svou metodu práce.

³⁸⁴ Viz příloha č. 15. Jak ukazuje tato tabulka, s uzavíráním sňatkové migrace do hranic panství stoupal podíl úspěšně integrovaných ženichů z vesnic.

³⁸⁵ Problematika městských elit, jejich proměn a vzájemných vazeb patří spíše k frekventovaným tématům domácí historiografie. Její produkci shrnuje například sborník Olga FEJTOVÁ – Jiří PEŠEK – Václav LEDVINKA (edd.), *Pražské městské elity středověku a raného novověku*, Documenta Pragensia XXII, Praha 2004. Z dalších výzkumů jsou přínosné zejména práce Josefa KADEŘÁBKA, *Sociální mobilita měšťanů v raném novověku. Příklad Slaného v letech 1610–1635*, in: *Historická demografie* 38, č. 1, 2014, s. 1–32; TÝŽ, *Horní vrstva měšťanské společnosti v domácí historiografii středověku a raného novověku: nástin terminologie a dalších směrů bádání*,

Na základě dochovaných pramenů, nazývaných registra,³⁸⁶ která evidují obnovy městské rady a nižších městských úřadů, lze provést sondu, sledující, kolik z doložených přespolečných ženichů, u nichž se mi podařilo doložit integraci v podobě držby nemovitosti, bylo i tak úspěšných, že pronikli i mezi městské úředníky, či dokonce konšely. I tuto statistiku bohužel nelze učinit pro celé sledované období. Přestože dvanáctičlennou radu konšelů lze na základě městských účtů a dalších zápisů doložit pro téměř celé období, rekonstruovat kompletní obsazení obecních starších lze již velmi obtížně. V případě nižších městských úřadů jsou dochovány víceméně pravidelné seznamy z let 1625–1688 a 1720–1749, evidující jmenování těchto úředníků, k němuž došlo záhy po renovaci městské rady. Jejich cena tkví právě v možnosti sledovat kariérní vzestup jedince od nižších, kontrolních úřadů až po průnik do exekutivních postů v městské radě. Proto tento exkurz nemůže mít ambici po dosažení úplného obrazu, neboť se v dílčích úsecích opírá pouze o seznamy členů městské rady.³⁸⁷ Přes tato omezení ukazují výsledky vcelku zřejmé tendence.

Tabulka č. 25 Průnik přistěhovaných ženichů do úředních struktur města

	Léta	Celkem ženichů odjinud	osob s nižším úřadem	osob konšelů	knížecích rychtářů
Svatební smlouvy	1601–1650	69	21	9	0
	1651–1700	66	18	4	4
	1701–1720	7	3	1	0
Matriky	1664–1676	22	2	0	0
	1681–1690	28	2	0	0
	1701–1710	23	3	0	1
	1721–1730	28	4	1	0
	1741–1750	20	0	0	0

Jedním z nejzřetelnějších jevů, které se mi podařilo vysledovat, je radikální změna v příležitostech přistěhovalců na průnik do městské správy, ovlivněný dopady „velkých dějin“ na mikrosvět města. Jedinci, kteří přišli do města během bouřlivých let třicetileté války a s ní paralelně probíhající rekatolizace, měli možnost využít podstatné proměny elit, kterou Náchod zažíval především na konci a po skončení třicetileté války. Útrapy z vojenských průtahů a jejich

in: Historická demografie 36, č. 1, 2012, s. 25–40; či jeho disertace: TÝŽ, *Nerovný boj o víru? Město Slaný a Martinicové v letech 1602–1665*, Disertační práce FF JČU, České Budějovice 2013.

³⁸⁶ „Registra městská v nichžto zapsáno jest kdy se v městě Náchodě úřad konšelský obnovoval od léta 1625.“ AM Náchod, inv. č. 1447, kt 18.

³⁸⁷ Tyto doplňující informace jsem čerpal z inv. č. 1446, kt. 18 renovace městské rady (včetně obecních starších), zatímco pro první dvě dekády 17. století (pouze konšelé) jsem využil každoroční hlavní městské účty (inv. č. 3697–3722 v kt. 711–714). Personální stav rady pro roky 1603, 1609 a 1611 uvádí pamětní zápis v knize inv. č. 910, kn. 109, fol. 20r a 20v. Na rekonstrukci obsazení rady v 16. století jsem bohužel nakonec rezignoval. Bylo by jej nutné náročně rekonstruovat z městských účetních knih (inv. č. 2642–2644).

finančních požadavků i nucený přestup ke katolické víře vedl některé z měšťanů k opuštění města.³⁸⁸ I díky tomu pak nově příchozí měli šanci obsadit nejen nižší městské úřady a komise, ale také, obvykle po několika letech v pozici obecního staršího, i stát se jedním z konšelů.

S uklidněním situace, která postupně po skončení války nastala, šance imigrantů na takovýto průnik klesala.³⁸⁹ Řadě příchozích se ještě podařilo stát se městským desátníkem, správcem špitálu, hajným nad některým z městských lesů či kontrolorem komínů, avšak možnost státi se konšelem byla podstatně menší.³⁹⁰ Jednou z příčin byla i skutečnost, že místo starší praxe obnov rady na radnici s navrhováním kandidátů členy odstupující rady, se tento rituál přesunul na zámek, kde byla městská rada jmenována správcem panství podle vůle vrchnosti.³⁹¹ V první polovině 18. století se tento stav dále konzervoval, neboť v obsazení městské rady zaznamenáváme stále méně změn. Městskou radu tvořili loajální příslušníci tradičních rodin, v nichž se místa v radě doslova dědila. Pro ženichy přicházející do Náchoda za sňatkem tak nebylo mnoho příležitostí, jak proniknout do městské správy.

Po tomto přehledu souhrnných výsledků se pokusím nastínit několik příběhů úspěšných přistěhovalců. Jejich širší popsání umožňuje detailně prozkoumat okolnosti jejich úspěchu při integraci. Jak je patrné z výzkumů Josefa Kadeřábka, jednou z typických strategií k průniku mezi radní elitu byl často sňatek s dcerou konšela či vdovou po něm.³⁹² Tuto praxi lze částečně doložit u náchodského novoměšťana, kterým byl uzdař Ondřej Dvořák, pocházející z městečka Cerhovice na komorním panství Točnick. Ten si v květnu roku 1599 vzal v Náchodě Zuzanu, dceru pekaře Václava Vančáka,³⁹³ který rozhodně nepatřil k náchodským mocenským špičkám.³⁹⁴ Sledovaný Ondřej však v Náchodě zakotvil a o pět let později je již označován za obyvatele města. Stalo se tak v jeho druhé svatební smlouvě, ve které pojal za ženu Markétu, dceru po Jiříku Klankovi,³⁹⁵ čímž se přiřazenil do významného náchodského rodu, a za švagra tak získal Václava Klanku, který byl v té době městským rychtářem a později radním a dokonce prvním doloženým hraběcím rychtářem.³⁹⁶ Rychlost v kariéerním postupu, který takto Ondřej

³⁸⁸ AM Náchod, inv. č. 911, kn. 110, fol. 407–416.

³⁸⁹ Teze je nasnadě, avšak zatím se mi nepodařilo nalézt srovnatelné informace v odborné literatuře. Obecně je známo (a nejen ve vrchnostenských městech), že v pobělohorském období docházelo ke snižování frekvence obnov městských rad, což vedlo k zakonzervování městských elit.

³⁹⁰ Dokládá to i skutečnost, že všichni 4 sňatkem doložení přistěhovalci ze 2. poloviny 17. století, kteří se stali konšely, přišli do města v první polovině padesátých let. Byli to: Jakub Benigni, Tobiáš Sopoušek, Jiřík Šumík a Kryštof Khol.

³⁹¹ Srov. I. EBELOVÁ – L. BAŠTECKÁ (edd.), *Náchod*, s. 106–7, jež se opírá o dochované záznamy o renovacích rady in: AM Náchod, inv. č. 1446, kt.18.

³⁹² J. KADEŘÁBEK, *Sociální mobilita*, s. 1–32, zde zejména s. 6–7.

³⁹³ Svatební smlouva byla uzavřena dne 20. května: AM Náchod, inv. č. 961, kn. 160, fol. 83r.

³⁹⁴ Hraše jej zmiňuje pouze jedinkrát. (HRAŠE I., s. 459).

³⁹⁵ Svatební smlouva uzavřena 19. ledna 1604: inv. č. 961, kn. 160, fol. 173.

³⁹⁶ M. ČESÁKOVÁ, *Rychtářské manuály*, s. 46.

Cerhovský³⁹⁷ nastartoval, není možné pro již zmíněnou torzovitost pramenů úplně přesně sledovat, avšak v berních rejstřících z let 1611, 1620 a 1630 je již zapsán mezi majiteli domů uvnitř hradeb.³⁹⁸ K roku 1630 byl jeho majetek sepsán a činil celkem 380 kop grošů míšeňských, zahrnujíc v to dům ve městě a několik rolí,³⁹⁹ které pilně nakupoval a prodával. Ze třicátých let jsme již zpraveni o jeho kariéře v orgánech městské samosprávy. V roce 1631 je Ondřej doložen ve funkci poručeného (zastupujícího) rychtáře,⁴⁰⁰ roku 1632 v nižším úřadě správce nad chleby, který měl za úkol kontrolovat dodržování norem o váze pečiva.⁴⁰¹ V následujících letech Ondřej, již jakožto zralý muž, pronikl mezi konšely. Nikdy se však nedostal na úplný vrchol městské samosprávy – v roce 1635 byl osmým konšelem, v následujícím roce pátým, v roce 1640 jej při obnově rady nalézáme pouze jakožto prvního z obecních starších, aby se následujícího roku stal konšelem desátým. Naposledy jej nalézáme v radě roce 1645, kdy byl v pořadí šestým radním.⁴⁰² Je zřejmé, že v jeho případě byl podstatným momentem sňatkové spojení s rodem Klanků, po němž získal ve městě ekonomické zázemí. Ačkoliv se nikdy nestal primasem či knížecím rychtářem, podařila se mu v novém bydlišti slušná kariéra, kterou mu většina ostatních přistěhovalců mohla závidět.

Na co nedosáhl Ondřej Cerhovský, se však podařilo jinému z příšedších ženichů. Jím byl Jakub Benigni, označený jako malíř z „Různova v Horních Uhrách.“⁴⁰³ V Náchodě uzavřel v červenci roku 1653 svatební smlouvu⁴⁰⁴ s dívkou Annou, dcerou zdejšího měšťana Mikoláše Korda.⁴⁰⁵ V jeho případě je zřejmý i motiv jeho příchodu do Náchoda, neboť se v následujících letech podílel na malířské výzdobě náchodského zámku.⁴⁰⁶ Vedle toho pronikl také poměrně záhy do městské samosprávy. Již pět let po sňatku byl obecním starším, roku 1660 správcem nad chleby a zároveň posledním z konšelů. Tehdy byl teprve také asi přijat mezi měšťany,

³⁹⁷ V náchodském prostředí jeho místo původu záhy zatlačilo Ondřejovo příjmení, s nímž se již později vůbec nesetkáváme a Ondřej je vždy jmenován jakožto Cerhovský.

³⁹⁸ AM Náchod, inv. č. 4261, kt. 753. V berním rejstříku z roku 1611 je dokonce zapsán jakožto druhý v pořadí z celého města.

³⁹⁹ V inv. č. 4260 jsou dochována i tzv. „*Registra v nich se obsahuje vyměření rolí vorňých*“ z roku 1628, dle kterých lze zjistit, že v tomto roce Ondřej vlastnil dvě role, každou o přibližném rozměru 7 provazců délky na 1 provazech šířky.

⁴⁰⁰ M. ČESÁKOVÁ, *Rychtářské manuály*, s. 43.

⁴⁰¹ HRAŠE I., s. 459, AM Náchod, inv. č. 1447, Seznamy členů městských rad, kt 18.

⁴⁰² Tamtéž. Rada nebyla v Náchodě během válečných let obnovována každoročně.

⁴⁰³ Dnes město Rožňava v Košickém kraji na Slovensku. Až těsně před dokončením práce se mi podařilo získat kratičký článek Bedřich PROFELD, *Jakobus Benigni – příspěvek životopisný*, in: *Náchodské listy*, roč. 6/1917, č. 1 (1. 1.), s. 3; který uvádí shodně informace o jeho majetkovém zázemí, avšak nesleduje úřední kariéru jedinice.

⁴⁰⁴ AM Náchod, inv. č. 959, *Knihy svatebních smluv 1555–1686*, kn. 158, fol. 208r. J. K. Hraše jej uvádí ve městě až k roku 1657. HRAŠE I., s. 551.

⁴⁰⁵ Mikuláš Kord byl komisaři berní ruly ohodnocen jako chalupník s 2,2 strychy půdy. (Václav PEŠÁK (ed.), *Berní rula 13, Kraj Hradecký II. díl*, Praha 1954, s. 358.)

⁴⁰⁶ August SEDLÁČEK, *Hrady, díl V. Podkrkonoší*, s. 25.

neboť si zařídil v rodné Rožňavě pořízení zachovacího listu.⁴⁰⁷ Poté načas z městských úřadů mizí, neboť přestoupil do vrchnostenských služeb, kde je v letech 1666 a 1668 uveden jako pojezdny.⁴⁰⁸ V sedmdesátých letech se pak definitivně usadil mezi konšely, mezi nimiž každoročně postupoval na přednější místa. Roku 1678 se znovu oženil, tentokrát již jako slovutný vdovec, pojímající za ženu dívku Alenu Byttnerovou z městečka Stodu v kraji Plzeňském. Jak popisuje svatební smlouva, výběr nevěsty z tak vzdálené lokality nebyl náhodný. Svatební smlouvu totiž s Jakubem dojednával nevěstin bratr Fridrich Byttner, který v té době působil jako děkan v sousedním Novém Městě nad Metují. Záhy po tomto sňatku byl při další renovaci jmenován primátorem města. V této pozici setrval dlouhých pět let, než byla rada znovu obnovena. Tehdy se rožňavský rodák dostal na špičku místní společnosti, jmenováním knížecím rychtářem. Na tomto místě se však dlouho neohřál a v následujícím roce 1685 byl při obnově určen pouze za druhého z konšelů.⁴⁰⁹ V konšelském sboru pak vydržel až do své smrti, která přišla nedlouho poté. Dne 22. února 1687 sepsal svůj kšaft, odkazujíc synovi svou sbírku zbraní a jemu, manželce a ostatním dětem dům v hodnotě 500 k. g. m. a vedle něj chaloupku v hodnotě desetiny této ceny.⁴¹⁰ A tak, když poroučel duši svou Bohu, mohl být na svůj vzestup z poctivého mladíka v slovutného a mnohovzácného pána náležitě pyšný.

Pokud hodnotí jeho integraci a kariéru dnešní historik, může, vzhledem k torzovitosti pramenů, pouze odhadovat, co stálo za zdarem jeho snah. Torzovitost dochovaných městských pramenů i neuspořádanost a nepřístupnost fondu velkostatku nutí badatele ke spíše deduktivním závěrům. Při srovnání kariéry Jakuba Benigniho s profily ostatních příchozích jedinců se zdá, že oním klíčem k úspěchu byla zřejmě jeho umělecká profese, jež mu otevřela dveře do vrchnostenských služeb, a tím i jejich přízeň při jmenování do nejvyšších pozic. Přízeň vrchnosti, vzniklá na základě uměleckých zakázek, mohla být i jistou formou sociálního kapitálu, pomáhajícího nejen umělci, nýbrž i jeho potomkům, na cestě do vrchnostenských služeb.

To naznačuje kariéra Jana Schröttera, patřícího k známé zvonařské rodině z Hostinného,⁴¹¹ jejíž příslušníci jsou podepsáni pod řadou zvonů na náchodském panství.

⁴⁰⁷ Viz: AM Náchod, inv. č. 103, listina č. 78.

⁴⁰⁸ SOkA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1470, kt. 19, Požár 1663 – Seznamy a přehledy pohořelých obyvatel a domů 1663–1668. Ve vizitaci z roku 1666 je u něj nejprve uvedeno „Služebník“ které písař poté přeškrtl a napsal pojezdnej.

⁴⁰⁹ AM Náchod, inv. č. 1447, Seznamy členů městských rad, kt 18, tamtéž, inv. č. 1446, Renovace městských rad, kt 18.

⁴¹⁰ AM Náchod, inv. č. 1487, Pozůstalosti – kšafy, kt. 24, fol. 70r–71v.

⁴¹¹ Ludvík DOMEČKA, *Zvonařská rodina Schröttrů*, in: Památky archeologické a místopisné XXXIII, 1922–1923, s. 172–175; dosud nejsouvisleji pak Jiřina BELCREDI, *Zvonařské hutě Schröttrů*, in: Krkonoše – Podkrkonoší 7, 1983, s. 109–159. Avšak ani ona se však nevyhnula některým omylům, které vybízejí k opatrnosti – její genealogie rodu, uvedená na s. 113 zmiňuje u Martina syna Martina III, že měl být narozen v roce 1647 a

Přestože uzavřel Jan v únoru roku 1642 svatební smlouvu s vdovou Voršilou, po nijak zámožném obyvateli Šimonu Procházkovi, již v roce 1647 se stal (ač velmi mlád)⁴¹² posledním z obecních starších. V následujících letech pak zaznamenal prudký kariérní vzestup, kdy v roce 1649 byl šestým konšelem, 1651 pátým a roku 1654 prvním po primátorovi. V tu dobu je také uveden v berní rule jako zahradník ve městě bez půdy, vlastníci hostinský dům a jednu krávu.⁴¹³ Další zprávu o obnově městské rady máme až z roku 1658 a tam již Jan figuruje jako primátor. Na tomto postu potom s jednou dvouletou výjimkou⁴¹⁴ figuroval minimálně do roku 1669,⁴¹⁵ přičemž ani poté z rady nezmizel. Ještě dalších deset let působil jako první konšel po primasovi, což svědčí o jeho významu.⁴¹⁶

Bylo by možné dále pokračovat v tomto nástinu kariér jednotlivých integrovaných přistěhovalců, neboť materie je bohatá.⁴¹⁷ Nemyslím, že by to však bylo účelné. Uvedl bych tu řadu jedinců, u nichž lze doložit, kterak za nějaký (někdy nemalý) čas po přiřazení do města, získali nějaký úřad. Proč a jak se tomu stalo, je mnohdy možné pouze odhadovat. Je třeba ale zdůraznit, že jednání každého z jedinců záviselo na obrovském množství subjektivních i objektivních faktorů, jež není možné vždy pramenně doložit, natož je zkoumat souhrnně u všech příchozích jedinců. Na příkladu menšího vzorku lze využít studium kmotrovských vazeb, které pak odkrývají celé vztahové sítě, jež mezi jedinci v mikrosvětě města fungovaly.⁴¹⁸ I na příkladu přistěhovalců do Náchoda by bylo možné takto demonstrovat navazování těchto

neznámo kdy pojmut za ženu Dorotu Jedličkovou. Tento výklad není možný, neboť Martin Schrötter opravdu pojal tuto nevěstu, avšak již v roce 1645, tedy dva roky před svým narozením! (AM Náchod, inv. č. 959, kn. 158, fol. 188r.)

⁴¹² Soupis poddaných podle víry z roku 1651 mu uvádí věk 22 let[!] což je údaj s největší pravděpodobností nesprávný (neboť by uzavíral svatební smlouvu v pouhých devíti letech, avšak není pochyb, že do úřadu obecních starších pronikl velmi mlád. Jen na okraj uveďme, že u jeho manželky Voršily je uveden věk 43 let.

⁴¹³ Naproti tomu v soupise poddaných podle víry je u jeho jména uvedeno povolání zvonář, ačkoliv dosavadní bádání neidentifikovalo žádný zvon, pod nímž by (na rozdíl od svého otce či bratra) byl podepsán. Srov. J. BELCREDI, *Zvonařské hutě*, s. 157–159.

⁴¹⁴ V roce 1662 Jan Schrötter nefiguruje na žádné pozici v radě ani v nižších úřadech.

⁴¹⁵ U obnov z let 1669 a 1671 registra uvádí pouze obsazení nižších městských úřadů a komisí. Naposledy se tak Jan zjevuje jako primátor v radě obnovené roku 1667.

⁴¹⁶ Obnovy rady proběhly v letech 1675, 1676, 1677 a 1678.

⁴¹⁷ Například případ Karla Josefa Wagnera, přistěhovavšího se z města Trutnova v roce 1703, je zajímavý pro jeho úspěšný průnik mezi konšely až na pozici primase v době mimořádně neměnného obsazení rady. Pozornost by zasloužil i případ integrace vesničana Martina Postlera z Waltersdorfu (ztotožněno s dnešním obcí Stary Waliszów v Kladsku), který záhy prošel několika nižšími úřady a jeho potomci později patřili k významným městským rodům.

⁴¹⁸ S úspěchem tuto metodu sociálních sítí využila zejména Marie PULTAROVÁ, *Snížení lidé v prostoru raněnovověkého města: Kati a pohodní ve východočeských městech 17. století*, diplomová práce FF UK, Praha 2015; též J. KADERÁBEK, *Nerovný boj o víru? Obecněji ke studiu kmotrovství – Miroslava MELKESOVÁ, ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR, Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*, in: *Historická demografie* 27, 2003, s. 63–122.

vztahů,⁴¹⁹ avšak jejich systematická analýza u všech přistěhovalců již překračuje časové možnosti této práce.

Jen na okraj lze zmínit ještě jednu možnou metodu studia integrace příchozích jedinců, která dosud leží stranou pozornosti. Jedná se o zapojení do mikrosvěta města přes jeho náboženské společenství. Tím býval literátský kůr a později náboženské bratrstvo. Tato společenství laiků, původně se zaměřující na duchovní zpěv, byla v pobělohorském období podřízena církevnímu dohledu a transformována v bratrstva,⁴²⁰ v nichž byl prostorem pro vznik řady neformálních vazeb. Členstvo bratrstva mnohdy zahrnovalo celé spektrum tehdejší společnosti a v rámci své činnosti organizovalo celou řadu aktivit vybočujících z každodenního rytmu života. Bohužel v případě Náchoda se nám nedochovalo žádné členské album či matrika.⁴²¹ Případné členy můžeme odhalit pouze s pomocí zbožných odkazů v testamentech,⁴²² které však nejsou příliš časté a jednoznačné označení jedince za člena bratrstva je velmi problematické.⁴²³

Po tomto zkoumání úspěšné integrace na základě statistických dat, jež jsem se pokusil doplnit několika příběhy, je na místě si položit otázku, jaký byl osud manželských párů, jejichž mužští představitelé mezi držiteli městských domů nalezeni nebyli. Čistě deduktivně se nabízejí dvě základní možnosti vysvětlení. První, že se daný ženich nikdy do města nepřistěhoval a daný případ svědčí o emigraci nevěsty z města. A druhá, že onen ženich mohl prožít celý zbytek života ve městě v podruží a nikdy ve městě nezakoupil nemovitost. Odhalit pobyt takových jedinců ve městě je nesmírně obtížné, či dokonce na hraně badatelských možností (v případě snahy o postižení všech jedinců). Podruží se totiž objevují v dochovaných pramenech podstatně méně – kromě trestně právní agendy je lze nalézt také ojediněle v některých berních rejstřících či seznamech.⁴²⁴

Na základě provedeného výzkumu soudím, že možné jsou obě varianty. Pro obě lze nalézt pramenné doklady, avšak nemá smysl je kvantifikovat, neboť se v případě této práce jedná

⁴¹⁹ Jen pro ilustraci zde uvádím, že lze doložit vzájemný vztah zde výše zmíněných mužů Jakuba Benigního a Jana Schrötera: Když se 24. října 1670 narodil Benignímu syn Jakub, za kmotru mu šla již zmíněná Voršila (Uršula) manželka Jana Schrötera, in: SOA Zámorsk, Sběrka matrik, sign. 106–2, 57r.

⁴²⁰ Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000.

⁴²¹ Takové album se dochovalo v okolí pouze v Polici nad Metují a Jaroměři: viz Marie TOŠNEROVÁ, *Matrika literátského kůru v Jaroměři*, in: Stopami dějin Náchodska 9, 2003, s. 155–166. K náchodským literátům a bratrstvu přináší řadu informací HRAŠE I., s. 392–394; a HRAŠE II., s. 402–408; též Ladislav HLADKÝ, *Literátské bratrstvo v Náchodě*, in: Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století, ed. Václav PETRBOK a kol., Boskovice 1999, s. 425–432.

⁴²² Podrobněji jsem tuto problematiku v Náchodě nastínil ve své bakalářské práci.

⁴²³ Takto činí: Tomáš MALÝ – Vladimír MAŇAS – Zdeněk, ORLITA, *Vnitřní krajina zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*, Brno 2010.

⁴²⁴ Viz AM Náchod, inv. č. 1503, kt. 26: Soupis podruhů 1667, též seznam měšťanů z roku 1642 v inv. č. 4260, kt. 751.

pouze o malý vzorek, jež se mi podařilo dohledat i díky náhodně dochovaným pramenům. Přesto je jejich existence podstatná, neboť znamená, že se mé deduktivní úvahy nenachází v rovině fantazie, nýbrž nám poskytují vhled do kvalitativní roviny problematiky integrace přistěhovalců.

Přestože starší historicko-demografické bádání předpokládalo, v intencích modelu západoevropské rodiny z pera Johna Hajnala, že právě převzetí usedlosti bylo podmínkou (a jednou z příčin vyššího sňatkového věku) umožňující uzavření sňatku, současní badatelé na řadě příkladů z venkova jednoznačně doložili, že sňatky byly uzavírány i páry, které poté žily v podruží.⁴²⁵ Jak ukazuje především výzkum Hermanna Zeitlhofera, představa systému „ekonomických nik“, neboli omezeného počtu příležitostí umožňujících obživu rodiny, není v praxi platná.⁴²⁶ Příkladem budiž případ úpického mladíka Jakuba Vrabce, který uzavřel v Náchodě v lednu 1633 svatební smlouvu s Annou Časovou.⁴²⁷ Přestože byl ženich ve svatební smlouvě označen jakožto kovář na zámku, v soupise měšťanů z roku 1642 je zapsán mezi podruhy.⁴²⁸ Teprve v berním rejstříku z roku 1660 jej nalézáme mezi majiteli nemovitostí, a to jako vlastníka domu na krajském předměstí.⁴²⁹

Nemá valného účelu uvádět zde další řady osob, které po sobě zanechaly památku pouze tím, že mezi jejich sňatkem a zprávou o získání domu ve městě uběhla dlouhá doba. Podstatné je, že zde taková modalita existovala. Ne každému se však takový vzestup zdařil. Některé páry nenalézáme proto, že se manželství rozpadlo úmrtím jednoho z partnerů, jiné páry zůstaly trvale v podruží. Takto se mezi držitele domů nezařadil pár novomanželů Jana, syna Štěpána Šulce z Olešnice a Kateřina, dcera po Janu Bortlíkovi. Přestože otec nevěsty ve městě prokazatelně držel dům,⁴³⁰ jeho dcera jej nezdědila a vzala si příchozího vesničana⁴³¹ a porodila mu za 14 měsíců dceru Alžbětu Rozálii.⁴³² Za další dva roky nalézáme manžely zapsané v podruží se třemi dětmi.⁴³³

⁴²⁵ A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*, s. 373–374; M. PRAŽÁKOVÁ-SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století. Osud nebo volba?*; Schwarzenberskou politiku povolování sňatků včetně oné známé instrukce o zákazu sňatků podruhů nově interpretoval: P. MATLAS, *Shovívavá vrchnost*, s. 89–106.

⁴²⁶ Hermann ZEITLHOFER, *Die „eisernen Ketten“ der Heirat. Eine Diskussion des Modells der „ökonomischen Nischen“ am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky, 1640–1840*, in: Christophe DUHAMELLE – Jürgen SCHLUMBOHM (ed.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen 2003, s. 35–63. Jak ukáží dále, sňatky do podruží a existence úplných podružských rodin byla prokázána i v Náchodě.

⁴²⁷ AM Náchod, inv. č. 959, kn. 158, fol. 143v.

⁴²⁸ AM Náchod, inv. č. 4260, kt. 751.

⁴²⁹ Tamtéž, inv. č. 4261, kt. 752.

⁴³⁰ V rejstřících z let 1660 (inv. č. 4261, kt. 752) a 1668 (inv. č. 1470, kt. 19) je uváděn ve městě mezi prvními sousedy.

⁴³¹ Ke sňatku došlo dne 13. 7. 1687, viz Sbirka matrik, sign. 106–49, fol. 26v.

⁴³² Narodena dne 9. 8. 1688, matrika sign. 106–3, s. 344.

⁴³³ AM Náchod, inv. č. 1498, kt. 26.

Poněkud extrémním příkladem páru, jež neprokládal mezi sousedy, budiž případ sňatku svobodného muže Matěje Lokvence ze vsi Žernova, který si 15. února roku 1670 vzal Annu, dceru náchodského měšťana Daniela Hluchého.⁴³⁴ Jak dokládá záznam o narození syna Jiříka na jaře následujícího roku,⁴³⁵ sňatek byl naplněn a nová rodina pobývala v Náchodě. Avšak v příslušné trhové knize⁴³⁶ pro léta 1670–1688 nenalzáme žádný záznam, kde by sledovaný muž či žena figurovali, takže lze uvažovat, že nevlastnili žádný dům. Zato příslušná matrika ukazuje, kterak se v následujících letech tomuto páru narodila řada dalších dětí, které se však narodily v rodišti ženicha, na Žernově!⁴³⁷ Částečné vysvětlení nalzáme při pohledu do pozůstalostního inventáře otce nevěsty, Daniela Hluchého, v němž vedle obilí, náradí a dalších věcí nalzáme i děti, z nichž dcera Anna je vdána „*pod správou kanceláře zámecké*.“⁴³⁸ Případ by bylo možné uzavřít, kdyby sledovaný pár nefiguroval v prosinci roku 1690 opět v Náchodě, a to v podruží.⁴³⁹ Po dvaceti letech, během kterých vychovali několik dětí, se tak náš pár vrátil tam, kde započal svou společnou pouť životem.

Předešlý případ již naznačil problémy vázící se ke druhé zvažované variantě, tedy odchodu měšťanských nevěst za ženichem na venkov. Zde se nelze opřít o takové množství literatury, neboť je toto téma pro historiky dosud polem neoraným.⁴⁴⁰ I z toho důvodu jsem se rozhodl zpracovat malou sondu, která by tuto praxi doložila. Je logické, že veškeré sňatky obyvatel Náchoda s osobami z okolních měst a vesnic nekončily jednosměrnou migrací druhého partnera do našeho města. K rozhodnutí o místě společného bydliště přispívaly vedle objektivních i subjektivní příčiny typu mezilidských vztahů, či osobních preferencí, které jsou jen obtížně postižitelné.

Ukázkou takového osobního rozhodnutí může být i případ jisté Doroty Maršové, přibližně 26letá poddaná největšího východočeského města Hradce Králové.⁴⁴¹ Přestože již byla podruhé

⁴³⁴ Matrika sign. 106–1, fol. 69r.

⁴³⁵ Matrika sign. 106–2, s. 20, pokřtěn 20. 3. 1671 v Náchod (že se jednalo o jejich tehdejší bydliště, potvrzuje i poznámka na závěr: „*všichni odtudž*“).

⁴³⁶ AM Náchod, inv. č. 918, kn. 117, Kniha trhová 1671–1688.

⁴³⁷ Matrika sign. 106–2, s. 86: 10. 4. 1672 syn Jan. Že se jedná o tutéž rodinu, potvrzují nejen jména rodičů, ale totožná jména kmotrů, jako u prvorozeného syna Jiřího – náchodští měšťané Claudy Bassler, Matěj Blažej a Martin Jedlička. (I u další dcery Lidmily, narozené 17. 8. 1674, opět nechybí Claudy Bassler, kterého doplňují měšťanky Mandalena Jedličková a Dorota Humenská – matrika sign. 106–2, s. 168.)

⁴³⁸ AM Náchod, inv. č. 1488, Pozůstalostní inventáře 1611–1783, kt. 24 – inventář Daniela Hluchého 1670.

⁴³⁹ Tamtéž, inv. č. 1498, kt. 26. Rejstřík berně z hlavy z roku 1690.

⁴⁴⁰ Někteří autoři jej dokonce vůbec nepředpokládají – viz Jiří STIBOR, *Původ opavských ženichů*, s.25–32 zejména s. 26 vůbec nerozlišuje původ ženichů a to, zda do města opravdu přišli.

⁴⁴¹ Tento exkurz se mi přes veškerou snahu nepodařilo datovat, neboť výslechové protokoly, z nichž čerpá, se nacházejí díky Weihe-Eimkeho manipulaci zařazeny bez dalších průvodních písemností mezi zhoštěné listy dochované ve fondu RA Piccolomini, i č. 2348. (Edice obou výslechových protokolů přináší přílohy č. 16 a 17). Na základě charakteru použitého jazyka a charakteru písma je lze zhruba zařadit do druhé poloviny 17. století. K problematice umělého rozřídění náchodského zámeckého archivu stále nejlépe: Erik BOUZA, *Náchodský zámecký archiv*.

zmrhaná, a tedy očima dnešních historiků by měla především usilovat o navrácení cti v podobě sňatku, měla svou vizi, která a na jakém místě by měl dále ubírat její život. Při vyšetřování jejího poklesku tedy neváhala a vše přiznala, včetně obou svých partnerů, kteří byli otci jejích potomků, z nichž aktuálním byl náhodský poddaný, asi 30letý Matěj Bartoš. Ten se při svém výslechu k otcovství přiznal a uvedl záměr nechat se vyhostit z náhodského panství, aby se mohl s Dorotou, byť zřejmě pochybné pověsti,⁴⁴² oženit. Postoj mužského spoluaktéra, jenž se nezříkal své odpovědnosti a sám si chtěl zařídit propuštění, nepřekvapí, když je vzat do kontextu s radikálními postoji jeho partnerky. Ta totiž na otázku „*Pokudž by on se vyjednati chtěl, toholy by si sobě jej pojíti chtěla?*“ odpověděla velmi sebevědomě: „*Pojala bych sobě jeho za manžela, pokudž by se vyjednati mohl, však na panství jeho já se dáti nemíním a nedám.*“ Rezolutní názor ukončil celý výslech. Jak případ dopadl, a zda došlo k uzavření sňatku, se mi dosud nepodařilo zjistit.⁴⁴³ Avšak je patrné, že jmenovaná Dorota držela pomyslné kormidlo svého osudu pevně v rukou.

Jistě podstatná byla i aktuální dědická konstelace v rodině, ovlivňující, zda některý z obou snoubenců má šanci zdědit městský dům či venkovskou usedlost či získat v brzké době prostředky pro její zakoupení. V rámci exkurzu jsem prozkoumal sňatky, které se v Náchodě odehrály v dekádě let 1701–1710, u nichž byl jeden z partnerů místní a druhý odjinud. Ve 22 případech byl odjinud ženich, v 9 nevěsta.⁴⁴⁴ U těchto sňatků jsem sledoval,⁴⁴⁵ kde daný pár po svatbě zakotvil a zplodil prvního potomka.⁴⁴⁶ Je zřejmé, že obecně takový výzkum integrace má také podstatné limity v podobě neodhalení párů v případě jeho neplodnosti, avšak jsem přesvědčen, že to se jedná o přístup legitimní. Ukazuje totiž charakteristickou vlastnost typickou pro všechny statistiky založené na raně novověkých pramenech, sepsaných k odlišnému účelu, a to, že přes svou zdánlivou jednoznačnost nedokáží podchytit variabilitu historické reality. Proto i tento způsob má potenciál přinést zajímavé poznatky.

⁴⁴² Naznačuje to otázka vyslyšajícího: „*Poněvadž záповěď máš, bys jí prázen byl, proč za ní chodíš?*“

⁴⁴³ Dosud se mi nepodařilo nalézt v matrikách královehradeckých ani okolních farností (Kukleny) jiných zápisů o sňatku či jen narození některého z Dorotinych potomků. Problém ztěžuje i neuvedení místa bydliště obou aktérů nýbrž pouze jejich poddanská příslušnost. Je však také možné, že ke hledaným událostem došlo někde úplně jinde, neboť jak je známo, osoby pohybující se na hraně legálnosti svého konání byly často mimořádně mobilní. Srov. řadu dokladů snesených v práci J. ČECHURA, *Sex v době temna*.

⁴⁴⁴ V této dekádě bylo v náhodské farnosti uzavřeno 776 sňatků, z nichž 93 případů se týkalo samotného města Náchoda.

⁴⁴⁵ Jednotlivé děti jsem vyhledával s pomocí příslušných matričních indexů ve farnostech původu otce i matky. K identifikaci dítěte bylo samozřejmě nutné, aby se plně shodovala jména rodičů se jmény obou snoubenců.

⁴⁴⁶ Jsem si vědom, že narození potomka v lokalitě je poněkud diskutabilním dokladem tamního usídlení páru – viz i v této kapitole nastíněné narození dětí Matěje a Anny Lokvencových. Avšak kvůli časové náročnosti i přístupnosti někdy zlomkovitě dochovaných registratur jednotlivých měst a velkostatků ve východních Čechách by takový průzkum nečinily příliš efektivním a ekonomickým.

Tabulka č. 26 Sňatky a následná integrace párů v dekádě 1701–1710 (nevěsta místní, ženich přespolní)

rok	Ženich	Nevěsta	Původ		vizitace Tk.	Potomek, jeho datum a místo narození, sign. matriky a strana
			ženicha	nevěsty		
1701	Jan po Vojtěchu Rokošovi	Dorota dcera po Janu Baudyšovi	Jizbice	Náchod	Předměstí	Jakub, 8.6.1706 v Náchodě (106-3, s. 836) ⁴⁴⁷
1701	Matěj Dostál	Alžběta Blažková	Staré Město	Náchod	Předměstí	Jan, 29.10.1702 v Náchodě (106-3, s. 741)
1702	Václav Stolín	Lidmila dcera Martina Petříka	Vysokov	Plhov	X	Jiřík, 11.2.1705 ve Vysokově (106-3, s. 801)
1702	Jan po Danielu Kornelovi	Anna po Tobiáši Dubkovi	Nové Město	Náchod	X	Anna Marie, 8.8.1704 v Náchodě (106-3, s. 690)
1703	Antonín Osman	Lidmila dcera po Kryštofu Kolátovi	Kyšperk (Letohrad)	Náchod	ve městě ⁴⁴⁸	Jan Josef, 9.4.1704 v Náchodě (106-3, s. 781)
1703	Vincentius Frantz Sigmund Jungblut	Rozálie Lidmila po Františku Hurdonovi [?]	markrabství Baden/ Náchod	Náchod	X	Nenalezen
1704	Jiřík po Jakubu Sudlovi/Seidlovi	Dorota po Jiříku Škrabkovi	Kyje	Náchod	X	Nenalezen
1704	Matěj syn po Václavu Štěpánovi	Rozina dcera Martina Petříčka	Babí	Plhov	X	Alžběta, 1.6.1704 v Babí (106-3, s. 786)
1705	Jiřík Kolínský	Anna dcera po Václavu Scholtzovi	Smiřice	Náchod	X	Nenalezen
1705	Michal Langer	Mariana dcera po Jiříku Štěpánovi	Slaný	Náchod	X	Jan Jiřík, 4.5.1709 v Slaném (106-3, s. 972)
1705	Mikuláš Wolf	Lidmila po Jiříku Řehákovi	Staré Město	Náchod	X	Jan Jakub 2.6.1706 ve Starém Městě (106-3, s. 835)
1705	Václav syn Lukáše Ježka	Mariana po Martinu Čapkovi	Hořice	Náchod	X	Václav 27.9.1706 v Hořicích (47-2, s. 228)
1705	Jakub Záruba po Jakubu Zárubovi	Lidmila po Janu Šrůtkovi	Studeneč	Náchod	Předměstí	Jan Jakub, 11. 10. 1711 v Náchodě (106-3, s. 958)
1706	Jan po Matěji Česenkovi	Lidmila po Mikulášovi Parierovi	Česká Skalice	Zámek/město Náchod	X	Jan, 20.2.1709 v České Skalici (21-3, s. 152r)
1707	Václav syn po Jiříku Novákovi	Anna dcera po Václavu Lokvencovi	Vysokov	Náchod	Předměstí	Nenalezen
1708	Jan Kačer	Magdalena dcera Václava Nentwicha	Jakubovice (Kladsko)	Náchod	X	Jan Jiří, 30.4. 1709 v Hronově (106-3, s. 912)

⁴⁴⁷ Pro vzhledem k opakování citací uvádím u jednotlivých potomků pouze signatura matriky a příslušné folio. Všechny matriky jsou uloženy v SOA Zámorsk, fond Sběrka matrik.

⁴⁴⁸ Vdova Lidmila

1708	Jiřík syn Jiříka Probošta	Dorota dcera po Janu Rýdlovi	Třebechovice	Náchod	Předměstí	Anna Marie 28.6.1712 v Náchodě (106-3, s. 969)
1709	Jan Václav Solnický po Janu Solnickém	Marie Magdalena dcera Tobiáše Guldmana	Litomyšl	Slouží u dvora knížete, Náchod	X	Nenalezen
1709	Jiřík syn Jiříka Prouzy	Dorota po Janu Malým	Zbečnik	Náchod	X	Nenalezen
1709	Jakub syn po Martinu Součkovi	Dorota dcera po Janu Wolfovi	Slatina nad Úpou	Náchod	X	Dorota, 4.4.1711 ve Slatině (21-3, s. 168v)
1709	Jan Šubíř	Anna dcera Jana Šafáře	Bezděkov	Náchod	X	Marie Josefa, 10.4.1711 v Náchodě (106-3, s., 950)
1710	Jiřík po Martinu Pecákovi	Kateřina dcera po Jakubu Matějovi Leichengertovi	Slaný	Náchod	X	Dorotea Kateřina, 11.1. 1715 v Slaném (106-3, s. 1014)

Tabulka č. 27 Sňatky a následná integrace párů v dekádě 1701–1710 (ženich místní, nevěsta přespólní)

1701	Kašpar Khol	Kateřina dcera Martina Kopeckého	Náchod	Staré Město	Předměstí ⁴⁴⁹	Lidmila Justina, 8.8.1702 v Náchodě (106-3, s. 736)
1703	Martin syn Jiříka Šrůtka	Anna dcera Jana Hejzlara	Náchod	Staré Město	předměstí	František Josef, 26.3.1704, v Náchodě (106-3, s. 781)
1704	Václav Blažků	Lidmila dcera po Jiříku Josefovi	Náchod	Česká Skalice	město	Václav, 20.8.1708 v Náchodě (106-3, s. 895)
1704	Jiřík Vrabec	Dorota dcera Václav Víta	Náchod	Slaný	x	Bezejmenné dítě, 22.10.1705 ve Slaném (106-3, s. 819)
1705	Jan Kolínský po Janu Kolínském	Zuzana Jindřicha Škody	Náchod	Sendraž	předměstí	Nenalezen
1705	Václav po Janu Vydrovi	Dorota po Václavu Cechlovském	Náchod	Vejvanovice	předměstí	Jan Josef Ignatius, 24.11.1708 v Náchodě (106-3, s. 901)
1708	Jan syn po Janu Rejmocovi	Rozina dcera po Janu Treicikovi	Náchod	Zbečnik	předměstí	Kateřina, 25.6.1709, v Náchodě (106-3, s. 916)
1708	Jan syn po Janu Blažkovi	Rozina dcera Jana Bitnera	Náchod	Kyje	město	Nenalezen
1710	Jiřík Antoš	Alžběta dcera M. Riegla	Náchod	Březová	x	Mariana, 13.3.1713 v Březové (106-3, s. 983)

⁴⁴⁹ Vdova Kateřina

Prezentované tabulky potvrzují běžnou existenci výše naznačených modalit. Ve většině párů se však jejich potomka nalézt podařilo. V dané sondě se ukázalo, že v případě, že místním rodákem byla nevěsta, tak se pár ve městě usadil přibližně v polovině případů. Naopak, pokud byl místním ženich a nevěsta pocházela odjinud, tak novomanželé zakotvili v Náchodě téměř vždy. Tento poznatek, ač zjištěný na malém vzorku, je z logiky věci správný. Vyplývá totiž z tradiční (a i touto sondou potvrzené) zvyklosti pořádat sňatky v rodišti nevěsty. I proto je počet případů, kdy byl naopak místním ženich, výrazně méně.

Případy dětí narozených v Náchodě, přestože otec v katastru mezi hospodáři nefiguroval, dokládají existenci sňatků do podruží ve městě. Že tyto sňatky nebyly výjimečné, vyplývá i ze skutečnosti, že v již prezentovaném soupise k berni z hlavy z roku 1690 tvořili podruzi přesně jednu třetinu tehdejší populace města.⁴⁵⁰

Naopak v jiných případech potomek manželů dohledán nebyl. Důvody mohou být různé, u párů, které se pohybovaly na knížecím dvoře či v jeho služebnictvu je to pochopitelné. Potomek mohl přijít na svět někde úplně jinde, kam tyto osoby zavály cesty s vrchností. Jak však ukazuje případ Jana Kačera a Magdaleny Nentwichové, pár se mohl rozhodnout usadit i na třetím místě, kde nebylo rodištěm ani jednoho z nich. Pak je nalezení dokladu o jejich usazení spíše náhodné.⁴⁵¹

Co se týče samotné sňatkové emigrace z města, bylo již zmíněno, že ji touto metodou lze doložit především v případě žen. Ty odcházely nejen do jiných měst a městeček, nýbrž také do okolních vsí. Znamenalo to pro ně opustit město s jeho výsadami a vstoupit do poddanství zámecké (či jiné) vrchnosti. To, že tak činily (a nikterak výjimečně) nám naznačuje, že to pro ně zřejmě nebylo zásadní překážkou, neboť i samotní měšťané byli vrchností několikrát donuceni slíbit poddanost a člověčenství.⁴⁵² Vzhledem k velikosti města, a tedy omezenému množství vhodných a nepřibuzných (na překážku sňatku bylo i duchovní příbuzenství včetně kmotrovství!) osob, bylo hledání partnera i mimo hranice města pravděpodobně nutností.⁴⁵³ Budiž výzvou k dalšímu bádání otázka, nakolik byl pro venkovany, zejména ze selských rodů, vyhledávaný takový sňatek s dcerou z měšťanské rodiny. Lze v tom hledat nějaký odraz

⁴⁵⁰ Konkrétně 315 z 945 obyvatel, mezi nimiž, přestože jsou osoby zaznamenány pouze sumárně, existovalo 55 případů, ve kterých byly společně v podružské domácnosti muž a žena (ač nelze doložit, že by mezi nimi byl manželský svazek) a z nich 36 mělo zároveň i děti. Srov. AM Náchod, inv. č. 1498, kt. 26. Rejstřík berně z hlavy z roku 1690.

⁴⁵¹ V tomto případě se mi tak podařilo jen proto, že hronovský filiální obvod dosud spadal pod náchodskou farnost.

⁴⁵² J. ČÁP, *Nejstarší náchodský radní manuál*, s. 49.

⁴⁵³ Souvislost mezi velikostí lokality a míry sňatkové migrace se pokoušela odhalit Susan L. NORTON, *Marital migration*, s. 409–412, avšak bez průkaznějšího výsledku.

sebe prezentace? Nebo se takové sňatky týkaly spíše příslušnic městské chudiny? Odpovědi na tyto otázky ponechám otevřeny, avšak v budoucnu rozhodně stojí za badatelskou pozornost, neboť může významně obohatit dosud spíše opomíjenou problematiku vzájemných vztahů města a venkova.

Širší platnost provedené analýzy integrace příchozích jedinců může potvrdit až srovnání s výsledky jiných výzkumů. Pro jejich provedení rozhodně nejsou problémem postupy, kterých jsem k tomu užil, neboť se opírají o naprosto běžně dochované prameny, dostupné ve většině městských fondů. Větší překážku tvoří časová náročnost, kterou takové analýzy, především kvantitativního rázu vyžadují.

VI. Kvalitativní rozměr sňatkové migrace

Při studiu jakéhokoliv tématu s pomocí kvantitativních metod je třeba neopomíjet ani jeho kvalitativní rovinu. Ne každý historický jev je možné (a smysluplné) pouze bezduše počítat, neboť i jeden jediný, statisticky bezvýznamný, případ může vnést do problematiky nové světlo díky tomu, že je (jak říkají mikrohistorikové) „výjimečně normální.“⁴⁵⁴ I jednotlivý pramen tak má svou hodnotu, neboť ukazuje konkrétní jednání (mnohdy) bezvýznamného jednotlivce, jež se badatel snaží pochopit.

Migrace jako fenomén i její studovaný výsek v podobě migrace za sňatkem je obrovským tématem, který studují badatelé z mnoha oborů už mnoho dekad. Bylo by proto naivní pokoušet se zde pojmout tuto problematiku v úplnosti. Rozhodl jsem se proto zvolit si tři okruhy problémů, které stojí za to prozkoumat. Těmito okruhy jsou: vazba migrujícího jedince k lokalitě, kterou opustil, fungování sňatkového trhu a dobová reflexe migrace, a zvláště migrace za sňatkem.⁴⁵⁵ V mnoha ohledech lze říci, že se jedná o témata u nás dosud minimálně zkoumaná, a proto považuji za přínosné zde tyto otázky minimálně otevřít a upozornit na jejich existenci.

VI. 1. Vazba migrujícího k domovské lokalitě

Ochod z rodiště a přesun do jiné lokality jistě znamenal pro konkrétního jedince výraznou proměnu jeho každodenních kontaktů. Musel opustit svou dosavadní pozici v sociální síti a navazováním vztahů pronikat do mikrosvětla bydliště nového. Provedená migrace a postupná integrace do jiného prostředí však neznamenala úplné zpřetrhání vazeb s předchozím bydlištěm. Roli zde hrál spíše čas, během kterého nebyl udržován konsenzus opakovaného očekávaného jednání, což mělo za příčinu, že vzájemné vztahy vychládaly.⁴⁵⁶

Je zřejmé, že jedinci opouštějící lokalitu, k níž je poutalo předivo různých vztahů a vazeb, mohli udržovat kontakt s přáteli či rodinou pomocí korespondence. Rozsáhlejší soubory soukromých listů jsou sice dochovány ve větším množství pouze pro šlechtu,⁴⁵⁷ avšak není

⁴⁵⁴ Blíže k tomuto oxymorónu: J. ČECHURA, *Mikrohistorie a raněnovověká studia*, s. 386–387.

⁴⁵⁵ Jinou, a taktéž velmi zajímavou perspektivu zvolil Jaroslav ČECHURA, „*Do Moravy utekl, však on tam ale nezůstane.*“

⁴⁵⁶ Výzkum provázanosti symbolické komunikace a očekávaného jednání se dosud soustředil na šlechtické prostředí. Tyto poznatky jsou však inspirativní i pro úvahy o jednání nižších vrstev – viz: Václav BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“ v *myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku*, in: *Český časopis historický* 100, č. 2, 2002, s. 229–264.

⁴⁵⁷ Řada souborů šlechtické korespondence již byla vydána edičně – zejména v řadě *Archiv český, z nejnovejších počínů lze uvést především edici: *Prameny k českým dějinám 16. – 18. století (Documenta res gestas Bohemicas saeculorum XVI. – XVIII. Illustrantia)*, řada B; vydávanou Jihočeskou univerzitou. Zvláště pro mladší období pak nepřeborné množství šlechtické korespondence ukrývají rodinné archivy a fondy velkostatků.*

pochyb, že podobně si dopisovali i měšťané.⁴⁵⁸ Přestože se mi v dochovaném torzu měšťanské korespondence nepodařilo nalézt žádný list týkající se konkrétně některého z osob, jež do Náchoda přišly v souvislosti se sňatkem a ani průzkum v obdobném souboru sousedního Nového Města nad Metují nebyl úspěšnější, lze tvrdit, že taková korespondence mezi migrující osobou a domovským prostředím probíhala.⁴⁵⁹

Na rozdíl od soukromé korespondence se do dnešních dnů dochovalo velké množství úřední komunikace mezi samotnými městy či vrchnostmi. Tomu se věnovala na příkladu Prahy a středočeských měst Jana Vojtíšková, která jednoznačně doložila, že většina kontaktů mezi těmito městy se týkala právě soukromých práv jednotlivých měšťanů. Městské rady i hejtmané jednotlivých panství věnovali podstatnou část svého času psaním přímluvných listů či upomínek, týkajících se různých dluhů, nároků a sporů, které mezi sebou vedli jejich měšťané a poddaní.⁴⁶⁰ Významný vliv na tento stav měl charakter dědického práva v Čechách, které u měšťanů i poddaných zaručovalo nárok na dědictví v podobě rovných dílů.⁴⁶¹ Jednotliví potomci, pokud nebyli sňatkem „vybiti,“ měli nárok na takový zlomek dědictví, který odpovídal celkovému počtu přímých dědiců, jimiž byli potomci a partner zemřelé osoby. Takový nárok, pokud nebyl doplacen, si jedinec nesl v případě legální migrace i do nového bydliště a v případě jeho nevyplácení se mohl s přímluvou městské rady či vrchnosti obracet na příslušné orgány v rodišti se žádostmi o vymáhání jeho pohledávek. V případě, že daný člověk zběhl, však o tento nárok přišel, neboť jej zabavovala vrchnost jako náhradu ušlých povinností.

Nejvýrazněji se udržované kontakty s příbuznými v domovské lokalitě projevovaly v případě významných okamžiků života jedince. Velmi pregnantně to dokládá pozvání na

⁴⁵⁸ Literatura dokládá korespondenční styk i v případě venkovského obyvatelstva – viz Jaroslav ČECHURA, *Sex v době temna*. V případě Náchodských měšťanů můžeme doložit například list náchodského rodáka V. Koukala, který psal své matce Barboře z Prahy, přičemž jí oznamoval, že se stal děkanem v Mělnice a vyzýval ji k jeho návštěvě. AM Náchod, inv. č. 1567, Soukromé záležitosti měšťanů, kt. 35, nefol. list z 31. 10. 1643.

⁴⁵⁹ Spolehlivě to dokládá v Náchodě dochovaná pozůstalost městského písaře Lukáše Šadimského ze Šadimě, obsahující vedle jiné korespondence s přáteli z okolních měst i řadu listů týkajících se vypořádání jeho majetků v Polici nad Metují, odkud do Náchoda přišel (jeho přesun je však ukázkovým příkladem migrace pracovní – byl městskou radou najat za městského písaře). Vzácnost Šadimského souboru spočívá v tom, že měšťanská korespondence nedochovala ve větším počtu, neboť vzhledem ke svému soukromému charakteru se nedostala mezi dokumenty ukládané v městském archivu. Šadimského pozůstalost se tam objevila pravděpodobně pro jeho činnost ve službách města a také proto, že se v ní nachází řada poskytujících Náchodským informace z okolí, týkající se třicetileté války. AM Náchod, inv. č. 1568, 1569, 1570, kt. 35 a 36.

⁴⁶⁰ Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Pisemná komunikace mezi českými královskými městy v době předbělohorské*, Praha 2011; Jan KILIÁN (ed.), *Martin Prušek z Prušova. Studie životopisná a edice hejtmanského kopiáře z let 1611-1614 (1616)*, Praha 2007.

⁴⁶¹ To neplatilo v severoněmeckém městském právu, které se lišilo existencí tzv. vdovské třetiny, tedy nároku vdovy na jednu třetinu z celého dědictví. Náchod sice spadal do této právní oblasti, avšak již roku 1579 dochází přijetím Koldínova zákoníku ke sjednocení městského práva v zemi. Viz Michaela HRUBÁ, „*Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle...*“: *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 2002, s. 49–73.

svatbu jako například Matěje Křižanovského určené do Náchoda Jakubu Fidlerovi,⁴⁶² v němž ho zve na svatbu své dcery: „*I poznávaje to dobře, že takový sňatek veselí svadebního mimo přítomnost poctivých lidí konán a řízen býti nikterak nemůže*“ pročež žádá „*Vás jakožto svého milého pana a přítele*“ aby přijel do jeho domu v Hradci Králové „*a potom nazejtří při službách Božích takového řádu Božího v přítomnosti poctivých lidí vykonávati*.“⁴⁶³

O tom, že taková pozvání na svatbu byla běžnou událostí, na níž se dostavila řada blízkých a přátel, svědčí jak spousty dochovaných listů s pozváním,⁴⁶⁴ tak například zápisky krupského měšťana Michela Stüelera, který považoval za vhodné si zapsat, že na svatbu zdejšího mladíka v Duchcově se z města vypravil pouze jeho otec a nikdo další z měšťanů pro tehdejší nebezpečnou situaci.⁴⁶⁵ Podobný význam měly i další slavnosti, jakými byly oslavy křtin, a také pohřby.⁴⁶⁶ Samozřejmě četnost takových to osobních kontaktů s původním bydlištěm byla závislá na vzdálenosti, na jakou se přesunul, avšak pokud nepřekročila přirozený geografický horizont mobility tehdejšího člověka, nelze pominout ani běžné návštěvy.⁴⁶⁷

O všech těchto variantách kontaktů s domovskou lokalitou se však dozvídáme pouze z útržkovitě dochovaných pramenů. Mnohem větší vzorek nabízejí měšťanské testamentsy, odrážející myšlení osob, pro které v předtuše blížícího se konce pozemské existence, bylo podstatné urovnat své závazky a určit, jak má být naloženo s jejich majetkem. Ten býval vedle zbožných odkazů nejčastěji přirknut partnerovi a potomkům, avšak většinou se dostalo i na další příbuzné a přátele. Proto přináší kombinace výzkumu přistěhovalectví s využitím testamentů podnětné příspěvky.

Názorným příkladem budiž rod Klamentů, který se do Náchoda dostal s osobou Jana staršího Klamenta v roce 1589, kdy si tento broumovský rodák vzal za ženu Zuzanu Sladovnickovou.⁴⁶⁸ V Náchodě se mu asi dařilo, neboť jej o 11 let později následoval jeho

⁴⁶² Adresát pozvání z 23. 10. 1640 je zmíněn pouze jako hraběcí rychtář v městě Náchodě. Jakub Fidler jím byl od 14. května téhož roku, takže v úvahu ještě připadá, předešlý držitel tohoto úřadu, jímž byl Václav Horák Vrchovský.

⁴⁶³ List s pozváním vevázán do knihy svatebních smluv AM Náchod, inv. č. 961, kn. 160, jako fol. 240.

⁴⁶⁴ Při jen letmém průzkumu fondů okolních měst lze jich nalézt několik. Např. SOkA Trutnov, AM Trutnov, inv. č. 298, kt. 6, pozvání na svatbu; či SOkA Náchod, AM Nové Město nad Metují, inv. č. 619, kt. 7, Soukromá korespondence měšťanů.

⁴⁶⁵ Doslova: „*Den 15. dito Nuptiae fuit, Hans Pazelt cum Helena, Hans Losen filiae in Doxau. Ist kein Bürger bei uns nauffer gezogen als sein Vater, wegen des Kriegesvolcks.*“ Jan KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, Praha 2013, s. 540–541.

⁴⁶⁶ Např. AM Náchod, inv. č. 1567, Soukromé záležitosti měšťanů, kt. 35, nefol., list z 9. 9. 1640, v němž nejmenovaný příslušník rodu Sendražských ze Sendražic píše zámeckému hejtmanu Pasqualu Corragiovi a zve jej na pohřeb své manželky, odvolávaje se opět že „*poslední lásku a službu křesťanskou prokázati a podle jich milosti pánův k tomu dožádaných pánův a přátel k hrobu doprovoditi, nápomocen býti ráčíš.*“

⁴⁶⁷ Názorně je dokládá např. opět M. Stüeler: „*Den 11. dito meine Elisabeth auf Laun gangen zu Ihrem Schwager Mattheus Paul Primas, mit Hans Stebesmel und eine Magdt [...] Den 14. dito wieder heimkommen.*“ J. KILIÁN (ed.), *Paměti*, s. 414–417.

⁴⁶⁸ AM Náchod, inv. č. 961, kn. 160, Kniha svatebních smluv 1572–1679, fol. 16r.

synovec Jan mladší Klament, který i díky sňatku se Zuzanou, dcerou po Tobiášovi Prokšovi,⁴⁶⁹ získal pro odlišení přízvisko Prokš a o němž víme, že se živil jako forman.⁴⁷⁰ Manželství Jana staršího a Zuzany zůstalo bezdětné, a tak když Jan umíral, odkázal sice jádro svého majetku manželce, avšak vzpomněl také na všechny své příbuzné⁴⁷¹ v rodném Broumově, jejichž vzájemné vazby detailně popisuje.⁴⁷² Úmrtím Jana staršího však příběh nekončí. Jeho synovec Jan mladší, zvaný Prokš, sice žádný dochovaný kšaft nezanechal, avšak jeho syn Tobiáš ano.⁴⁷³ Ačkoliv se již sám s největší pravděpodobností narodil v Náchodě, opět v něm vzpomíná na přátele v místě původu svého otce.⁴⁷⁴ Se smrtí Tobiáše vzájemné kontakty zřejmě končí. Jak je patrné z jeho posledního poručení, manželství s vdovou Zuzanou zůstalo bezdětné, neboť jeho manželka prokázala podivuhodnou dlouhověkost,⁴⁷⁵ díky níž jej dokonce přežila. Ve svém kšaftu však již broumovské Klamenty vůbec nezmiňuje.⁴⁷⁶

Přestože je příklad kontaktů Klamentů k Broumovu spíše extrémním, daným v obou případech absencí potomka, není ojedinělým. I jiné osoby, které se do Náchoda přistěhovaly za sňatkem, vzpomenuly na někoho ve svém rodišti. Ať již to byly přímé odkazy ve formě peněz či dobytka či zmínění z důvodu dluhu či pohledávek. Jednalo se spíše o symbolické odkazy, které měly utvrzovat vazby dobrého přátelství. Samozřejmě existuje řada případů, kdy se tak nestalo a onen jedinec odkázal veškerý majetek partnerce a potomkům,⁴⁷⁷ avšak lze doložit naopak případy, kdy se vazba přistěhovalce k místu původu projevila i tím, že se tam vrátil jeho potomek.⁴⁷⁸ Přesto lze dle mého názoru jednoznačně doložit, že opuštěním domova z důvodu migrace za sňatkem nemuselo automaticky dojít k zprerhání vazeb s domovskou lokalitou. Jejich uchování záviselo na objektivních (vzdálenost) i subjektivních faktorech (vztahy

⁴⁶⁹ Tamtéž, fol. 115v.

⁴⁷⁰ HRAŠE I., s. 575.

⁴⁷¹ Celkem vzpomenu na 13 osob patřících do rodokmenu jeho rodiny, z které plyne, že tři jeho bratři se dožili dospělosti a založili rodinu. AM Náchod, inv. č. 965, Kniha kšaftů 1602–1817, kn. 164, fol. 36r–38v.

⁴⁷² Jeho snahu nikoho neopomenout demonstruje například: „*Dcerám jejím Anně, Dorotě, Marianě i jinejm nejmladším sestrám jejich, jichž já jmen nevím, poroučím z těch dluhů po osmi kopách míš.*“

⁴⁷³ Jen na okraj uvádím, že tento Tobiáš Klament opustil město a odešel do šosovní vsi Staré Město, neboť zde sňatkem s bohatou vdovou získal rozsáhlý grunt, který berní rula uvádí v rozsahu 60 strychů.

⁴⁷⁴ AM Náchod, inv. č. 1487, Pozůstalosti – kšafy, kt. 24, fol. 193r–195v. Konkrétně zmiňuje svého bratrance Jana, avšak vedle něj i na další broumovské měšťany, u nichž je obtížné odhalit nějakou pokrevní či nepokrevní příbuzenství.

⁴⁷⁵ *Soupis poddaných podle dle víry, Hradecko 2*, s. 639 uvádí k roku 1651 věk Tobiáše 48 a Zuzany 70 let – zde je však velmi pravděpodobné že došlo k zaokrouhlení.

⁴⁷⁶ AM Náchod, inv. č. 1487, Pozůstalosti – kšafy, kt. 24, fol. 196r–197v.

⁴⁷⁷ Typicky již zmíněný Jakub Benigni ve svém kšaftu hornouherskou Rožňavu vůbec nezmiňuje.

⁴⁷⁸ Takový případ zjišťujeme z kšaftu Václava Papeže, pocházejícího původně s Velkého Poříčí, kam se provdala jeho dcera. AM Náchod, inv. č. 965, Kniha kšaftů 1602–1817, kn. 164, fol. 85r–85v. Podobně i potomek Jana Kuřátka ze vsi Borová (jehož příběh zmiňuji v podkapitole VI. 3.) byl opět propuštěn zpět ze zámeckého panství pod jurisdikci městskou, odkud jeho otec na Borovou přišel. AM Náchod, inv. č. 318, kt. 4, propouštěcí list.

v rodině), které mnohdy není možné v úplnosti rozkrýt a zůstávají pouze v rovině dohadů a pochybností.⁴⁷⁹

VI. 2. Sňatkový trh a role družbů

Volba životního partnera je možná nejdůležitějším problémem stojícím před každým člověkem. V raném novověku byl význam této volby ještě zdůrazněn praktickou neexistencí rozvodu. Snoubenci se tak při svatbě zavázali ke společnému životu, který ukončila až smrt jednoho z nich.⁴⁸⁰ Výběr snoubence samozřejmě nezávisel jen na osobních sympatiích, neboť se do něj promítaly i hmotné zájmy rodin obou snoubenců, včetně nadějí na vlastní sňatek jejich sourozenců. Tyto okolnosti měly svůj vliv na existenci nabídky a poptávky ženichů a nevěst. Jejich vzájemné střetávání vedlo badatele ze společenskovedních oborů k označení tohoto jevu termínem sňatkový trh. Definuji jej jako sociální prostor, v němž se setkává nabídka a poptávka svobodných osob, jež se v tomto prostoru po vzájemném ocenění slučují v páry.⁴⁸¹ Tento koncept si našel cestu i do prací historiků, kteří se ho dotkli při studiu sňatku jako součásti životního cyklu.⁴⁸² Jelikož jsem výsledky statistického šetření sňatkové migrace podle rodinného stavu představil v kapitole číslo IV. Budu se nyní věnovat dalším otázkám, které se váží s fungováním sňatkového trhu. Zajímá mě, kde měli tehdejší lidé možnost se seznámit a jak vypadalo aktivní ovlivňování sňatkového trhu tehdejšími námluvčími.

Místem setkávání lidí v době předmoderní byly především veřejné prostory. Interakce zde probíhaly nejen mezi místními, ale také mezi osobami zdejšími a cizími, které do města přicházely z řady různých důvodů. Prvním veřejným prostorem, který nový příchozí navštívil, poté co vešel do města jednou z jeho dvou bran, bylo náměstí. Zdejší, vzhledem k velikosti města až neúměrně velké, náměstí bylo dějištěm nejčastější komunikace a setkávání měšťanů s venkovským obyvatelstvem, které sem dováželo své přebytky na trh k prodeji. V Náchodě probíhal tento běžný týdenní trh každý čtvrtek.⁴⁸³ Vedle běžných týdenních trhů se zde také

⁴⁷⁹ Příkladem takové spekulace může být otázka, zda si imigrant Valentin Procházka, pocházející dle svatební smlouvy z Trnavských hor, bral za manželku dívku označenou jako Alžběta dcera Jana Slováka, opravdu náhodou. Nebo zde hrála roli nějaká vazba či jazyková blízkost? (K uzavření svatební smlouvy došlo v září roku 1569. AM Náchod, inv. č. 959, kn. 158, fol. 70v. Rod Slováků je v Náchodě doložen nejpozději Pavlem Slovákem k roku 1493 (HRAŠE I., s. 60), který zde roku 1520 pořídil kšaft. (inv. č. 964, Kniha kšaftů 1496–1603, kn. 163, fol. 10v)).

⁴⁸⁰ Pro úplnost je třeba přiznat, že manželské neshody mohly vyústit i v útěk jednoho z partnerů či „dobrovolný“ odchod muže k armádě, avšak ve většině případů zůstávali manželé „uvěznění“ ve společném manželství.

⁴⁸¹ Ivo MOŽNÝ, *Rodina a společnost*, Praha 2011,² s. 117–129, kde autor ukazuje, kterak se výzkumy soustředí například na odlišné šance osob na sňatkovém trhu na základě pohlaví, věku a rodinného stavu.

⁴⁸² Např. A. VELKOVÁ, *Krutá vrchnost*; J. MRÁZKOVÁ, „*Přislibujou sobě věrnost*“.

⁴⁸³ HRAŠE I., s. 434.

dvakrát (od roku 1644 třikrát) ročně konal výroční trh neboli jarmark, který se těšil z přítomnosti kupců z širšího horizontu, jakým byla ostatní východočeská města.

Na náměstí, podobně jako ve většině měst, stála budova radnice, která tvořila určitý „poloveřejný“ prostor, ve kterém se odehrávaly, vedle politického a soudního života obce, také rituály demonstrující městské pravomoci a výsady, a také hodnoty této komunity.⁴⁸⁴ Jedním z takovýchto slavnostních rituálů bylo vedle obnov městských rad i udílení městského práva, které znamenalo symbolický okamžik, při kterém se zájemce o městské právo musel symbolicky „srovnat s městem“ a přijmout jeho hodnoty.⁴⁸⁵

Dalším veřejným prostorem, ve kterém docházelo k setkávání měšťanů s lidmi z okolí města, byl kostel. Je obecně známo, že jeho roli nelze redukovat jen na místo zbožného rozjímání a spíše pasivního spoluutváření průběhu bohoslužby, ale také na místo, čilého sociálního kontaktu a měšťanské reprezentace. V našem případě byl tímto chrámem děkanský kostel svatého Vavřince. Jak již bylo výše zmíněno, zejména během let postupující protireformace byl tento kostel jediným chrámem s obsazenou farou na celém rozsáhlém panství, takže lze předpokládat, že do něho alespoň jednou za čas (zejména na velikonoční svátky) zavítali na bohoslužbu poddaní z velmi širokého okolí. Jak přibývalo kněží a od náchodské velkofarnosti se oddělovaly nově osazené farní okrsky, zmenšoval se logicky i horizont, ze kterého přicházely lidé do Náchoda k bohoslužbě, a navracel se do předbělohorských poměrů.

Vedle těchto dvou hlavních veřejných prostor nelze pominout ani roli hospod.⁴⁸⁶ Sem zavítali na korbel zlatavého moku vedle místních obyvatel města i přespolní, kteří město navštívili za konkrétním účelem či jiní poutníci, procházející tudy po tradiční cestě do Slezska. Jak ukazují současné výzkumy dějin kriminality či sexuálního života, řada neformálních kontaktů započala právě v uvolněné atmosféře krčmy.⁴⁸⁷ Ačkoliv v Náchodě neznáme jejich přesný počet,⁴⁸⁸ lze ze shromážděných poznatků Karla Hrašeho odhadovat, že jich byla celá

⁴⁸⁴ Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku*, Praha 2010, s. 360–365.

⁴⁸⁵ V. ZÁBRANSKÝ, *Migrace měšťanů do měst pražských*, s. 135–151.

⁴⁸⁶ V českém prostředí je dosud jedinou významnější studií zabývající se tímto typem veřejného prostoru vynikající stať Aleš STEJSKAL, *Instituce hospod v sociální teorii a praxi rožmberského dominia (1551–1611)*, in: Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století), ed. Michaela KOKOJANOVÁ, Prostějov 1997, s. 376–408.

⁴⁸⁷ J. ČECHURA, *Sex v době temna; TÝŽ, Kriminalita a každodennost v raném novověku: Jižní Čechy 1650–1770*, Praha 2008.

⁴⁸⁸ Informace o Náchodě, vzhledem k jeho značně autonomnímu postavení, není zahrnuta v pramenech vrchnostenské provenience, které popisují rajonizaci výsadních hospod na panství. Viz Erik BOUZA – Marie OŠTÁDALOVÁ (edd.), *Náchodské panství za třicetileté války*, in: Hradecký kraj 2, Hradec Králové 1958, s. 237.

řada,⁴⁸⁹ neboť zejména v době, kdy měšťané drželi várečné právo, bylo ve městě 46 várečných domů.⁴⁹⁰ Toto číslo se může zdát nadsazené, avšak v souladu s poznatky A. Stejskala nelze vnímat krčmu jakožto veskrze stabilní instituci, nýbrž se jednalo zároveň prostory, kde se veřejné prolínalo se soukromým, a tedy otevření si šenku ve svém domě nebylo nijak obtížné.⁴⁹¹ Ostatně autorovy výpočty uvádějící průměrnou hustotu hospod ve městě na každý osmý dům, a v případě rezidenční Třeboně, dokonce každý třetí (!), což by při počtech náchodských domů znamenalo několik desítek hospod.

Dalšími veřejnými prostory byly vrchnostenské poplužní dvory. V nich se však setkávali především venkovští poddaní mezi sebou a nikoliv měšťané, kteří nebyli povinni robotou vůči vrchnosti. Větší pravděpodobnost k setkání nabízely mlýny, které vedle zájemců o semletí obilí přitahovaly i různé pochybné existence.⁴⁹² Jak ukázal Jaroslav Čechura, při čekání na semletí obilí mohlo dojít i k intenzivnější interakci než jen k seznámení.⁴⁹³

Německojazyčná literatura⁴⁹⁴ uvádí i další typ veřejných prostor, jakým byly například tzv. herberk neboli ubytovna pro putující tovaryše. Ta se sice ve sledovaném období v Náchodě nenacházela, avšak přivádí nás k další možnosti, jež vedla k seznámení jedinců, které mohlo vyústit v sňatek.⁴⁹⁵ Tím byl obecně fenomén čelední služby, tak typický pro Hajnalův západoevropský typ rodiny.⁴⁹⁶ Jednalo se o životní fázi, během které bylo zejména venkovské obyvatelstvo mimořádně mobilní.⁴⁹⁷ Městské prostředí přitahovalo zejména dívky z venkova, které zde nacházely pracovní uplatnění, jakožto služebné v měšťanských domech.⁴⁹⁸ Získaly tak pracovní zkušenosti a zároveň měly šanci si vydělat prostředky pro budoucí existenci. Vedle toho mohly také navázat ve městě vztah, který později mohl vyústit v trvalou imigraci do města.

⁴⁸⁹ HRAŠE I. s. 523–524 uvádí na počátku 17. století ve městě celých 18 vináříků, kteří vedle toho živili i šenkováním piva. Celkový počet krčem neuvádí, nýbrž zmiňuje, že „šenkýřství bylo ještě v XVI. století volné a mohl kterýkoliv soused aneb sousedka ve kterémkoliv domě šenk otevřítí.“ Tamtéž, s. 520.

⁴⁹⁰ Viz dochovaný pořádek vaření piva, pořízený z roku 1634 v době, kdy se měšťané pokusili si po smrti Adama Erdmana Trčky z Lípy znovu uzurpovat toto výnosné právo. To jim však nový držitel Octavio Piccolomini nepovolil. Pramen dochován v pozůstalosti J. M. Ludvíka, SOKA Náchod, fond Josef Myslimír Ludvík, kn. č. 3, Rukopis dějin Náchoda a okolí – 2. část, fol. 89-90.

⁴⁹¹ A. STEJSKAL, *Instituce hospod*, s. 385–7.

⁴⁹² J. ČECHURA, *Kriminalita a každodennost v raném novověku: Jižní Čechy 1650–1770*, Praha 2008, s. 255–256.

⁴⁹³ J. ČECHURA, *Sex v době temna*, s. 120–131.

⁴⁹⁴ Renate DÜRR – Gerd SCHWERHOFF (edd.) *Kirchen, Märkte und Tavernen. Erfahrungs- und Handlungsräumen in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 2005.

⁴⁹⁵ J. GRULICH – H. ZEITLHOFER, *Migrace*, s. 97–103; J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 257 – J. Grulich přímo upozorňuje, že dlouhodobý pobyt ve službě měl pravděpodobně větší vliv než krátkodobé setkání v kostele či na jarmarku.

⁴⁹⁶ V českém prostředí se problematikou čeledi metodologicky nejpodstatněji zabýval Eduard MAUR, *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*, in: *Historická demografie* 23, 1999, s. 85–135; srov. Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1997, s. 12–36.

⁴⁹⁷ J. ČECHURA – J. ČECHUROVÁ, *Mobilita*, s. 99–100.

⁴⁹⁸ J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 206n.

V případě Náchoda neexistuje mnoho pramenů, které by evidovaly ve městě působící čeled' a služebnictvo. Je možné se opřít pouze o již zmíněný soupis obyvatel z roku 1651 a rejstřík berně z hlavy z roku 1690. Ani jeden neuvádí místo původu jednotlivých osob. Umožňují však alespoň definovat, jak velké množství tehdejší náchodské populace čeled' tvořila a také příslušníky čeledi odhalit mezi snoubenci.⁴⁹⁹ V případě roku 1651 uvádí soupis ve městě 55 osob čeledi a tovaryšů, kteří tvořily přibližně 12 % odhadované populace.⁵⁰⁰ O necelých čtyřicet let později eviduje soupis berně z hlavy v samotném městě 78 příslušníků čeledi a 16 tovaryšů, tedy celkem 94 osob, což činí téměř deset %.⁵⁰¹ V obou případech je i v Náchodě znatelná převaha ženské čeledi, které zde v řadě případů, vedle pracovních zkušeností, nalezly i sňatek. Že to nebylo výjimečné, nám naznačuje i fakt, že v pětiletí po pořízení soupisu poddaných podle víry, tedy v letech 1652–1656, samotné svatební smlouvy označuje jako děvečku nevěstu u 7 z 39 smluv.

Jako ukázkový lze považovat příklad známého náchodského měšťana Jana Modrého Kučery.⁵⁰² Ten vystupuje v soupise z roku 1651 jakožto šedesátiletý spolu s o pět let starší manželkou Kateřinou.⁵⁰³ Ta mu někdy v následujících čtyřech letech zemřela, neboť jmenovaný muž uzavřel 9. května 1655 svatební smlouvu s děvečkou Kateřinou, dcerou po Adamu Martincovi z šosovní vsi Bělovse.⁵⁰⁴ Mladou nevěstu, původem vesničanku, si přivedl do svého domu na krajském předměstí, který byl oceněn na 150 k. g. m.⁵⁰⁵ Ženich si ve svatební smlouvě vymínil 30 míšenských kop a ustanovil, že v případě jeho smrti má jeho nová manželka rovný podíl na majetek jako jeho dvě děti z předešlého sňatku. Jeho logická předtucha

⁴⁹⁹ O problematice vymezení čeledi E. MAUR, *Čeled'*, s. 91–93.

⁵⁰⁰ Výhrady k úplnosti tohoto soupisu jsem shrnul v podkapitole III. 2.

⁵⁰¹ AM Náchod, inv. č. 1498, kt. 26, Soupis obyvatel 1690.

⁵⁰² *Soupis poddaných podle dle víry, Hradecko 2*, s. 635. K roku 1649 je uváděn jako obecní starší, od roku 1651 mezi konšely. AM Náchod, inv. č. 1447, Seznamy členů městských rad, městských úředníků a zaměstnanců, kt. 18.

⁵⁰³ Jejich společný sňatek s největší dokládá svatební smlouva z roku 1613, AM Náchod, inv. č. 959, kn. 158, fol. 131v. Pravděpodobnost že se jedná o tutéž osobu, a nikoliv Janova otce podporuje skutečnost, že tato Kateřina rozená Vitáková je uváděna jako vdova, což odpovídá skutečnosti, že soupis poddaných dle víry uvádí manželku Kateřinu o pět let starší. Dále tuto skutečnost podporuje fakt, že J. K. Hraše uvádí jeho jméno jakožto nové k létům 1609/1610. HRAŠE I., s. 73.

⁵⁰⁴ AM Náchod, inv. č. 959, kn. 158, fol. 215. Tato Kateřina již před sňatkem s největší pravděpodobností působila ve službě v Náchodě – bohužel dochovaný soupis z roku 1651 jednak neuvádí u čeledi příjmení, avšak v Náchodě se vyskytovalo několik děveček s tímto křestním jménem, zatímco v Bělovsi žádná. (Jen pro úplnost dodejme, že soupis nerozlišuje jednotlivé šosovní a zádušní vsi města, nýbrž pouze uvádí „k šosu města Náchoda přináležející lid sedlský“, ve kterém uvádí všechny obyvatele vsi patřících k městu – rozlišit jednotlivé vsi lze naštěstí podle jmen hospodářů.)

⁵⁰⁵ AM Náchod, inv. č. 1009, kn. 208, Rejstřík pro výpočet desátků 1630. (Extrakt z knih městských města Náchoda, jak mnoho sousedé statků pozemského nemohovitého mají) fol., 43r, k domu ještě patřila zahrada v hodnotě 30 k.g.m. Berní Rula tuto usedlost ohodnotila jakožto chalupnickou s 3,2 strychy: V. PEŠÁK (ed.), Berní rula 13, s. 360.

smrti se naplnila o necelých sedm let později, kdy 4. ledna 1662 pořídil kšaft a nedlouho poté zemřel.⁵⁰⁶

Příběh by bylo možné konstatováním, že byla modelově nastíněna typická imigrace dívky ze vsi v bezprostředním zázemí města. Avšak raně novověký člověk nežil jen v zajetí logiky a ekonomických faktorů, které determinovaly jeho osud. Tak i tato bývalá děvečka, která se sňatkem přivdala do města, kde po manželův zdědila třetinový podíl na domě, který by stačil i k zakoupení skromnějšího obydlí, se po dvou letech⁵⁰⁷ od manželovy smrti znovu vdala. Nevybrala si však žádného z měšťanů či jejich synů, aby tak potvrdila svou integraci do komunity města, nýbrž si vzala syna sedláka z poddanské vsi Lipí, spadající přímo pod zámeckou vrchnost, které byla radou města vyhoštěna do poddanství.⁵⁰⁸ Proč volila opuštění města? Cítila se tam vykořeněná? Nebo využila svého dobrého finančního zajištění, a tím i své atraktivitu pro vesnického ženicha? Uvedený, náhodně zvolený příklad, ke kterému se podařilo dohledat další skutečnosti, jednak potvrzuje již zmiňovanou modalitu odchodů z města na venkova, a zároveň opět vybízí k zamyšlení nad otázkou existence sociálních bariér mezi městem a venkovem, které někteří autoři označují ze strany měšťanů jako antipatii a nepřátelství.⁵⁰⁹ Tato otázka by však zasloužila vlastní studium, které je v našich podmínkách spíše stále v počátcích.⁵¹⁰

* * *

Vedle statických struktur, jakými byly veřejné prostory a jakožto místa setkávání i čelední služba, fungovaly na sňatkovém trhu i značně dynamičtější prvky. Těmi byly až donedávna⁵¹¹ tzv. družbové. Dnes je již známe pouze v poněkud komické podobě ze slavné Smetanovy opery *Prodaná nevěsta*, aniž bychom si uvědomovali, že v předmoderní společnosti hráli podstatnou úlohu, ať již praktickou, tak symbolickou. Družba, kecal, v pramenech též přítel ženicha, správce či starosta svatby byl osobou, která se specializovala na úspěšné provedení námluv nevěsty. Vedle toho také zajišťoval obecnou organizaci svatebního obřadu, která zahrnovala řadu úkonů od obstarání hudebníků a seznání hostů po organizaci hostiny a příslušných

⁵⁰⁶ AM Náchod, inv. č. 1487, Pozůstalosti – kšafy, kt. 24, fol. 52r–53v.

⁵⁰⁷ K uzavření svatební smlouvy došlo 2. února 1664: inv. č. 959, kn 158, fol. 253. Matrika oddaných tento sňatek neeviduje.

⁵⁰⁸ Uvedený zhost, o kterém výslovně mluví svatební smlouva, se mezi ostatními zhosty ve fondu RA Piccolomini nepodařilo dohledat.

⁵⁰⁹ Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993, s. 89–92. TÝŽ, *Města a vesničky poddaní v pobělohorské době*. In: Jaroslav PÁNEK (ed.), *Česká města v 16. – 18. století*. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990, Praha 1991, s. 139–151.

⁵¹⁰ Přínosné studie k této problematice přinesl zejména P. ČERNIKOVSKÝ, *Raněnovověké město*. Za poskytnutí rukopisu své nepublikované diplomové práce autorovi velmi děkuji.

⁵¹¹ Lydia PETRÁŇOVÁ, *Družbové na Podblanicku: tradice stále živá*, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 44–47, 2007, s. 329–360.

rituálů.⁵¹² Právě osobu družby lze ve venkovské společnosti vnímat jako jistého nositele paměti, neboť rituály, které opakovaným prováděním uchovával, byly po staletí téměř neměnné. Dělo se tak jednak díky tomu, že se družbovské řemeslo předávalo určenému nástupci, a také díky existenci příruček pro družby, z nichž nejznámější sepsal známý milčický rychtář František Jan Vavák.⁵¹³ S jejich ohlasem se ještě počátkem dvacátého století setkal v nedalekém Českém koutku v Kladsku Josef Štefan Kubín. Jejich dlouhodobá neměnnost pak umožňuje přibližně rekonstruovat tento rituál i na Náchodsku.⁵¹⁴

Sledujme ale raději konkrétní doložené družby. V náhodských pramenech je můžeme nalézt nejen v matrikách, ale také ve svatebních smlouvách. O tom, že se jednalo o opravdovou funkci vykonávanou „specialisty“,⁵¹⁵ nás přesvědčí pohled na jednoduché počty. Roku 1667 bylo do matriky zaznamenáno 51 sňatků z velké části panství. U nich bylo zapsáno celkem 11 různých osob svědků.⁵¹⁶ Naprosto mezi nimi dominuje jistý Jan Blažek z Náchoda, který byl svědkem v tomto roce celkem třicetkrát (!), zatímco ostatní svědci byli zaznamenáni maximálně třikrát. Podobné, ačkoliv již ne tak dominantní příklady, lze uvést i z doby mladší.

V ní nám již důsledněji vedená matrika ukazuje náznaky jisté „rajonizace“ družbů, kterých je v Náchodě a okolí více, avšak mají živelně vymezeny „své obvody“, ve kterých organizují většinu sňatků. Těmi bývala obvykle jejich ves a nejbližší okolí, ve kterých se již stýkal s vlivem a věhlasem dalších kolegů. Můžeme to demonstrovat na příkladu vsi Babí. Zde se podle matriky odehrálo v letech 1741–1750 celkem 27 svateb a z nich celkem 20 odsvědčil zdejší družba Tobiáš Plšek.⁵¹⁷ Ten vedle toho stíhal obstarávat i svatby v okolních vesnicích, zejména Pavlišově a Dolní Radechové, takže vedle těchto sňatků ve své vsi dokázal svědčit u dalších 21 sňatků v okolí.

Vraťme se však ještě k již zmíněnému Janu Blažkovi. U něj lze vysledovat dokonce i předávání tohoto „řemesla“ v rodinné tradici.⁵¹⁸ S Janem Blažkem, jakožto družbou, se ve

⁵¹² Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*, Praha 2013, s. 39.

⁵¹³ Vavákův tisk *Řeči na swadební služby* vyšel roku 1765, přičemž sám autor zmiňuje, že vycházel ze staršího zdroje z roku 1612. Neměnnost svatebního rituálu konstatoval také Jan Pařez na základě srovnání jednotlivých příruček. Jan PAŘEZ, *Svatební smlouva v poddanském městečku. (Příspěvek k diplomacie Ronova nad Doubravou v I. čtvrtině 17. století)*, in: Gryspekové a předbělohorská šlechta, Mariánská Týnice 1998, s. 87-93.

⁵¹⁴ J. Š. KUBÍN, *České Kladsko*, s. 41–42. Srov. B. M. KULDA, *Svatba v národě Česko-slovanském*.

⁵¹⁵ Dokladem vnímání významu vlastní role mohou být u družbů příklady, kdy ženili či vdávali vlastní potomky. Když ženil svého syna Václava agilní družba ze Lhotek jménem Matěj Šimáček s jistou Alžbětou dcera Víta Tlapy z Trubějova, družbou ženicha byl (otci ženicha bezpochyby dobře známý) náhodský zvoník Mikuláš Blažek: SOA Zámorsk, Sbirka matrik, sign. 106–49, Matrika O 1676–1735, kn. 6294, fol. 17r. Podobně můžeme uvést sňatek Kateřiny dcery družby Jana Čejchana z Babího, kdy byl starostou svatby opět známý družba Václav Rýdl ze Slaného: tamtéž, fol. 38.

⁵¹⁶ V devíti případech nebyl svědek vůbec uveden.

⁵¹⁷ Sbirka matrik, sign. 106–50, fol. 21v–69v, dalšími družby při sňatcích byli vesměs známí družbové z jiných lokalit, jako například Jan Hejzlar ze Starého Města, Antonín Blažek či Jiřík Kolínský (oba z Náchoda).

⁵¹⁸ Předávání role družby po generaci zmiňuje i A. NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání, láska a svatba*, s. 239.

svatební smlouvě setkáváme již v květnu 1647⁵¹⁹ a poté ve stejném prameni stabilně v padesátých letech, kdy byl družbou u 13 sňatků. Z poznámky uvedené u jeho jména víme, že byl zvoníkem při kostele sv. Vavřince v Náchodě. Ještě v následující páté dekádě 17. století vysvědčil dalších 10 sňatků podle svatebních smluv. Tyto údaje však blednou v porovnání s informacemi, které nám poskytují matriky. Z nich můžeme sledovat, jak v šedesátých letech, kdy Jan Blažek vystupoval jako družba při celkem 109 sňatcích, již začal „sbírat praxi“ jeho syn Mikuláš. Ještě v 70. letech, pro které máme neúplnou evidenci, se setkáváme jak s otcem Janem, tak se synem Mikulášem, který v osmé dekádě 17. století již plně převzal otcovu živnost zvoníka i funkci družby, když vysvědčil 60 sňatků. I v následujících dekádách nalézáme náchodské družby z rodu Blažků. Byli jím Antonín Blažek, syn již známého Mikuláše.⁵²⁰

Jak zmiňuje Jaroslav Čechura, neomezovali se družbové ve své činnosti pouze na vlastní vesnici, nýbrž působili v poměrně širokém okolí. V něm vedli v patrnosti „výhodné partie“ i osiřelé grunty, které by bylo možné někomu „dohodit“ sňatkem. Zajímavým dokladem bohatých aktivit družbů v rozsáhlém prostoru mohou být události 26. října roku 1666. Tehdy Jan Hendrych z Hronova odsvědčil čtyři po sobě jdoucí sňatky, přičemž snoubenci byli v případě prvního sňatku z Bohdašína a ze Rtnyně, v případě druhého z České Čermné a Lhoty za Červeným Kostelcem, v případě třetího a čtvrtého všichni z Velkého Poříčí. Podobně můžeme demonstrovat aktivitu Matěje Hrozného z Olešnice, který 28. ledna roku 1674 svědčil u čtyř svateb, kde snoubenci pocházeli z šesti různých lokalit.⁵²¹ Opět i takovýchto příkladů bych mohl uvést mnoho. Jednoznačně však ukazují, že můžeme mluvit o značné mobilitě družbů, a také, že do konkrétních okolností, ovlivňujících datum uskutečnění svatebního obřadu, se zřejmě promítaly i takové okolnosti, jako kdy se to družbovi „hodilo.“

Nemůžeme sice prokazatelně statisticky doložit, že by družbové stimulovali migraci za sňatkem, avšak nelze popřít, že byli jedním z neformálních informačních kanálů, který evidoval „vhodné partie“ nejen ve své lokalitě, ale i ve svém okolí. Funkce družby byla v dobovém diskurzu všeobecně přijímána a nerozlučně patřila k dobovému svatebnímu obřadu, neboť zaručovala jeho správný průběh.

⁵¹⁹ AM Náchod, inv. č. 959, kn. 158, fol. 197r.

⁵²⁰ Vysvědčil ale jen 9 sňatků.

⁵²¹ V případě prvního sňatku byli snoubenci ze vsi Studenec a Červená Hora, při druhém z Žernova a Červené Hory, v případě třetího ze vsi Olešnice a města Tábora a ve čtvrtém pocházeli oba snoubenci ze Lhoty za Červeným Kostelcem. SOA Zámorsk, Sběrka matrik, sign. 106–2, Matrika NO 1670–1676, fol. 113.

VI. 3. Dobová reflexe migrace

Na závěr zbývá otázka, dobového pohledu na fenomén, který byl tématem této práce. Jak současníci hleděli na osoby, které se pohybovaly v prostoru? Byla migrace fenoménem, který byl hodný zaznamenání? Pokud ano, v jaké podobě a jak často? Vnímali tento jev negativně nebo se setkáváme s neutrálním hodnocením? Koho vůbec takové věci zaujaly? Na tyto otázky jsem se pokusil nalézt odpověď ve vzorku editovaných raně novověkých pramenů osobní povahy.⁵²² Mojí snahou bylo postihnout různé typy těchto ego-dokumentů, avšak v centru pozornosti stály zejména tzv. paměti.⁵²³ Z hlediska provenience byl kladen důraz na ego-dokumenty měšťanského původu, přičemž jsem se však snažil i přihlížet k pramenům týkajícím se šlechty a venkovského obyvatelstva. Záměrně jsem bral v potaz jak paměti rozsáhlé, tak i rozsahem skromnější. Přesto vzhledem k časovým možnostem a velké šíři pramenné základny⁵²⁴ opravňuje sledovaný vzorek formulovat spíše jen předběžné závěry.

Dosavadní zájem o narativní prameny z období raného novověku již přinesl pozoruhodné výsledky, zejména co se týče množství publikovaných edic.⁵²⁵ Výrazně méně prací se zabývalo srovnávacím výzkumem jednotlivých typů pramenů. V případě městského kronikářství lze zmínit Marii Tošnerovou, Jaroslava Millera či řadu kvalifikačních prací⁵²⁶, v oblasti mladšího kronikářství z 18. století pak Františka Kutnara, Antonína Robka, Eduarda Maura či Barboru

⁵²² Obracím svou pozornost k vybraným pramenům z celých Čech. Je tomu tak proto, že konkrétně z raně novověkého Náchoda se žádný ucelený deník, pamětní spis či kronika nedochoval. Srov. Lydia BAŠTECKÁ – Šárka LOKVENCOVÁ, *Soupis obecních kronik z okresu Náchod*, in: Stopami dějin Náchodska 7, 2001, s. 249–301. Základní přehled nejstarších deníků přináší Petr MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky. (Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny)*, in: Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 99–120.

⁵²³ Již řada historiků se věnovala otázce, jak označit tyto prameny, které autoři nejčastěji nazývali pouze jako paměti. Pod tímto termínem se však skrývá žánrově širší spektrum textů, z nichž některé lze označit za oficiální kroniku, zatímco jiné mají charakter po generace vedených osobních zápisků. Většina z nich však leží mezi těmito dvěma mezními cestami a obsahuje prvky obou. K tomu Marie TOŠNEROVÁ, *Kroniky českých měst z předbělohorského období: Úvod do studia městského kronikářství v Čechách v letech 1526–1620*, Praha 2010, s. 12–18. V případě mladších pramenů z 18. století bývá často užíváno pojmu kronika a tzv. „lidové kronikářství“ přičemž jsou do této množiny zařazováni i měšťané a duchovní. Tento pojem oprávněně kritizovali např. Petr KOPIČKA – Oldřich KOTYZA (edd.), *Paměti roudnických měšťanů z 18. století*, Praha 2009, s. 12–16, kteří se tak přidrželi pojmu paměti.

⁵²⁴ Jak poznamenal Eduard Maur, dosud v Čechách neexistuje ani úplný soupis vydaných kronikářských děl natož soupis všech takovýchto rukopisů. Eduard MAUR, *Kronikářské záznamy lidové provenience jako historický pramen*, in: Historická dílna 1, Plzeň 2006, s. 76–97, zde s. 78.

⁵²⁵ Za zmínku stojí zejména činností etnografa Antonína Robka vytvořená řada Prameny lidové provenience, obsahující 5 svazků: Antonín ROBEK (ed.), *Prameny lidové provenience, sv. 1, Lidové kronikářství na Kralupsku a Mělnicku*, Praha 1974; TÝŽ (ed.), *Prameny lidové provenience, sv. 2, Městské lidové kronikářství na Rychnovsku 1*, Praha 1976; TÝŽ (ed.), *Prameny lidové provenience, sv. 3, Lidové kronikářství na Lounsku*, Praha 1979; TÝŽ (ed.), *Prameny lidové provenience, sv. 4, Městské lidové kronikářství na Rychnovsku 2*, Praha 1979; TÝŽ (ed.), *Prameny lidové provenience, sv. 5, Lidové kronikářství na Poděbradsku*, Praha 1978; (cituji dále je jako Prameny 1–5).

⁵²⁶ Marie TOŠNEROVÁ, *Kroniky českých měst*; Jaroslav MILLER, *Snový svět idejí*; z řady diplomových prací jmenujme alespoň Alena SOJKOVÁ, *Svět očima raně novověkého měšťana (Mimoměstské události z pohledu vybraných kronik vzniklých v období 1575–1600)*, diplomová práce FF UK, Praha 2014.

Mlynařikovou.⁵²⁷ Díky jejich statím je vcelku známá škála témat, které považoval raně novověký člověk za hodná zaznamenání a také z jakých zdrojů získával informace.⁵²⁸

Mezi nimi lze rozlišit témata lokální, která se přímo dotýkala autorova života a prostředí ve kterém se pohyboval, a informace, které se pisatel dozvídal ze zpráv, jež k němu přicházely zpoza jeho přirozeného geografického horizontu. Přestože tematika sňatkové migrace (či migrace obecně) by ze své podstaty procesu geografického přesunu měla spadat do obou tematických kategorií, je třeba přiznat, že tato problematika nestála v centru pozornosti tehdejšího člověka. Nejednalo se o téma celozemského významu, jakými byly války, korunovace, hladomory či nové daně, a ani zásadní témata lokální, která by bezprostředně ovlivňovala život autora.

Přesto jsem přesvědčen, že je možné z útržků dochovaných svědectví poskládat obraz dobové reflexe problematiky. Již samotná skutečnost, že sňatková migrace většinou nebývá v pamětech a kronikách explicitně zmiňována, nabízí v zásadě dvě možnosti vysvětlení. První, že se takový jev v blízkosti autorů nevyskytoval, je nereálná, neboť je v rozporu s již prezentovanými výsledky historických demografů i této práce. Druhým vysvětlením je, že tento jev byl natolik běžný, že jej autoři většinou necítili potřebu vůbec zaznamenat. Že je tato interpretace správná, se nyní pokusím demonstrovat několika příklady.

Základním podnětem, který stál za zapsáním prožitých událostí, byla u většiny autorů potřeba zaznamenat události a jevy, jež se ho bytostně dotýkaly. Vedle počasí, válek, pohrom, epidemií či chodu vlastního hospodářství jimi byly zejména události v jejich vlastní rodině. Mimo křtů a úmrtí rodinných příslušníků byla v téměř každých pamětech obsažena alespoň jedna zpráva o sňatku. Při nich nám autoři bezděčně dokládají, kterak si v řadě případů hledali partnerku za hranicemi města. Ku příkladu neznámý autor Rakovnických pamětí zmiňuje: „*Oženil jsem se v městě Rakovnice, vzal jsem sobě vdovu pozůstalou po dobré paměti panu Janovi Jakšovi z Vladořic*“⁵²⁹, podobně uvádí letopis roudnické rodiny Jílků: „*Roku 1790*

⁵²⁷ František KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*, Praha 1948; Antonín ROBEK, *Lidové zdroje národního obrození*, Praha 1974; TÝŽ, *Městské lidové zdroje národního obrození*, Praha 1977; Eduard MAUR, *Vlast, národ a stát v Čechách v očích lidového kronikáře na sklonku existence tradiční společnosti (1740-1830)*, in: *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006, s. 250–287; TÝŽ, *Informační zdroje lidových kronikářů v Čechách v době od poloviny 18. do poloviny 19. století*, in: *Středočeský sborník historický* 41, 2015, s. 120–132; Barbora MLYNAŘÍKOVÁ, *Geografický horizont prostého člověka v Čechách v letech 1740-1830*, Praha 2001. Tyto dvě skupiny autorů také symbolizují skutečnost, že v případě sepsování raně novověkých kronikářských děl a pamětí lze vysledovat dvě základní vlny zájmu, kterými bylo období přelomu 16. a 17. století ve městech a dobu přibližně od poloviny 18. století s přesahy do 19. století, kdy se vedle měst objevuje tento fenomén i na venkově.

⁵²⁸ Srov. B. MLYNAŘÍKOVÁ, *Geografický horizont*, s. 121–160 a 173–208; M. TOŠNEROVÁ, *Kroniky*, s. 38–56; E. MAUR, *Informační zdroje*.

⁵²⁹ Josef EMLER (ed.), *Paměti Rakovnické od r. 1425–1639*, in: *Věstník královské české společnosti nauk*, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 4, 1894, s. 1–43, zde s. 41. Pro úplnost dodejme, že v tomto případě mohou vzniknout pochybnosti ohledně toponyma Vladořice, které může vedle místa původu také označovat predikát

Vojtěch Jílek vzal sobě za manželku Marii Annu, ceru nebožtíka Jana Stupky z Baušovic, dne 29. Juny.⁵³⁰ Také soběslavský primas Řehoř Smyčka ze Sabinova píše, kterak si během úřední cesty do Českého Krumlova oblíbil a později vzal za ženu dívku, která tehdy pobývala v krumlovském fraucimoru Kateřiny z Ludanic.⁵³¹

Rozsáhlejší paměti, které šířeji reflektují dění v lokalitě, dokládají takovéto události i u jiných sousedů. Jejich zápisy různých událostí jsou lemovány sňatky a úmrtími různých osob, přičemž jejich partneři mnohdy pocházeli z jiných lokalit. Tak zaznamenal volyňský měšťan Bartoloměj Prokop že: „Josef Lyska již potřetí se oženil a z Hor Kašperských pannu sobě pojal,⁵³² nebo trutnovský kronikář Simon Hüttel zapsal že „Anno domini im 1512 jar den 7. tag aprilis am palmsonnabend ward der her Bartholomeus Olmitzer alhie zum schulmaister ambt vocieret. er vorehlicht sich alhie mit des alten Parneyschen tochter; also ward er Parneyschen Barttel nach dem weibe genant“.⁵³³ Je příznačné, že autor nezapisoval každý sňatek, který byl v jeho okolí uzavřen, nýbrž takový, který byl pro něj něčím zajímavý či se něčím lišil. Slánský měšťan Václav Kněžovský si poznamenal že: „Matěj, syn Nováčka z Železnic měl veselí s Šmaulkou. Tehdáž i smlouvy“,⁵³⁴ čímž mimoděk potvrzuje již nadnesenou myšlenku, že v případě uzavření sňatku s osobou pocházející z jiné lokality bylo záhodno uzavřít i svatební smlouvu.⁵³⁵

Není překvapivé, že jedním z nejpozornějších autorů, kteří zaznamenávali zmínky o událostech ve svém okolí, byl známý kutnohorský erbovní měšťan Mikuláš Dačický z Heslova.⁵³⁶ V poslední knize, završující po generace vedené rodinné záznamy, zapisoval

erbovníka. Zcela jednoznačné to však je v případě Jana Jánského z Opočna, který si zaznamenal: „L. P. 1746 Paměť činím, když jsem měl v Dobrušce kopulaci dne 29. september v roce 1746. Item já, podepsaný Jan Jánský. Právě mně bylo let 22 neb roků. Item manželce mé bylo 17 roků, dcera byla Jana Hejrala z Dobrušky.“ A. ROBEK (ed.), *Prameny 2*, s. 121.

⁵³⁰ P. KOPIČKA – O. KOTYZA (edd.), *Paměti roudnických měšťanů z 18. století*, Praha 2009, s. 225.

⁵³¹ Ferdinand MENČÍK (ed.), *Řehoře Smrčky Letopisy města Soběslavě*, in: *Musejní sborník 4*, 1901, s. 49: „S radou dobrých přátel oblíbil sem sobě Doroty (neb má manželka Lidmila byla umřela toho roku), nebožtíka Jakuba Mydláře dceru z městys Lhenic, kteráž byla u fraucimoru při J. M. Paní.“

⁵³² Jan Bohuslav MILTNER (ed.), *Paměti Volyňské Bartoloměje Prokopa*, in: *Památky archeologické a místopisné 13*, 1885, s. 49–64, 163–170, 255–262, 315–320, zde s. 61.

⁵³³ Ludwig SCHLESINGER (ed.), *Simon Hüttels Chronik der Stadt Trautenau*, Leipzig 1881, s. 35. Jeho paměti vůbec přinášejí zajímavé informace o tehdejší mobilitě kněží či školních správců. Viz např. „Anno domini im 1546. den 23. tag february am sonntag reminiscere ist her Valerius Grunberg (der geburt von Glatz) gewesener Schulmeister zu Braune mit dem her Johannes Tzenker gen Trautnaw komen, und haben alle baide die schulmaisterei versorget, ein jeder seine lernstunden verricht. darnach zog der her Tzenker gen Prag in des konigs cantorei. der her Valleri bleib schulmaister bis ins 18. jar, bis man schreib 1563; da ist er gen der Gulden Ellssen zun einem pfarher vociret und beruffen als ein Trautnawischer mitbürger etc.“ Tamtéž, s. 110.

⁵³⁴ Josef PETERS (ed.), *Václav Kněžovský a jeho paměti*, in: *Slánský obzor 6*, 1898, s. 33.

⁵³⁵ Viz podkapitola č. IV. 2. Hned před citovaným zápisem autor uvádí i další záznam sňatku dvou osob bez uvedení lokality, který kněževeský ničím dále nekommentuje.

⁵³⁶ Dačického dílo cituji z úplné edice: Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova*, I.–II., Praha 1878–1880. Z řady dalších vydání stojí za pozornost předmluva Josefa Janáčka ve výběrové edici Jiřího Mikulce z roku 1996.

sňatky a úmrtí jednotlivých významných měšťanů v Kutné Hoře. K těmto, i u jiných autorů vcelku běžných záznamů, však Dačický připojoval pro dnešního badatele mimořádně zajímavé poznámky, ohledně jedincova původu či kariéry: „*Na H[orách] K[utných] zemřeli Vácslav Kuchovský od Váčkařů, nedávno se oženivše, a Mates muzikář, rodilý z města Plzně, kterýž se byl tu na H. K. oženil*“⁵³⁷, či „*V masopust Vácslav Holaubků, jsa mistrem školním na H. K., oženil se v městě Kolíně nad Labem, pojav k manželství Marianu, dceru Peyrovu z domu hostinského, a tam se osadil.*“⁵³⁸ Vedle toho autor kriticky glosoval řadu sňatků, u nichž byl velký věkový rozdíl mezi snoubenci.⁵³⁹

Samozřejmě není možné uvést Mikuláše Dačického z Heslova a opomenout jeho ostrou kritiku přicházejících Němců.⁵⁴⁰ Ta se však tkvěla v jeho domnění o jejich vině na úpadku zdejšího dolování, na jehož prosperitě měl osobní zájem v podobě zděděného podílu. S kritikou pronikání německého živilu se lze setkat i v kronice mladoboleslavské Jiříka Kezelia Bydžovského, který jako příslušník Jednoty těžce nesl, kterak přicházející němečtí přistěhovalci nepřijali českou konfesi, nýbrž zachovávali augsburskou.⁵⁴¹ Když však Kezelius popisuje válečné útrapy, jež město postihly, nedělá rozdílu mezi domácím a přistěhovalcem, neboť vztah sousedství a trpění s městem v jeho očích rozdíly stírá.⁵⁴²

Srovnatelnou, ne-li ještě větší obsahovou hodnotu nežli paměti Dačického, mají deníkové záznamy krupského měšťana Michela Stüelera, vydané Janem Kiliánem.⁵⁴³ Jejich charakter záznamů pro vlastní potřebu vylučující autocenzuru⁵⁴⁴ umožňují unikátní pohled do každodenního života tehdejších jedinců. Z hlediska reflexe prostorového pohybu přináší cenné informace nejen o migraci, ale také o běžné mobilitě, neboť si autor zapisoval nejen úřední

⁵³⁷ A. REZEK (ed.), *Paměti II.*, s. 171.

⁵³⁸ Tamtéž s. 157. Tyto paměti uvádějí několik desítek takovýchto komentářů.

⁵³⁹ „*A vstoupili v stav manželský: Pavel Skřivan, vdovec s Johannou Veisovou vdovou, na Tarmarce; a Johannes, kantor ze školy, s Kateřinou starou Bzeneckou, jinak Samserkou; obě baby staré, k manželství nehodné, k starosti se střečkovaly; a ti ženichové to učinili pro peníze podle práva žakovského*“ A. REZEK (ed.), *Paměti II.*, s. 3. Šířeji se touto problematikou zabývala Pavla NÁCOVSKÁ, *Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného a historicko-demografického poznání. (Kutná Hora 1550-1600)*, in: *Historická demografie 21*, 1997, s. 67–69.

⁵⁴⁰ „*Hans řeč. Lemrsdorf, Němec, nepovědomý odkad, pojak k manželství pannu Annu, dceru neb. pana Viléma Salavy, proti vůli přátel její. Nota. Češky zprzňují a zavozují vlast svou.*“ A. REZEK (ed.), *Paměti II.*, s. 101.

⁵⁴¹ „*Ten pán Hasištějnský mnoho čeládky německé měl, i jiní se za nimi táhli, když jim český chléb zachutnal*“; též: „*Co pak u Ptáku na předměstí zadní chasy německé, některých zběhlých, podtají se zdržovalo a pomalo voznámilo, nejprve žebrotou chleba, pak rozličným šantročením tak se rozmnožilo, že někdy časem Boleslav jim bude těsná a zřídka pravého Čecha tam se uhlídá.*“ Zdeněk KAMPER (ed.), *Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná Mladá Boleslav 1935*, s. 65.

⁵⁴² „*V témž měsíci velikými přístrachy zděšeni i z jiných příčin umřeli v Mladé Boleslavi sousedi tito: 13. Decembris Pavel Straka, rodič domácí a spoluradní, 18. Decembris Michal Firle, rodič gerlický z Šestiměst.*“ Tamtéž, s. 136.

⁵⁴³ J. KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, Praha 2013.

⁵⁴⁴ Srov. záznamy, ve kterých si zapsal vlastní opilost „*Bin sehr truncken gewesen*“ s. 404, sexuální styky s manželkou či velmi kritické názory na své spolusousedy: „*haben mich bei der Obrigkeit felschlichen angenben, als wie die andern Schelmen und Galgenstricke. Got wird sie straffen.*“ s. 318

cesty v zájmu obce do Prahy, ale také běžné návštěvy příbuzných, účast na námluvách či procesí.⁵⁴⁵ K otázce poznání jeho reflexe sňatkové migrace pak poskytuje neocenitelnou službu rozsáhlý rejstřík, v němž editor uvádí základní biografické informace o téměř všech v pamětech se vyskytujících osobách. Ty jsem využil k jednoduché statistice, kdy jsem s pomocí rejstříku porovnal původ všech osob, vyskytujících se v zápisech pamětí v roli snoubenců. Celkem jsem v edici napočítal zprávy o 116 sňatcích, přičemž v 65 případech pocházeli oba snoubenci z Krupky. Ve 40 případech byl jeden z partnerů odjinud, avšak Michel Stüeler tento fakt zaznamenal u pouhé poloviny z nich. V dalších 20 případech toto zmínit opomenul. Zbylých 11 případů se mi nepodařilo určit. O čem tato statistika vypovídá? Podle mého názoru o tom, že i v jiných pamětech, kde nebývá místo původu snoubenců uvedeno, byli někteří z nich přespolní. Četnost uvádění této informace zřejmě závisela i na obeznámenosti autora a pečlivosti s jakou vedl svoje paměti. Význam rozsáhlého poznámkového aparátu a rejstříků demonstruje i další Kiliánova edice Mělnické kroniky Jana Josefa Albrechta, ve které lze s jejich pomocí zjistit, že někteří v textu uvedení měšťané se do města přišli či jiným způsobem přesídlili,⁵⁴⁶ přičemž autor mezi nimi a „starousedlíky“ nečiní žádný rozdíl.

Kromě relativně častých zápisů týkajících se životního cyklu, ve kterých se setkáváme se zmínkami o migraci, lze v dobových pamětech a kronikách nalézt (byť méně často) i další informace, jež jsou ve vztahu k tématu zajímavé, neboť se týkají životních momentů, které si chtěl autor uchovat navždy v paměti. Tím bylo především získání městského práva.⁵⁴⁷ Počty, v jakých se takové záznamy vyskytují, sice vylučují jakékoliv statistické zpracování, protože autoři nezaznamenávají přijetí okolních osob, nýbrž pouze své či svých blízkých.

Mám-li shrnout prezentované příklady, je patrné, že jednotliví autoři zmiňují probíhající sňatkovou migraci bez jakéhokoliv záměru. Někteří autoři sice uvádějí místa původu u některých snoubenců, nemají potřebu šířeji to komentovat, natož aby zdůraznili nějaký názor či citový vztah. Dokonce i sněmovní usnesení o kontrole pohybu poddaných, jež byla publikována během 16. století, autory příliš nezaujala.⁵⁴⁸ Jediným autorem, který více

⁵⁴⁵ Např. „*Den 29. October ist Valtin Hüebel Bergmäister uf die Kirmes in die Mügliez gangen zum Christof Hengstin*“ Tamtéž s. 108.

⁵⁴⁶ J. KILIÁN (ed.) *Mělnická kronika Jana Josefa Albrechta ze sklonku baroka*, Mělník 2005, srov. poznámky č. 4, 11, 61, 169, 174, 200 a řadu dalších.

⁵⁴⁷ „*Pan purgmistr a páni Starého Města pražského ráčili mně městské právo uděliti a k živnosti městské povoliti. Stálo mne všechno 14 k. m.*“ Olga FEJTOVÁ (ed.), *Veslavínův Kalendář historický z majetku pražského rodu Dvorských z Gryfů Hory*, in: *Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků* 15, 1998, s. 111; „*Adam Tesaczyus syn můj, přijat jest za měšťánina v Starém Městě Pražském, a to za ouřadu purkmistrského p. Jana Kropáče z Krymlova. 1642 v středu bylo*“ August SEDLÁČEK (ed.), *Paměti Jiřika Tesáka Mošovského a jeho syna*, in: *Časopis českého muzeum* 83, 1909, s. 61.

⁵⁴⁸ Vedle Dačického je stručně registruje pouze autor Rakovnických pamětí: „*Sněm byl vydán, aby žádný čeládka a podruhů, který listu fedrovního nemají, nepřechovával.*“ J. EMLER (ed.), *Paměti*, s. 22.

komentoval události s nimi spjaté, byl Mikuláš Dačický, který se však shodou okolností ocitl v centru dění, neboť sněmovní jednání v 70. a 80. letech, reagující na snahy příslušníků (zejména nižší) šlechty prosazovat literu norem v podobě získávání zběhlých poddaných, se týkala vedle Prahy zejména kutnohorských dolů. Autorův negativní názor⁵⁴⁹ na události je logický, neboť v popisovaných událostech čeled' neváhala použít násilí.⁵⁵⁰ Zároveň si Dačický uvědomoval, že právě specifický význam kutnohorských dolů a neustálá potřeba pracovní síly poskytovala zběhlým poddaným jistou ochranu a možnost zbavit se vazeb poutajících je k vrchnosti.⁵⁵¹

Při hodnocení zmínek o migraci je třeba poznamenat, že v průběhu času se podoba i intenzita zpráv mění. Bezpochyby to souvisí s vývojem, jakým procházely samotné měšťanské paměti. Přestože je toto téma zatím minimálně prozkoumané, je zřejmé, že styl měšťanských kronik objevujících hojněji od poloviny 18. století, není totožný s tvorbou předbělohorských autorů. Časový úsek delší jak sto let, dělící tyto dvě hlavní vlny zájmu o zaznamenávání minulosti,⁵⁵² se projevuje například právě v zaznamenávání každodenních událostí v okolí autora. Zmínky o sňatcích či úmrtích okolních sousedů mizí z pozornosti kronikáře, který dává mnohem více důrazu například novým nařízením osvícenského státu. V pamětních zápisech kronikářů z 18. století tak zůstávají pouze sňatky a úmrtí týkající se jejich vlastní rodiny.

V tom se jim podobá tvorba autorů vesnických, které taktéž přinášejí minimální reflexi sňatkové migrace. I rozsáhlé texty pamětí, jakými byly například Dlaskovy, uvádějí pouze několik sňatků, a to pouze ty, které se autora přímo dotýkaly.⁵⁵³ Badatele logicky napadne, že by bylo možné poznat dobovou reflexi migrace ze zpráv, komentujících vydání josefinského

⁵⁴⁹ A. REZEK (ed.), *Paměti II.*, s. 102-3: „*Nota: Taková horní zběř tomu chce, když se kdo pánu svému dědičnému zprotiví a z gruntu zběhnauce mezi ně se dá, aby na ně saháno nebylo a sobě v tom svobodni byli; což stavu panskému a rytířskému za stížné jest a proti právu a zřízení zemskému. Ale ta zběř na to nedbaje, své vůle v tom užívati chtějí, jakož se skrze to nejednau od nich šarvátka stala.*“

⁵⁵⁰ A. REZEK (ed.), *Paměti I.*, s.158-159: „*Stala se šarvátka v Novém Městě praž. Od lidu robotného proti některým stavu rytířského, kteříž před tau chasau do domu, řeč. U Mělnických, utéci musedli, a tři osoby v té šarvátce zahynuly. A ta šarvátka stala se proto, že lidé robotní, poddaní honěni a nuceni byli ku pánuom svým pro listy na dovolení služby na gruntech cizích podle tehdáž sněmovního v král. Čes. Nařízení, což za stížné bylo týmž poddaným, jenž se pánuom svým ukrejšvali a svobody v tom užití chtěli, i lidem svobodným, zvláště hospodáruom, jenž čeládky potřebovali a v tom nedostatek měli.*“

⁵⁵¹ A. REZEK (ed.), *Paměti II.*, s. 74–75: „*Dělníci takoví horní jsou na větším díle lid od pánuov svých dědičných zběhlý, kteříž horami se zastírajíce, v tom a pod tím ode všeho pánuv svých sprostěni svobodni býti chtějí.*“ K problematice zbláhání k horám šířeji J. PETRÁŇ, *Poddaný lid*, s. 188–208.

⁵⁵² I v tomto období vzniklo několik pozoruhodných děl jako Kořínkovi paměti kutnohorské či třeboňské paměti Mercerovy, avšak jejich charakter je poněkud odlišný.

⁵⁵³ „*Toho roku o s. Václavu sme ustrojili svatbu velkou pacholkovi Václavoj Mizeroj ze Záborčí [s] Alžbětou Kyselovou*“ Alžběta KULÍŠKOVÁ (ed.), *Zápisky sedláka Josefa Dlaska*, Turnov 2015, s. 241; „*Roku 1788, jest můj syn Johan Šmíd kopulírovanej podruhý s Rozaliej, vlastní dcerou pana Cejdlara Čermy Německé*“ A. ROBEK (ed.), *Prameny 4*, s. 160 (Kronika Kladská).

patentu o zrušení nevolnictví.⁵⁵⁴ Provedené srovnání však ukázalo, že řada jak městských, tak venkovských autorů tento patent vůbec nezmiňuje.⁵⁵⁵ Ve většině děl totiž stojí ve stínu jiného nařízení císaře Josefa II., a to patentu Tolerančního. Ten byl pro současníky natolik převratnou událostí, se kterou byly spojeny další děje v bezprostředním okolí autorů, že u nich patent redukující závislost na vrchnosti pouze na vztah poddanství zůstal opomenut. Autoři, kteří tento patent zaznamenali, zmiňují především skutečnost, že vydáním tohoto patentu přestala povinnost platit za propuštění, nikoliv, že by do té doby nebylo stěhování možné.⁵⁵⁶ Jejich komentář události je až na výjimky⁵⁵⁷ prost citově zabarvených výroků a vyznívá spíše neutrálně. Pouze minimum autorů si pak zaznamenalo skutečnou podstatu celého patentu, jak to učinil učitel v Kunvaldu Antonín Kodýtek,⁵⁵⁸ poukazující, že nezáleželo pouze na zaplacení poplatku, nýbrž i libovůli vrchnosti.⁵⁵⁹

Co se týče ego-dokumentů šlechtických, je naprosto pochopitelné, že v jejich denících se informace o sňatkové migraci poddaných a měšťanů nevyskytují.⁵⁶⁰ Na rozdíl od deníku, který sloužil šlechtici k zaznamenání (především jeho vlastních) aktivit během všedních dnů, jeho korespondence odráží i běžné činnosti, které šlechtic nepovažoval za hodné si zapsat pro pozdější časy. Právě proto se v nich odráží podstatně více zmínek o poddaných měšťanech či venkovanech a jejich migraci. Tyto zprávy však nejsou příliš informačně bohaté. Je všeobecně

⁵⁵⁴ Užívám tento název pro jeho ustálenost a všeobecnou známost mezi širší veřejností, přestože pojem nevolnictví je modernismem a reálně tento patent rušil tzv. Leibeigenschaft, jehož nejbližším ekvivalentem je člověčenství, tedy osobní vazba vůči vrchnosti. K tomu blíže: J. MIKULEC, *Poddanská otázka*, s. 9–23.

⁵⁵⁵ Vedle řady nepříliš rozsáhlých pamětí však zmínku o tomto patentu neobsahují ani paměti Dlaskovy.

⁵⁵⁶ A. ROBEK (ed.), *Prameny 2*, s. 106 (Kronikářské záznamy Jana Šronského a Josefa Dusílka) „*Roku 1782 přišly patenty stran čeládky či jiných svobodných lidí, aby jeden každý, kam chce jíti, aby na kanceláři platiti nemusil, neb prve, kdo kam na jiný panství chtěl se osadit, musil dáti mejsmín, z panství na panství, aby měl povolení*“; Jindřich SKOPEC (ed.), *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816*, díl I. 2., Praha 1908, s. 27: „*Toho času prohlašován byl na všech panstvích císařský patent z 1. ledna 1781 o úplném zrušení nevolnictví či tělesné poddanosti, tak že se již žádný nebude své vrchnosti vypláceti, nýbrž tak jako v královském městě tělesně svobodný jest; na našich ale císařských panstvích ned roku 1777 se to začalo, tehdy, když robota pomínula.*“

⁵⁵⁷ A. ROBEK (ed.), *Prameny 5*, s. 40 (Kronika Františka Lesovského z Městce Králové): „*On nás všechny osvobodil, takže ani naši potomci nevědí, jaké milosti nabyli, ba ani za našich časů mnohdy sobě povážiti neumějí, jakých dobrodiní požívají a jakého jha zbaveni jsou. Nebo do panování Josefa Druhého nemohl žádný poddaný svého štěstí jinde vyhledávat, obzvláště chudý, poněvadž musel hodnou sumu vrchnosti zaplatit, než propuštěn byl, což sem sám zakusit musel.*“ U tohoto autora je však třeba podotknout, že jeho celé paměti se poněkud odlišují citovým zabarvením – srov. např. s. 72, kde si Lesovský nařiká na manželku a strasti života.

⁵⁵⁸ „*Toho roku byl veřejně vyhlášen patent strany tělesné poddanosti neb Leibeigenschaft, kterou všichni své dědicné vrchnosti poddání jsouce, takže žádný předešle nesměl na jiné panství odejiti, leč dříve u své vrchnosti se vyplatil*“ Vilém NEZBEDA – Jaroslav ŠŮLA (edd.), *Kunvaldská kronika Antonína Kodytky 1740–1786*, Choceň 1970, s. 41.

⁵⁵⁹ „*Což jednu osobu 12 zl. více a méně koštovalo a ještě na vůli vrchnostské zůstávalo (třebas se chtěl vyplatit) takového poddaného propustit nebo ne.*“ Tamtéž.

⁵⁶⁰ Srov. Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvořana: Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997; jistou výjimku potvrzující pravidlo jsem dosud našel pouze v deníku, jež tvoří přílohu práce: Ludmila TŮMOVÁ, *Svět Kryštofa Popela mladšího z Lobkovic optikou jeho deníků*, diplomová práce FF UK, Praha 2013. s. 138: „*pan z Martinicz poslal mi ryby a weyhost.*“

známo, že tehdejší šlechtici si byli obecně vědomi závislosti své prosperity na dostatečném počtu poddaných.⁵⁶¹ Jejich správa znamenala vyřizování značného množství korespondence, týkající se vymáhání zběhlých jedinců či naopak jejich propouštění na základě jejich žádostí.⁵⁶² Iniciátorem takové korespondence o propuštění byl obvykle samotný poddaný, který se obrátil na vrchnost, přičemž jeho motivací byl nejčastěji záměr uzavřít sňatek.⁵⁶³ Takový impulz od poddaného pak zaměstnal samotného šlechtice⁵⁶⁴ či jeho úřednický aparát.⁵⁶⁵ Jak ukazuje dochovaná (zejména vydaná) předbělohorská korespondence, samotní šlechtici mezi sebou jednali věcně, berouce migraci a propouštění svých poddaných jako rutinní fakt.⁵⁶⁶ V době válečného rozvratu a poválečného zotavování z populačního úbytku byla tato legální rutina/praxe sice omezena, avšak i poté platilo, že kdo chtěl odejít, ten prostě odešel ilegálně.⁵⁶⁷ Vrchnostenská správa tomu nebyla schopná efektivně čelit, neboť její aparát postrádal mnohdy motivaci i kvalifikační předpoklady.⁵⁶⁸ Názorně to dokládají další typy pramenů, považovaných za ego-dokumenty, jimiž byly poddanská supliky.

Jako příklad může sloužit případ Jana Kuřátka, který se jaře roku 1668 obrátil na náchodského zámeckého hejtmana Mathiase Andream Lorence s poměrně zajímavou suplikou, jež dorazila na zámek v sobotu 2. března.⁵⁶⁹ Kuřátko v ní neváhal hejtmana informovat že: „*Pokorně před V[áš] M[ilost] oznamuji, kterak jsem já něco víceji přes 24 léta jsauce pod jurisdikci PPP a k městu Náchoda poddanosti ve vsi Byliovci zavázán, bez listu zhostního v stav manželský vstoupil a osobu poctivou ve vsi Borovým poddanou J. M. K. pod správu V. M. přináležející za manželku sem sobě pojal. Což také i z toho pořádného manželství dítky na tento svět zplodil. A od toho času v též vsi Borovým až do nynější chvíle při tchánu svém a potom při rodičích a přátelých manželky mé v té obci nevyhoštěný se zdržoval.*“ Poté uvádí neméně zajímavý důvod, sepsání supliky: „*Nyní pak pro pořádnost poddanosti, manželky a dítek mých abych jednou již pořád pod jednu vrchnost patřil, a utvrzen byl, od ouřadu města Náchoda zhostiti se k zámku pod vaší vrchnost a pod správu V M pana Hejtmana celého oumyslu pozůstávám.*“ Načež žádá hejtmana, aby mu tento administrativní krok vyřídil. Jak zareagoval

⁵⁶¹ J. MIKULEC, *Poddanská otázka*, s. 59–63, kde cituje již zmíněný výrok Králíkův i další.

⁵⁶² Srov. Tomáš KNOZ, *Poddaný v korespondenci Jana Diviše z Žerotína z let 1600-1614*, in: *Z kralické tvrže* 18, 1991–1992, s. 71–79; Petr MAREŠ (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570-1596*, České Budějovice 2015; Miroslav ŽITNÝ (ed.), *Korespondence Štěstného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611-1621*, I-II, České Budějovice 2015–2016.

⁵⁶³ J. GRULICH, *Motivace migrací a mobility*, s. 270.

⁵⁶⁴ Zejména v případě nižších šlechticů, nedisponujících úřednictvem. Srov. např. M. ŽITNÝ (ed.), *Korespondence*.

⁵⁶⁵ Srov. řadu příkladů J. ČECHURA, *Sex v době temna*, s. 321–326, 406–454.

⁵⁶⁶ Např. M. ŽITNÝ (ed.), *Korespondence Štěstného Václava Pětipeského*, č. 43, 51, 105, 316, 395 aj.

⁵⁶⁷ E. MAUR, *K demografickým aspektům*, s. 33–34; J. GRULICH, *Motivace migrací a mobility*, s. 259.

⁵⁶⁸ P. MATLAS, *Shovívavá vrchnost*, s. 108–123.

⁵⁶⁹ AM Náchod, inv. č. 1579, Zhostné listy – žádosti, kt. 36, nefol., list ze 2. 3. 1668.

hejtman? Ještě téhož dne pořídil list, ve kterém žádal městskou radu, o propuštění jmenovaného Kuřátka do správy zámecké vrchnosti. I odpověď městské rady byla velmi rychlá. Je zřejmé, že nebyla vůči zámeckému hejtmanu v rovnocenném postavení, avšak i tak její bezprostřední reakce překvapí. Již v pondělí 5. března vyhotovila propouštěcí list celou kauzu tak uzavřela.⁵⁷⁰

Přes jistou torzovitost pramenů lze říci, že tento případ není ojedinělý. Mezi náchodskou radnicí a vrchnostenskou kanceláří na zámku probíhal čilý korespondenční styk.⁵⁷¹ V řadě případů se týkal přesunů již proběhlých.⁵⁷² Supliky, jako ta Jana Kuřátka, pak ukazují na široce sdílené vědomí existence právních norem, které jedince po čase vedlo k aktivitě po zpětné legalizaci svého přesunu.

⁵⁷⁰ List se nachází v SOA Zámorsk, RA Piccolomini, inv. č. 2364, 2/5.

⁵⁷¹ Viz RA Piccolomini, inv. č. 2326–2399.

⁵⁷² Např. listy v AM Náchod inv. č. 252, 256 a 1579, nefol. list z 24. 9. 1667 podobná kauza Martina Poláčka ze Starého Města, přesídlivšího do České Skalice. V tomto případě však lze doložit iniciativu náchodské městské rady, která na případ upozornila a žádala, aby se Poláček buď vrátil, nebo se nechal vyhostit.

Závěr

Tato práce se zaměřila na studium sňatkové migrace v prostředí Náchoda v raném novověku. Vycházela především ze statistického zpracování dochovaných matrik a svatebních smluv, přičemž jsem se snažil neopomenout ani kvalitativní rovinu problematiky. Cílem nebylo podchytit veškerý pohyb tehdejších lidí, nýbrž pouze sledovat, jakým způsobem migrace za sňatkem probíhala a přibližně jaké množství osob se ve městě opravdu usadilo. Celá práce tak stála na kombinaci statistických postupů se snahou prezentovat zde příběhy konkrétních lidí, kteří neučinili nic, čím by upoutali pozornost historiků, a tak až nyní vystoupili ze zapomnění.

Východočeské poddanské město Náchod tvořilo správní centrum rozsáhlého panství, které zasahovalo od podhorských oblastí až do polabských rovin. Na tomto lidnatém panství žilo ve sledovaném období okolo deseti tisíc obyvatel. Populace samotného Náchoda se pohybovala okolo tisíce obyvatel včetně početné židovské minority, přičemž ztráty způsobené třicetiletou válkou byly do konce 17. století zahlazeny a v první polovině 18. století počet obyvatel narůstal. Ve srovnání s okolními oblastmi lze označit Náchod za město spíše podprůměrné velikosti a celé panství za oblast podurbanizovanou. Z hlediska udělených výsad město jednoznačně převyšovalo veškeré ostatní lokality na panství a samo fungovalo jako vrchnost. Zdejší řemeslná produkce byla z valné většiny určena k uspokojení lokálního trhu, a proto převažovala řemesla potravinářská a oděvní. Zejména ve venkovských lokalitách panství však postupně sílila textilní produkce, kráčejíci ruku v ruce s nárůstem podílu neselských vrstev.

Statistické zpracování svatebních smluv a matrik potvrdilo, že migrace za sňatkem byla záležitostí především svobodných jedinců. V případě osob ovdovělých, převažovali jedinci mužského pohlaví, zatímco podíl vdov byl nízký. Taktéž se potvrdilo, že většina osob, pocházejících odjinud, přicházela z lokalit v okruhu do dvaceti kilometrů. Migrace za sňatkem ze vzdálenějších lokalit byla spíše výjimečná a týkala se téměř výhradně mužů. Při sledování právního statutu lokalit, ze kterých si Náchodští volili ženichy a nevěsty, se ukázalo, že více jak polovina (u pozdějších matrik dvě třetiny) osob pocházela z vesnic, zatímco podíl měst a městeček klesal. Faktor času se projevuje i ve statistice významu přeshraniční migrace, která dle mých výsledků během 17. století vytrvale klesala a sňatkový trh se uzavíral do hranic panství. V něm pak mezi lokalitami, které měli s Náchodem nejužší kontakty, dominují lokality v bezprostřední blízkosti města a dvě nejvýznamnější městečka panství Úpice a Česká Skalice. Z lokalit mimo panství udržovali Náchodští intenzivnější kontakty pouze s městy Jaroměř a Nové Město nad Metují. Hypotéza o vazbě sociální diferenciaci a nárůstu neselských vrstev s migrací do města se nepotvrdila.

Získané výsledky analýzy sňatkové migrace byly dále obohaceny o studium integrace příchozích jedinců. Excerptovaná jména ženichů, kteří pojali za ženu nevěstu z Náchoda, byla srovnávána (pro 2. polovinu 16. století na základě trhových knih, pro léta 1600–1720 s pomocí berních rejstříků) se jmény držitelů městských domů. Výzkum ukázal, že pouze v jedné třetině případů se stal příchozí ženich vlastníkem domu ve městě. Detailní sonda doložila, že v ostatních případech novomanželé skončili v podruží nebo se usadili v místě, odkud pocházel ženich, jenž v Náchodě uzavřel sňatek. Imigranti, kterým se podařilo získat zde dům, měli šanci na průnik do městských úřadů. Na několika příkladech úspěšných jedinců jsem takový vzestup demonstroval. Provedené šetření naznačilo, že největší šance na průnik mezi městské špičky se naskýkala během dlouhého běsnění třicetileté války a poválečné rekatolizace. Po uklidnění poměrů došlo během 2. poloviny 17. století k zakonzervování zdejšího mikrosvěta elit, a nově příchozí již získávali spíše nižší městské úřady.

Kvalitativní rozměr sňatkové migrace byl sledován v podobě tří témat, jimiž byla vazba jedince k domovu, fungování sňatkového trhu a dobová reflexe migrace. Pokusil jsem se doložit, že odchodem jedince z domovské lokality nedošlo automaticky k zprerhání všech vazeb, nýbrž že tyto vazby mohly přetrvat až do konce života, kdy je migrující jedinec připomněl drobným odkazem v rámci testamentu. Za místa setkávání, během kterých mohlo dojít k navázání kontaktů, lze považovat tehdejší veřejné prostory měst. Větší šance než náhodné setkání poskytovala čelední služba, která byla pro velkou část tehdejší populace jednou životní etapou. Aktivními činiteli, jež záměrně ovlivňovali uzavírání sňatků a potažmo i migraci za nimi, byly tehdejší námluvčí neboli družbové. V Náchodě se mi podařilo identifikovat rodovou dynastii, jejíž členové organizovali podstatnou část z tehdy uzavřených sňatků. Sledované ego-dokumenty, převážně měšťanského původu, ukazují, že nepovažovali, až na výjimky tvořené mimořádně pozornými jednotlivci, tehdejší lidé za nutné zaznamenat si probíhající (sňatkovou) migraci, pokud se netýkala jich samotných. Neponechali o ní širší svědectví proto, že tento fenomén byl běžně kolem nich přítomný, a tedy ničím zajímavý.

Na závěr tohoto shrnutí je třeba poznamenat, že veškeré zde prezentované statistické výsledky jsou jen lokální sondou, a proto nelze přeceňovat jejich výsledky. Poskytují však vhodný materiál pro další komparativní studium. Taktéž nabízejí řadu výzev pro další bádání, týkající se městského prostředí. Otázky vystěhovalectví z města či integrace příchozích do jeho komunity jsou dosud spíše ve stádiu předpokladů bez spolehlivých dat, které by přinesl rozsáhlý prosopografický výzkum. Pozornost by zasloužilo také systematické studium „neúspěšných imigrantů,“ kteří prožili celý zbytek života v podruží či rodinné strategie v přistěhovaleckých

rodinách.⁵⁷³ Podobně i studium vztahů města a venkova nabízí v mikrohistorické rovině celou řadu příležitostí, které tato práce pouze naznačila. Jak je patrné, problematika vážící se k sňatkové migraci a městskému přistěhovalectví skýtá stále mnoho otázek. Tato práce se pokusila být jednou z možností uchopení tohoto tématu.

⁵⁷³ Na potřebu rozsáhlého prosopografického studia takovýchto otázek upozornila i stať: Olga FEJTOVÁ, *Integrace příchozích cizinců do raně novověké pražské společnosti*, in: Český časopis historický 112, č. 2, 208, s. 459–485, která však vyšla pouhých několik dnů před dokončením této práce a proto na ní nemohu šířeji reagovat.

Seznam pramenů a literatury

Prameny nevydané:

Státní okresní archiv Náchod

Fond Archiv města Náchod

- inv. č. 103, listina č. 78, Zachovací list Jakuba Benigna 1655.
- inv. č. 820, kn. 19, Radní manuál 1709–1716.
- inv. č. 908, kn. 107, Kniha trhová 1537–1558.
- inv. č. 910, kn. 109, Kniha trhová 1558–1602.
- inv. č. 911, kn. 110, Kniha trhová 1577–1679.
- inv. č. 912, kn. 111, Kniha trhová 1577–1679.
- inv. č. 913, kn. 112, Kniha trhová 1615–1781.
- inv. č. 958, kn. 157, Kniha přátelských smluv a narovnáni a soudních zápisů 1588–1679.
- inv. č. 959, kn. 158, Kniha svatebních smluv 1555–1686.
- inv. č. 961, kn. 160, Kniha svatebních smluv 1572–1679.
- inv. č. 962, kn. 161, Kniha svatebních smluv 1676–1823.
- inv. č. 964, Kniha kšaftů 1496–1603, kn. 163
- inv. č. 965, Kniha kšaftů 1602–1817, kn. 164
- inv. č. 1009, kn. 208, Rejstřík pro výpočet desátků 1630.
- inv. č. 1446, kt. 18, Renovace městských rad 1675–1764.
- inv. č. 1447, kt. 18, Seznamy členů městských rad, městských úředníků a zaměstnanců 1625–1749.
- inv. č. 1469, kt. 19, Požár 1663 – Seznamy a přehledy vyhořelých, pustých a obnovených domů 1663–1668.
- inv. č. 1470, kt. 19, Požár 1663 – Seznamy a přehledy pohořelých obyvatel a domů 1663–1668.
- inv. č. 1484, kt. 22, Svatební smlouvy 1618–1690.
- inv. č. 1487, kt. 24, Pozůstalosti – kšafy 1551–1785.
- inv. č. 1488, kt. 24, Pozůstalostní inventáře 1611–1783.
- inv. č. 1497, kt. 26, Koncept berní ruly 1653.
- inv. č. 1498, kt. 26, Soupis obyvatel a pozemků (rejstřík berně z hlavy) 1690.
- inv. č. 1499, kt. 26, Soupis obyvatel a pozemků 1748.
- inv. č. 1503, kt. 26, Soupis podruhů ve městě 1667.
- inv. č. 1567, kt. 35, Soukromé záležitosti měšťanů.

inv. č. 1568, kt. 35, Lukáš Šadimský ze Šadimi, městský písař – soukromé písemnosti.

inv. č. 1569, kt. 36, Lukáš Šadimský ze Šadimi, městský písař - soukromé písemnosti týkající se třicetileté války.

inv. č. 1570, kt. 36, Lukáš Šadimský ze Šadimi, městský písař – soukromé písemnosti týkající se Police nad Metují.

inv. č. 1579, kt. 36, Zhostné listy – žádosti 1598–1784.

inv. č. 4260, kt. 751, Kontribuční rejstříky 1628–1667.

inv. č. 4261, kt. 753, Zemské daně, kt. 753.

Fond Josef Myslimír Ludvík

kn. č. 3, Rukopis dějin Náchoda a okolí – 2. část.

Fond Sběrka rukopisů

inv. č. 13–16, Nývlův urbář náchodského panství 1734

Státní oblastní archiv Zámorsk

Fond Rodinný archiv Piccolominiů

inv. č. 2326–2399 listy s městem Náchodem.

Fond Velkostatek Náchod

nesign. Urbář panství z roku 1628

sign. 31765 Urbář panství z roku 1643

Fond Sběrka matrik východočeského kraje

inv. č. 6390, sign. 106–1, Matrika NOZ 1663–1670, farnost Náchod.

inv. č. 6391, sign. 106–2, Matrika NO 1670–1676, farnost Náchod.

inv. č. 6392, sign. 106–3, Matrika N 1676–1723, farnost Náchod.

inv. č. 6467, sign. 106–49, Matrika O 1676–1735, farnost Náchod.

inv. č. 6468, sign. 106–50, Matrika O 1736–1780, farnost Náchod

Národní Archiv

Fond Stará manipulace

sign. P55 Piccolominiové z Arragony, kt. 1635, 1637

Fond Benediktini – klášter Břevnov

sign. A XVII 4, kt. 49, Artikulové, které se při soudích panství kláštera polického zachovávatí mají 1660.

Fond Tereziánský katastr

inv. č. 1126 panství Náchod, fasc. 354–355.

inv. č. 1127 město Náchod, fasc. 356.

Prameny vydané:

Erik BOUZA – Marie OŠŤÁDALOVÁ (edd.), *Náchodské panství za třicetileté války*, in: Hradecký kraj 2, Hradec Králové 1958, s. 232–239.

Eliška ČÁŇOVÁ (ed.), *Nejstarší zповědні seznamy 1628–1670*, Praha 1983.

Jaroslav ČÁP (ed.), *Listiny a listy fondu Archiv města Náchod*, in: Stopami dějin Náchodska 13, 2009, s. 227–380.

Jaroslav ČÁP (ed.), *Trhová registra rýzmberského panství z roku 1600*, in: Ad honorem Jaroslav Šůla, *Dissertationes historicae* 6, 1998, s. 17–56.

Karel DOSKOČIL (ed.), *Popis Čech r. 1654*, Praha 1954.

František DVORSKÝ (ed.), *Listiny pánův Jana a Vojtěcha z Pernštejna*, in: Archiv český XX., Praha 1902.

Josef EMLER (ed.), *Listiny archivu někdy Olešnického*, in: Archiv český XV., Praha 1896.

Josef EMLER (ed.), *Paměti Rakovnické od r. 1425–1639*, in: Věstník královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná 4, 1894, s. 1–43.

Olga FEJTOVÁ (ed.), *Veleslavínův Kalendář historický z majetku pražského rodu Dvorských z Gryfů Hory*, in: Miscellanea oddělení rukopisů a starých tisků 15, 1998, s. 97–124.

Antonín HAAS (ed.), *Codex Iuris Municipalis IV*, 1–3, Praha 1954–1961.

Aleš CHALUPA a kol. (edd.), *Tereziánský katastr český, sv. 1–2 Rustikál*, Praha 1964–1966.

Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské dědičného království Českého*, Praha 1888.

Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1627–1698*, Archiv český XXIII., Praha 1906.

Josef KALOUSEK (ed.), *Řády selské a instrukce hospodářské 1698–1780*, Archiv český XXIV., Praha 1908.

Josef KALOUSEK (ed.), *Dodavek k řádům selským a instrukcím hospodářským 1388–1779*, Archiv český XXIX., Praha 1913.

- Zdeněk KAMPER (ed.), *Kronika mladoboleslavská od Mistra Jiřího Bydžovského sepsaná* Mladá Boleslav 1935.
- Jan KILIÁN (ed.), *Martin Prušek z Prušova. Studie životopisná a edice hejtmanského kopiáře z let 1611–1614 (1616)*, Praha 2007.
- Jan KILIÁN (ed.) *Mělnická kronika Jana Josefa Albrechta ze sklonku baroka*, Mělník 2005.
- Jan KILIÁN (ed.), *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*, Praha 2013.
- Marie KOLDINSKÁ – Petr MAŤA (edd.), *Deník rudolfinského dvořana: Adam mladší z Valdštejna 1602–1633*, Praha 1997.
- Petr KOPIČKA – Oldřich KOTYZA (edd.), *Paměti roudnických měšťanů z 18. století*, Praha 2009.
- Karel KÖPL (ed.), *Naučení Jakuba Fikara z Vratu dané Budějovickým l. 1541 o vedení věci městských*, in: Sborník historický 2, č. 6, 1884, s. 373–376.
- Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské a navazující prameny: (Svatováclavská smlouva a Zřízení o ručnicích)*, Praha 2007.
- Jiří KUBA – Tomáš ŠIMEK – František Zahrádka (edd.), *Soupis východočeských urbářů 2. polovina 13. století – 1776*, Zámrsk 1997.
- Alžběta KULÍŠKOVÁ (ed.), *Zápisky sedláka Josefa Dlaska*, Turnov 2015.
- Petr MAREŠ (ed.), *Korespondence Albrechta Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1570–1596*, České Budějovice 2015.
- Lenka MATUŠÍKOVÁ – Zlataše KUKÁNOVÁ – Magda Zahrádníková (edd.) *Soupis poddaných podle víry z roku 1651, Hradecko-Bydžovsko 2*, Praha 2000.
- Eduard MAUR – Dagmar PÍŠOVÁ (edd.), *Sčítání konzumentů soli v Čechách roku 1702. Edice pramene*, in: Historická demografie 18, 1994, s. 7–67.
- Ferdinand MENČÍK (ed.), *Řehoře Smrčky Letopisy města Soběslavě*, in: Musejní sborník 4, 1901, s. 21–71.
- Jan Bohuslav MILTNER (ed.), *Paměti Volyňské Bartoloměje Prokopa*, in: Památky archeologické a místopisné 13, 1885, s. 49–64, 163–170, 255–262, 315–320.
- Vilém NEZBEDA – Jaroslav ŠŮLA (edd.), *Kunvaldská kronika Antonína Kodytka 1740–1786*, Choceň 1970.
- Václav PEŠÁK (ed.), *Berní rula 13, Kraj Hradecký II. díl*, Praha 1954.
- Josef PETERS (ed.), *Václav Kněžoveský a jeho paměti*, in: Slánský obzor 6, 1898, s. 13–56.
- Antonín REZEK (ed.), *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova, I.–II.*, Praha 1878–1880.
- Antonín ROBEK (ed.), *Prameny lidové provenience, sv.1, Lidové kronikářství na Kralupsku a Mělnicku*, Praha 1974.

Antonín ROBEK (ed.), *Prameny lidové provenience, sv. 2, Městské lidové kronikářství na Rychnovsku 1*, Praha 1976.

Antonín ROBEK (ed.), *Prameny lidové provenience, sv. 3, Lidové kronikářství na Lounsku*, Praha 1979.

Antonín ROBEK (ed.), *Prameny lidové provenience, sv. 4, Městské lidové kronikářství na Rychnovsku 2*, Praha 1979.

Antonín ROBEK (ed.), *Prameny lidové provenience, sv. 5, Lidové kronikářství na Poděbradsku*, Praha 1978.

Jan Karel ROJEK (ed.), *Zřízení JMti pána pana Rudolfa z Štubenberku (na Novém Městě Hradišti nad Methují) kterak se poddaní Jeho Mti chovati mají (1588 – 1620.)*, in: Památky archeologické a místopisné 14, č. 2, 1887, s. 63 – 70.

August SEDLÁČEK (ed.), *Paměti Jiříka Tesáka Mošovského a jeho syna*, in: Časopis českého muzeum 83, 1909, s. 57–68.

August SEDLÁČEK (ed.), *Rozvržení sbírek a berní roku 1615 dle uzavření sněmu generálního*, Praha 1869.

Ludwig SCHLESINGER (ed.), *Simon Hüttels Chronik der Stadt Trautenau*, Leipzig 1881.

Jindřich SKOPEC (ed.), *Paměti Františka J. Vaváka, souseda a rychtáře milčického z let 1770–1816*, díl I. 2., Praha 1908.

Ludmila SULITKOVÁ (ed.), *Neznámý městský řád pro Náchod z šedesátých let 16. století*, in: *Theatrum historiae* 10, 2012, s. 25–57.

Ludmila TŮMOVÁ (ed.), *Svět Kryštofa Popela mladšího z Lobkovic optikou jeho deníků*, diplomová práce FF UK, Praha 2013.

Věra VLČKOVÁ (ed.), *Pamětihodnosti panství Náchod a osudy, úředníků spravujících toto panství v posledních 5 desetiletích. V červenci 1842 sepsáno penzionovaným důchodním Janem Müllerem, který zde byl v tomto období zaměstnán*. Liberec 2007.

Miroslav ŽITNÝ (ed.), *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611-1621*, I.-II., České Budějovice 2015–2016.

Literatura:

Klaus J. BADE, *Evropa v pohybu. Evropské migrace dvou staletí*, Praha 2005.

Klaus J. BADE (ed.), *Enzyklopädie Migration in Europa: vom 17. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Paderborn 2008.

Jan BARTÁK – Jaroslav ČÁP – Jan ČÍŽEK, *Archiv města Náchod (1402–1945). Inventář archivního fondu*, Náchod, 2006.

- Lydia BAŠTECKÁ, *Historiografie a dějepisci Náchoda a Náchodska*, in: Sborník prací východočeských archivů 8, 2000, s. 179–193.
- Lydia BAŠTECKÁ, *Náchodská řemesla a cechy*, in: Náchodský zpravodaj, 1997, č. 2, řezníci, s. 6; č. 3, pekaři, perníkáři a mlynáři, s. 16; č. 4, krejčí, s. 13–14; č. 5, soukeníci, s. 10–11; č. 6, obuvníci, s. 8–9; č. 7, tesaři a zedníci, s. 7–8; č. 8, kožešníci, s. 8–9; č. 9, tkalci, s. 9; č. 10, cechy vícerého řemesla, s. 10–11.
- Lydia BAŠTECKÁ – Jan ČÍŽEK – Jaroslav ČÁP, *Vývoj městské samosprávy v Náchodě*, Náchod 2007.
- Lydia BAŠTECKÁ – Šárka LOKVENCOVÁ, *Soupis obecních kronik z okresu Náchod*, in: Stopami dějin Náchodska 7, 2001, s. 249–301.
- Jiřina BELCREDI, *Zvonařské hutě Schröttrů*, in: Krkonoše – Podkrkonoší 7, 1983, s. 109–159.
- Pavel BĚLINA, *Česká města v 18. století a osvícenské reformy*, Praha 1985.
- Tomáš BÍLEK, *Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618 I., II.*, Praha 1883.
- Tomáš BÍLEK, *Stav far roku 1650-1652 v krajích Chrudimském (zvláště na panství Pardubickém), Královéhradeckém, Boleslavském, Slánském a Žateckém, pak v knížectví Fridlandském l. 1630*, Památky archeologické 13, 1885–1886, s. 9-16, 91-102, 177-182, 268, 325-332.
- Lenka BOBKOVÁ, *Exulanti z Prahy a severozápadních Čech v Pirně v letech 1621–1639*, Praha 1999.
- Jan BOHÁČEK, *Spor Turnova s vrchností na počátku 18. století*, in: Z Českého ráje a Podkrkonoší, 22–23, 2009–2010, s. 44–95, 53–90.
- Tomáš BOROVSKEÝ – Tomáš STERNECKÝ, *Města a měšťané*, in: Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století, edd. Tomáš BOROVSKEÝ – Bronislav CHOCHOLÁČ – Pavel PUMPR, Brno 2007, s. 229–291.
- Erik BOUZA, *Česká Skalice*, Česká Skalice 1975.
- Erik BOUZA, *Náchodský zámecký archiv a spisovna velkostatku Náchod v období feudalismu a kapitalismu*, in: Sborník archivních prací 11, č. 1, 1961, s. 115–137.
- Erik BOUZA, *Okresní archiv v Náchodě: Průvodce po archivních fondech a sbírkách*, Hradec Králové 1973.
- Erik BOUZA – Jaroslav METELKA (edd.), *Povstání poddanského lidu 1775 v severovýchodních Čechách*, Hradec Králové 1975.
- Erik BOUZA – Věra VAŇKOVÁ, *Archiv města Česká Skalice 1605–1948*, Inventář, Náchod 1969.

- Erik BOUZA – Věra VAŇKOVÁ, *Vrchnostenské manufakturní podnikání na Broumovsku v 17. a 18. století*, in: *Práce muzea v Hradci Králové XII.*, 1970, s. 183–199.
- Zuzana BRANDOVÁ, *Výrobní a majetková struktura města Náchoda v 16. století*, in: *Stopami dějin Náchodska* 8, 2002, s. 25–64.
- Karl BÜCHER, *Die Bevölkerung von Frankfurt am Main im XIV. und XV. Jahrhundert, social-statistische Studien*, Tübingen 1886.
- Václav BŮŽEK, „*Páni a přátelé*“ v myšlení a každodenním životě české a moravské šlechty na prahu novověku, in: *Český časopis historický* 100, č. 2, 2002, s. 229–264.
- Václav BŮŽEK a kol., *Společnost českých zemí v raném novověku*, Praha 2010.
- Václav BŮŽEK – Josef HRDLIČKA (ed.), *Dvory velmožů s erbem růže: všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997.
- Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL (edd.), *Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku*, *Opera historica* 8, České Budějovice 2000.
- Michaela CASKOVÁ, *Noví měšťané českolipští v letech 1461 až 1720*, in: *Bezděz: Vlastivědný sborník Českolipska* 25, 2016, s. 41–68.
- Markus CERMAN, *Villagers and Lords in Eastern Europe, 1300–1800*, Basingstoke 2012.
- Markus CERMAN – Eduard MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750*, in: *Český časopis historický* 98, č. 4, 2000, s. 737–774.
- Markus CERMAN – Robert LUFT (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“: sozialgeschichtliche Studien zur Frühen Neuzeit*, München 2005.
- Markus CERMAN – Hermann ZEITLHOFER (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen: Ein regionaler Vergleich von Wirtschaft und Gesellschaft in Gutsherrschaften, 16.–19. Jahrhundert*, Wien 2002.
- Peter CLARK (ed.), *Small towns in early modern Europe*, Cambridge 1995.
- Eliška ČÁŇOVÁ, *Hospodářský stav panství Rýzmburk v XVI. a na poč. XVII. stol.*, in: *Sborník archivních prací* 5, 1955, s. 205–226.
- Eliška ČÁŇOVÁ, *Počátky rekatolizace na Hradecku*, in: *Acta musei Reginaehradecensis, serie B, XII*, 1970, s. 65–91.
- Eliška ČÁŇOVÁ, *Prameny k vývoji migrací v Čechách 17. a 18. století*, in: *Historická demografie* 10, 1986, s. 145–160.
- Eliška ČÁŇOVÁ, *Výzkum úmrtnosti na Broumovsku. (Příspěvek k metodice historickodemografického výzkumu)*, in: *Archivní časopis* 26, č. 4, 1976, s. 197–208.
- Jaroslav ČÁP, *Náchod podle soupisu věřících z roku 1776*, in: *Stopami dějin Náchodska* 6, 2000, s. 53–78.

- Jaroslav ČÁP, *Náchodská nejstarší kniha kšaftů a místní řemesla a živnosti v 16. století*, in: Procházka staletími. sborník příspěvků k padesátinám PhDr. Vladimíra Wolfa, Hradec Králové 1993, s. 51–59.
- Jaroslav ČÁP, *Nejstarší náchodský radní manuál z let 1709–1716*, in: Stopami dějin Náchodska 9, 2003, s. 49–60.
- Martin ČAPSKÝ, *Příspěvek k problematice pozdně středověké městské migrace. Opavští měšťané v Krakově*, in: Sociální svět středověkého města, ed. Martin NODL, Colloquia mediaevalia Pragensia 5, Praha 2006, s. 97–105.
- Jaroslav ČECHURA, *Broumovsko 1615–1754: Nový rozměr evropské protoindustrii*, in: Časopis Národního muzea, Řada historická 164, č. 1–4, s. 1995, s. 61–88.
- Jaroslav ČECHURA, *Dominium Smiřických – protokapitalistický podnikatelský velkostatek předbělohorských Čech*, in: Československý Časopis historický 90, 1992, č. 4, s. 507–536.
- Jaroslav ČECHURA, „Do Moravy utekl, však on tam ale nezůstane.“ *K živelné migraci z jižních Čech na Moravu (1700–1750)*, in: Časopis Matice moravské 132, č. 1, s. 43–81.
- Jaroslav ČECHURA, *Kriminalita a každodennost v raném novověku: Jižní Čechy 1650–1770*, Praha 2008.
- Jaroslav ČECHURA, *Mikrohistorie – nová perspektiva dějepisceví konce tisíciletí?* in: Dějiny a současnost 16, č. 1, 1994, s. 2–5.
- Jaroslav ČECHURA, *Mikrohistorie a raněnovověká studia. Možnosti a meze jednoho historiografického konceptu*, in: Časopis Matice moravské 135, č. 2, 2016, s. 361–393.
- Jaroslav ČECHURA, *Selské rebelie roku 1680*, Praha 2001.
- Jaroslav ČECHURA, *Sex v době temna: sexuální život na českém jihu v prvním století Schwarzenberků (1660–1770)*, Praha 2015.
- Jaroslav ČECHURA, *Šlechtický podnikatelský velkostatek v předbělohorských Čechách*, in: Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1892-1992, Praha 1997, s. 145-160.
- Jaroslav ČECHURA, „... svatby starosta Pavel Krejčí z Mazelova“ (*Sociální skladba družbů a svatební praktiky na Třeboňsku kolem 1700*), in: Archivum Trebonense 13, Třeboň 2014, s. 153–175.
- Jaroslav ČECHURA – Jana ČECHUROVÁ, *Mobilita v jedné české pobělohorské vsi. Pelejovice 1650–1700*, in: K novověkým sociálním dějinám českých zemí. Díl 1., edd. Zdeněk KÁRNÍK – Jiří ŠTAIF, Praha 1999, s. 94–124.
- Jaroslav ČECHURA – Zdeněk KÁRNÍK (edd.), *Antologie studijních textů k novověkým sociálním dějinám*, Díl 5, část 1, Praha 2002.

- Petr ČERNIKOVSKÝ, *Hrašeho dějiny Náchoda v kontextu českého urbánního dějepisectví*, in: *Náchodsko od minulosti k dnešku 5*, 2007, s. 183–201.
- Petr ČERNIKOVSKÝ, *Katalog nejstarších náchodských privilegií*, in: *Stopami dějin Náchodska 13*, 2009, s. 209–226.
- Petr ČERNIKOVSKÝ, *Města severovýchodních Čech jako vrchnosti ve světle konfliktů se svými poddanými (2. polovina 17. a počátek 18. století)*, in: *Miscellanea ze semináře starších dějin*, edd. Radmila PAVLÍČKOVÁ – Petr ELBEL, Olomouc 2005, s. 37–57.
- Petr ČERNIKOVSKÝ, *Osídlení na Roudném u Náchoda a jeho zánik*, in: *Náchodsko od minulosti k dnešku 4*, Náchod 2002, s. 51–55.
- Petr ČERNIKOVSKÝ, *Po stopách nejstarších náchodských privilegií*, in: *Stopami dějin Náchodska 11*, 2007, s. 19–33.
- Petr ČERNIKOVSKÝ, *Raně novověké poddanské město jako vrchnost. Náchod a jeho venkovské zázemí v 15.–17. století*, in: *Historie 2003*, Celostátní studentská vědecká konference Pardubice, Pardubice 2004, s. 55–87.
- Petr ČERNIKOVSKÝ, *Raněnovověké město jako vrchnost. K problematice vztahů mezi městským a venkovským prostředím na příkladu severovýchodních Čech*, Diplomová práce FF UPOL, Olomouc 2005.
- Petr ČERNIKOVSKÝ, *Svobodný majetek nesvobodných obcí? Vrchnostenské ambice poddanských měst v raně novověkých Čechách*, in: *Náchodsko od minulosti k dnešku 7*, 2012, s. 103–127.
- Petr ČERNIKOVSKÝ – Jan ČÍŽEK, *Stavební činnost města Náchoda v letech 1599–1663 ve světle účtů*, in: *Stopami dějin Náchodska 9*, 2003, s. 19–48.
- Petr ČERNIKOVSKÝ – Jaroslav MILLER, *Urbánní historie (raného novověku) ve středovýchodní Evropě. Stručná úvaha o minulosti, současném stavu a perspektivách oboru*, in: *ČČH 103*, 2005, č. 4, s. 861–884.
- Markéta ČESÁKOVÁ, *Rychtářské manuály města Náchoda*, Praha 2013.
- Jan ČÍŽEK, *Hrdelní soudnictví města Náchoda v 16. století*, in: *Stopami dějin Náchodska 4*, 1998, s. 9–52.
- Lidmila DĚDKOVÁ, *Ochranná municipální města v Čechách. (Studie o vývoji a postavení poddanských měst a jejich správy po Bílé hoře)*, in: *Sborník archivních prací 28*, č. 2, 1978, s. 292–355.
- Jaroslav DIBELKA, „*Kde my se máme podít, když nemáme naši zem?*“ *Migrace cikánů v raném novověku a jejich reflexe v očích okolí*, in: *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, edd. Eduard MAUR – Josef GRULICH, Praha 2006, s. 189–204.

- Jaroslav DIBELKA, *Obranné strategie mužů a žen obviněných ze smilstva a cizoložství. Panství Třeboň na přelomu 17. a 18. století*, České Budějovice 2012.
- Lumír DOKOUPIL – Ludmila FIALOVÁ – Eduard MAUR – Ludmila NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999.
- Ludvík DOMEČKA, *Zvonařská rodina Schröttrů*, in: Památky archeologické a místopisné XXXIII, 1922–1923, s. 172–175.
- Renate DÜRR – Gerd SCHWERHOFF (edd.) *Kirchen, Märkte und Tavernen. Erfahrungs- und Handlungsräumen in der Frühen Neuzeit*, Frankfurt am Main 2005.
- Jan DVOŘÁK, *Eine untertänige Stadt in Mähren des 17. Jahrhunderts in Intentionen der Heiratsmigration. Kombiniertes Zeugnis der Kirchenbücher und Heiratsverträge (am Beispiel von Svitavy)*, in: *Theatrum historiae* 18, 2016, s. 89–112.
- Jan DVOŘÁK, *Vrchnostenské město v raném novověku: vztahy k vrchnosti a venkovskému zázemí na příkladu Svitav v 17. století*, Brno 2013. Ondřej FELCMAN (ed.), *Dějiny východních Čech v pravěku a středověku*, Praha 2009.
- Marek ĎURČANSKÝ, *Česká města a jejich správa za třicetileté války. Zemský a lokální kontext*, Praha 2013.
- Ivana EBELOVÁ – Lydia BAŠTECKÁ (edd.), *Náchod. Historie, kultura, lidé*, Praha, 2004.
- Otto ELSTER, *Geschichte der Herrschaft Nachod unter Octavio I. Piccolomini (1634–1656)*, nevydaný strojopis v knihovně SOA Zámorsk, sign. 24 781.
- Otto ELSTER, *Piccolomini Studien*, Leipzig, 1911.
- Olga FEJTOVÁ, *Integrace příchozích cizinců do raně novověké pražské společnosti*, in: *Český časopis historický* 112, č. 2, 2018, s. 459–485.
- Olga FEJTOVÁ – Michaela HRUBÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (edd.), *Städte im Mittelalter und in der Frühen Neuzeit als Forschungsthema in den letzten zwanzig Jahren*, *Documenta Pragensia* XXXII/1, 2013.
- Olga FEJTOVÁ – Michaela HRUBÁ – Václav LEDVINKA – Jiří PEŠEK (edd.), *Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí*, *Documenta Pragensia* XXXII/2, 2013.
- Olga FEJTOVÁ – Jiří PEŠEK – Václav LEDVINKA (edd.), *Pražské městské elity středověku a raného novověku*, *Documenta Pragensia* XXII, Praha 2004.
- Ondřej FELCMAN, *Velké pozemkové majetky ve východních Čechách a jejich aristokratičtí majitelé v letech 1436–1634*, in: *Východočeská šlechta, její sídla a teritoria*, (ed.) Zdeněk Beran, Praha 2013, s. 20–39.

Ludmila FIALOVÁ – Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Jiří MUSIL – Milan STLOUKAL, *Dějiny obyvatelstva českých zemí*, Praha 1996.

Ludmila FIALOVÁ, *Mobilita obyvatelstva ve farnosti sv. Kříže v Praze v polovině 18. století*, in: *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, edd. Eduard MAUR – Josef GRULICH, Praha 2006, s. 243–259.

Ludmila FIALOVÁ, *Soupis farních matrik založených před rokem 1650 a uložených ve státních archivech*, in: *Historická demografie* 24, 2000, s. 189–206.

Arnold van GENNEP, *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*, Praha 1997.

Klaus GERTEIS, *Die deutschen Städte in der frühen Neuzeit*, Darmstadt 1986.

Josef GRULICH, *Dědická praxe a migrace na jihu Čech v 17. a 18. století*, in: *Historický obzor* 15, č.1/2, 2004, s. 36–45.

Josef GRULICH, *Migrace českobudějovického obyvatelstva ve světle propouštěcích listů (1756-1770)*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátinám*, ed. Milan MYŠKA, Ostrava 2005, s. 55–72.

Josef GRULICH, *Migrace městského a vesnického obyvatelstva. Farnost České Budějovice 1750–1824*, České Budějovice 2013.

Josef GRULICH, *Migrační teorie, integrační procesy a evropské dějiny migrací*, in: *Český časopis historický* 111, č. 2, 2013, s. 378–406.

Josef GRULICH, *Motivace migrací a mobility venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 17. až 18. století*, in: *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, edd. Václav BŮŽEK – Jaroslav DIBELKA, České Budějovice 2007, s. 255–290.

Josef GRULICH, *Možnosti studia migrací a mobility venkovského obyvatelstva*, in: *Východočeské listy historické* 32, 2014, s. 123–137.

Josef GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16 až 18. století*, České Budějovice 2008.

Josef GRULICH, *Převody poddanských nemovitostí a migrace obyvatelstva na jihu Čech. Situace na Chýnovsku v druhé polovině 17. a 18. století*, in: *Studie k sociálním dějinám* 6, 2001, s. 117-136.

Josef GRULICH, „*Slavnostní okamžiky*“ – *svatební a křestní obřad v období raného novověku. (Závěry tridentského koncilu a pražské synody ve světle jihočeských matričních zápisů z 2. poloviny 17. století)*, in: *Historická demografie* 24, 2000, s. 49–82.

Josef GRULICH, *Sňatkové migrace na jihu Čech (1750-1824)*, in: *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, edd. Eduard MAUR – Josef GRULICH, Praha 2006, s. 19–72.

- Josef GRULICH, *Zkoumání maličkosti (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie)*, in: Český časopis historický 99, č. 3, 2001, s. 519–547.
- Josef GRULICH – Markéta SKOŘEPOVÁ, *Cesta z Pelhřimova do Benátek a zpět za 941 dní: vandr Václava Pokorného v letech 1827–1829*, in: Historická demografie 37, č. 2, 2013, s. 169–193.
- Josef GRULICH – Hermann ZEITLHOFER, *Migrace jihočeského obyvatelstva v období před třicetiletou válkou a po jejím ukončení*, in: Historická demografie 22, 1998, s. 79–105.
- Antonín HAAS, *Soupis privilegií měst a městeček ve Východočeském kraji od roku 1526*, in: Sborník prací východočeských archivů 2, 1972, s. 127–220.
- Martina HALÍŘOVÁ (ed.), *Oznamuje se láskám našim.. aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí*, Pardubice 2007, s. 27–45.
- Jiří HAVLÍK, *Jan Bedřich z Valdštejna a jeho spory o daně na turecké války (1682-1694)*, disertační práce PdF UK, Praha 2008.
- Ladislav HLADKÝ, *Domácká textilní výroba na Náchodsku do poloviny 19. století*, in: Domácká výroba v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Měčín 2000, s. 51-65.
- Ladislav HLADKÝ, *Hronov a dějiny*, Náchod 1999.
- Ladislav HLADKÝ, *K statutům cechů textilních a oděvních řemesel (soukeníků, tkalců a krejčích) v některých východočeských městech v 16. století*, in: Orlické hory a Podorlicko 7, 1994, s. 45–51.
- Ladislav HLADKÝ, *Literátské bratrstvo v Náchodě*, in: Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století, ed. Václav PETRBOK a kol., Boskovice 1999, s. 425–432.
- Gustav HOFMANN, *Populace Čech na sklonku 17. století*, in: Sborník archivních prací 41, 1991, s. 417–446.
- František HOFFMANN, *České město ve středověku*, Praha 1992.
- František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009.
- Michaela HOLUBOVÁ, *Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobrovice od konce 18. století do druhé poloviny 19. století*, in: Historická demografie 28, 2004, s. 111–155.
- Martin HOLÝ, *Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500 až 1650*, in: Historická demografie 27, 2003, s. 5–35.
- Pavla HORSKÁ – Milan KUČERA – Eduard MAUR – Milan STLOUKAL, *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy*, Praha 1990.
- Jan HORSKÝ, *Historická demografie a nové metodické pohledy na sociální dějiny*, in: Historická demografie 19, 1995, s. 135–154.
- Jan HORSKÝ – Markéta SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1997.

- Jan Karel HRAŠE, *Dějiny Náchoda 1. Od nejstarších dob až do bitvy na Bílé hoře*, Náchod 1895.
- Jan Karel HRAŠE, *Dějiny Náchoda 1620–1740*, ed. Lydia Baštecká, Náchod 1994.
- Josef HRDLIČKA, *Historická antropologie pro „střední třídu“? Možnosti a limity antropologických přístupů ve studiu společnosti vrchnostenských měst v raném novověku*, in: *Antropologické přístupy v historickém bádání*, edd. Martin NODL – Daniela TINKOVÁ, Praha 2007, s. 215–235.
- Josef HRDLIČKA, *Měšťan*, in: *Člověk českého raného novověku*, edd. Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL, Praha 2007, s. 139–165.
- Michaela HRUBÁ, „*Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle...*“: *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorské době*, Ústí nad Labem 2002.
- Michaela HRUBÁ, *Zvonění na sv. Alžbětu. Odras norem a sociální praxe v životních strategiích měšťanek na prahu raného novověku*, Praha 2011.
- Aleš CHALUPA, *Panství Smiřice a jeho poddaní v polovině 17. století*, in: *Hradecký kraj 2*, 1958, s. 197–214.
- Jaroslav IRA, *Lokální a národní identita v historických monografiích českých, moravských a haličských měst (1860–1900)*, Dizertační práce FF UK, Praha 2013.
- Tobias JAKOBOVITS, *Die Brandkatastrophe in Nachod und die Austreibung der Juden aus Böhmisches-Skalitz (1663–1705)*, in: *Jahrbuch der Gesellschaft für Geschichte der Juden in der Čechoslovakischen Republik 9*, 1938, s. 271–305.
- Josef JANÁČEK, *Řemeslná výroba v českých městech v 16. století*, Praha 1961.
- Oldřich JANEČEK, *Povstání nevolníků v českých zemích roku 1775*, Praha, 1954.
- Zdeněk JÁNSKÝ, *Statistika obyvatel dobenínské kolatury k roku 1851*, in: *Stopami dějin Náchodska 4*, 1998, s. 211–228.
- Josef KADEŘÁBEK, *Horní vrstva měšťanské společnosti v domácí historiografii středověku a raného novověku: nástin terminologie a dalších směrů bádání*, in: *Historická demografie 36*, č. 1, 2012, s. 25–40.
- Josef KADEŘÁBEK, *Nerovný boj o víru? Město Slaný a Martinicové v letech 1602–1665*, Disertační práce FF JČU, České Budějovice 2013.
- Josef KADEŘÁBEK, *Sociální mobilita měšťanů v raném novověku. Příklad Slaného v letech 1610–1635*, in: *Historická demografie 38*, č. 1, 2014, s. 1–32.
- Jan KAPRAS, *Manželské právo majetkové dle českého práva zemského*, Praha 1908.
- František KAVKA, *Majetková, sociální a třídní struktura českých měst v 1. polovině 16. století ve světle knih a rejstříků městské dávky*, in: *Sborník historický 6*, 1959, s. 253–294.

- Jiří KLABOUC, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.
- Jiří KLABOUC, *Politický konsens k manželství v Čechách*, Praha 1960.
- Vojtěch KLÍMA, *Trhové knihy východočeských věnných měst a jejich vývoj do roku 1620*, diplomová práce FF UHK, Hradec Králové 2016.
- Lud'a KLUSÁKOVÁ, *The asymmetry of urban growth (Some reflections on peripheral character of urban development in the Czech Lands and in Central Europe during the 18th and 19th centuries)*, in: *Historická demografie* 15, 1991, s. 77–97.
- Herbert KNITTLER, *Die europäische Stadt in der frühen Neuzeit*, Wien 2000.
- Tomáš KNOZ, *Poddaný v korespondenci Jana Diviše z Žerotína z let 1600-1614*, in: *Z kralické tvrže* 18, 1991–1992, s. 71–79.
- Josef KOČÍ, *České národní obrození*, Praha 1978.
- Kolektiv autorů, *Hradec Králové*, Praha 2017.
- Pavel KRÁL, *Heiratsverträge und Testamente in Böhme nim 16. und 17. Jahrhundert*, in: Josef PAUSER, – Martin SCHEUTZ, – Thomas WINKELBAUER (edd.), *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert). Ein exemplarisches Handbuch*, Wien 2004, s. 477–494
- Kamil KROFTA, *Dějiny selského stavu*, Praha 1949².
- Josef Štefan KUBÍN, *České Kladsko: nástin lidopisný*, Praha 1926.
- Beneš Metod KULDA, *Svadba v národě Česko-slovanském čili svadební obyčeje, řeči, promluvy a přípitky*, Olomouc 1875³.
- František KUTNAR, *Sociálně myšlenková tvářnost obrozeneckého lidu*, Praha 1948.
- Margareth LANZINGER – Gunda BARTH-SCALMANI – Elinor FORSTER – Gertrude LANGER OSTRAWSKY, *Aushandeln von Ehe. Heiratsverträge der Neuzeit im europäischen Vergleich*, Köln 2010.
- Jaroslav LÁSKA, *Někdejší Opočensko a jeho obyvatelé v urbářích panství ze XVI. až XVIII. století*, in: *Orlické hory a Podorlicko* 9, 1999, s. 96–122.
- Jaroslav LÁSKA, *Panství Opočno v letech 1650–1750*, in: *Práce muzea v Hradci Králové XII.*, 1970, s. 139–181.
- Václav LEDVINKA – Bohumír MRÁZ – Vít VLNAS, *Pražské paláce. Encyklopedický ilustrovaný přehled*, Praha 1995.
- Josef Myslimír LUDVÍK, *Památky hradu, města a panství Náchoda i vlastníkův jeho*, Hradec Králové 1857.
- Josef Myslimír LUDVÍK, *Smíšené zprávy historické o Náchodu*, in: *Časopis Českého muzea* 8, sv. 1, 1834, s. 80–91.

Marie MACKOVÁ (ed.), *Poddanská města v systému patrimoniální správy*, Ústí nad Orlicí 1996.

František MACHÁT, *Náboženské poměry na Náchodsku v l. 1620–1660*, in: 6. výroční zpráva obecní jubilejní školy reálné v Náchodě 1902–1903, s. 3–35.

František MACHÁT, *Židé v Náchodě. Příspěvek k dějinám města v XVII. a XVIII. století*, in: Sborník prací historických k šedesátým narozeninám dvor. rady prof. dra. Jaroslava Golla, edd. Gustav FRIEDRICH – Kamil KROFTA – Jaroslav BIDLO, Praha 1906, s. 298–319.

Tomáš MALÝ, *Co nabízejí (raně novověké) testamenty? Zamyšlení nad možnostmi kvantifikace*, in: Časopis Matice moravské 126, č. 2, 2007, s. 251–266.

Tomáš MALÝ, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací. Brněnští měšťané a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století*, Brno 2009.

Tomáš MALÝ – Vladimír MAŇAS – Zdeněk, ORLITA, *Vnitřní krajina zmizelého města. Náboženská bratrstva barokního Brna*, Brno 2010.

Jaroslav MAREK, *O studiu městského přistěhovalectví*, in: Sborník Matice moravské 79, 1960, s. 86–111.

Jaroslav MAREK, *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*, Praha 1965.

Pavel MATLAS, *Migrace poddaného obyvatelstva v raném novověku. Nová heuristická východiska a přístupy*, in: Forum statisticum Slovaca 3/2007, s. 168–173.

Pavel MATLAS, *Shovívavá vrchnost a neukáznění poddaní? Hranice trestní disciplinace poddaného obyvatelstva na panství Hluboká nad Vltavou v 17.-18. století*, Praha 2011.

Petr MAŤA, *Nejstarší české a moravské deníky. (Kultura každodenního života v raném novověku a některé nové perspektivní prameny)*, in: Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 99–120.

Petr MAŤA, *Soumrak venkovských rezidencí. „Urbanizace“ české aristokracie mezi stavovstvím a absolutismem*, in: Aristokratické rezidence a dvory v raném novověku (Opera historica 7), edd. Václav BŮŽEK – Pavel KRÁL, České Budějovice 1999, s. 139–161.

Eduard MAUR, *Církevní matriky jako historický pramen*, in: Sborník archivních prací 20, 1970, s. 425–457.

Eduard MAUR, *Čeled' a tovaryši v Čechách v soupisu podle víry z roku 1651*, in: Historická demografie 23, 1999, s. 85–135.

Eduard MAUR, *Český komorní velkostatek v 17. století: příspěvek k otázce „druhého nevolnictví“ v českých zemích*, Praha 1976.

- Eduard MAUR, *Informační zdroje lidových kronikářů v Čechách v době od poloviny 18. do poloviny 19. století*, in: Středočeský sborník historický 41, 2015, s. 120–132.
- Eduard MAUR, *Kronikářské záznamy lidové provenience jako historický pramen*, in: Historická dílna 1, Plzeň 2006, s. 76-97.
- Eduard MAUR, *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, in: Historická demografie 8, 1983, s. 7–43.
- Eduard MAUR, *K utužení feudálních vztahů na komorních statcích v době pobělohorské*, in: Z českých dějin: sborník prací in memoriam Prof. Dr. Václava Husy, edd. Zdeněk FIALA – Rostislav NOVÝ, Praha 1966, s. 151–169.
- Eduard MAUR, *Na okraj francouzských metod historickodemografického bádání*, in: Historická demografie 2, 1968, s. 72–80.
- Eduard MAUR, *Nová Královská města ve druhé polovině 16. století*, in: Městské právo v 16.–18. století v Evropě, ed. Karel MALÝ, Praha 1982, s. 19–25.
- Eduard MAUR, *O počátcích a vývoji církevních matrik se zvláštním zřetelem k českým poměrům*, in: Historická demografie 3, 1969, s. 4–19.
- Eduard MAUR, *Přínos české historické demografie po roce 1989 k dějinám českého venkova, zejména raného novověku*, in: Východočeské listy historické 32, 2014, s. 109–121.
- Eduard MAUR, *Poutě jako forma mobility venkovského obyvatelstva v raném novověku*, in: Východočeský sborník historický 23, 2013, s. 235–252.
- Eduard MAUR, *Problémy demografické struktury Čech v polovině 17. století*, in: Československý časopis historický 19, č. 6, 1971, s. 839–870.
- Eduard MAUR, *Problémy studia migrací v českých zemích v raném novověku*, in: *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, edd. Eduard MAUR – Josef GRULICH, Praha 2006, s. 7–18.
- Eduard MAUR, *Sociální aspekty demografického vývoje*, in: Český časopis historický 110, č. 3-4, (2012), s. 627–638.
- Eduard MAUR, *Urbanizace Čech v raném novověku*, in: Historická demografie 25, 2001, s. 5–64.
- Eduard MAUR, *Urbanizace před urbanizací*, in: Pavla HORSKÁ – Eduard MAUR – Jiří MUSIL, *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*, Praha – Litomyšl, 2002, s. 54–120.
- Eduard MAUR, *Vlast, národ a stát v Čechách v očích lidového kronikáře na sklonku existence tradiční společnosti (1740-1830)*, in: *Vývoj české ústavnosti v letech 1618-1918*, Praha 2006, s. 250–287.

- Eduard MAUR, *Vývoj matričního zápisu v Čechách*, in: *Historická demografie* 6, 1972, s. 40–58.
- Eduard MAUR, *Wirtschaftliche Stadt-Land-Beziehungen in den böhmischen Ländern an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit*, in: Markus CERMAN – Erich LANDSTEINER (edd.) *Zwischen Land und Stadt. Wirtschaftsverflechtungen von ländlichen und städtischen Räumen in Europa 1300-1600*, Innsbruck 2010, s. 58–77.
- Eduard MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1978.
- Eduard MAUR – Josef GRULICH (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, Praha 2006.
- Hans MEDICK, „Missionäre im Ruderboot“? *Ethnologische Erkenntnisweisen als Herausforderung an die Sozialgeschichte*, in: *Geschichte und Gesellschaft* 10, band 3, 1984, s. 295–319.
- Miroslava MELKESOVÁ, *ADHIBERI SOLENT, QUI COMPATRES VOCANTUR, Kmotrovství ve venkovském prostředí raného novověku na základě výzkumu chýnovské farnosti*, in: *Historická demografie* 27, 2003, s. 63–122.
- Miroslava MELKESOVÁ, *Církevní matriky českých zemí v pozornosti badatelů*, in: *Historická demografie* 32, 2008, s. 5–56.
- Miroslava MELKESOVÁ, *Geografický horizont křtů v polovině 17. století na Chýnovsku*, in: *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, edd. Eduard MAUR – Josef GRULICH, Praha 2006, s. 205-241.
- Bedřich MENDEL, *Breslau zu Beginn des 15. Jahrhunderts. Eine statistische Studie nach dem Steuerbuche von 1403*, *Zeitschrift des Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens* 63, 1929, s. 154–185.
- Jaroslav MEZNÍK, *Noví olomoučtí měšťané v 15. století*, *Časopis Matice moravské* 77, 1958, s. 324–353.
- Jiří MIKULEC, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha 2000.
- Jiří MIKULEC, *Poddanská otázka v barokních Čechách*, Praha 1993.
- Jiří MIKULEC, *Města a vesničtí poddaní v pobělohorské době*. In: Jaroslav PÁNEK (ed.), *Česká města v 16. – 18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990*, Praha 1991, s. 139–151.
- Jaroslav MILLER, *Raně novověká městská migrace – české země, královské Uhry, polsko-litevský stát. Pokus o základní komparaci*, in: *Český časopis historický* 100, č. 3, 2002, s. 522–554.

- Jaroslav MILLER, *Snový svět idejí a syrovost skutečnosti: městská historiografie raného novověku jako utopie?*, in: Český časopis historický 106, č. 2, 2008, s. 261–287.
- Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé. Město středovýchodní Evropy (1500–1700)*, Praha 2006.
- Jaroslav MILLER, *Výzkum českých měst mezi minulostí a budoucností*, in: Města ve středověku a raném novověku jako badatelské téma posledních dvou desetiletí, Documenta Pragensia XXXII/2, 2013, s. 9–21.
- Barbora MLYNAŘÍKOVÁ, *Geografický horizont prostého člověka v Čechách v letech 1740–1830*, Praha 2001.
- Ivo MOŽNÝ, *Rodina a společnost*, Praha 2011².
- Pavel MRÁZ, *Pozemková držba ve Velkém Dřevíči od 17. do poloviny 18. století*, in: Stopami dějin Náchodska 7, 2001, s. 25–58.
- Jana MRÁZKOVÁ, „*Přislibujou sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovávatí. „Vliv rodiny a „přátel“ na volbu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století*“, in: Historická demografie 29, 2005, s. 53–106.
- Vladimír Jakub MRVÍK, *Otázka agrarity českých měst a městeček v raném novověku na příkladu Kouřimského kraje*, in: Historická demografie, Roč. 37, č. 2, 2013, s. 121–167.
- Ludvík MÜHLSTEIN – Jiří ŠOLC, *Červený Kostelec*, Červený Kostelec 1988.
- Pavla NÁCOVSKÁ, *Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného a historickodemografického poznání. (Kutná Hora 1550–1600)*, in: Historická demografie 21, 1997, s. 39–72.
- Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*, Praha 2013.
- Martin NODL, *Mikrohistorie a historická antropologie*, in: Dějiny – teorie – kritika 1, č. 2, 2004, s. 237–252.
- Martin NODL, *Raně novověké městské migrace: perspektivy, tendence a metodické podněty německého bádání 70. až 90. let*, in: Folia Historica Bohemica 18, 1997, s. 289–304.
- Martin NODL, *Sociální aspekty pozdně středověkého městského přistěhovalectví*, in: Sociální svět středověkého města, ed. Martin NODL, Colloquia mediaevalia Pragensia 5, Praha 2006, s. 3–96.
- Martin NODL, *Středověká prosopografie*, in: Martin NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou: Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007, s. 173–201.
- Martin NODL, *Středověký testament jako abnormalita*, in: *Pozdně středověké testamenty v českých městech*, edd. Kateřina JÍŠOVÁ – Eva DOLEŽALOVÁ, Praha 2006, s. 73–85.

- Susan L. NORTON, *Marital migration in Essex County, Massachusetts, in the Colonial and Early Federal Periods*, in: *Journal of Marriage and Family* 35, č. 3, 1973, s. 406–418.
- Petr NOSEK, *Východočeské panství Opočno v letech 1618–1638*, diplomová práce FF UK, Praha 2009.
- David Antonín NÝVLT, *Prospěšný potok vod*, Praha 1736.
- Hannelore OBERPENNIG – Annemarie STEIDL (edd.), *Kleinräumige Wanderungen in historischer Perspektive*, IMIS Beiträge, Heft 18, 2001, Osnabrück 2001.
- Sheilagh C. OGILVIE, *Vesnická obec a tzv. „druhé nevolnictví“ v raně novověkých Čechách*, in: *Český časopis historický* 2009, č. 1, s. 46–94.
- Sheilagh C. OGILVIE – Jeremy EDWARDS, *Žena a druhé nevolnictví v Čechách na počátku novověku*, in: *Historická demografie* 22, 1998, s. 5–49.
- Jaroslav PÁNEK (ed.), *Česká města v 16.–18. století. Sborník příspěvků z konference v Pardubicích 14. a 15. listopadu 1990*, Praha 1991.
- Jaroslav PÁNEK, *Města v politickém systému předbělohorského českého státu*, in: Jaroslav PÁNEK (ed.), *Česká města v 16.–18. století*, Praha 1991, s. 15–39.
- Jaroslav PÁNEK, *Města v předbělohorském státě*, in: *Kultura každodenního života českých a moravských měst v předbělohorské době*, ed. Václav BŮŽEK, *Opera Historica* 1, 1991, s. 9–29.
- Jan PAŘEZ, *Svatební smlouva v poddanském městečku. (Příspěvek k diplomacie Ronova nad Doubravou v 1. čtvrtině 17. století)*, in: Gryspekové a předbělohorská šlechta, Mariánská Týnice 1998, s. 87–93.
- Jiří PAVLÍK – Radek POKORNÝ, *Soupisy duší a zpovědní seznamy jako historické prameny k poznání dějin královéhradecké diecéze a jejích obyvatel v 18. a 19. století*, in: *350 let královéhradecké diecéze*, ed. Petr POLEHLA, Červený Kostelec 2015, s. 55–68.
- Ondřej PAVLOVEC, *Trčkové z Lípy na Opočenském panství*, diplomová práce FF UPOL, Olomouc 2008.
- Alena PAZDEROVÁ, *Sociální kategorie obyvatel rychnovského panství ve světle nejstarších českých katastrů*, in: *Východočeský sborník historický* 7, 1998, s. 19–62.
- Alena PAZDEROVÁ, *Venkovští poddaní rychnovského panství v 17. století ve světle gruntovní knihy*, in: *Historická demografie* 22, 1998, s. 51–68.
- Alena PAZDEROVÁ, *Die wirtschaftliche und soziale Entwicklung in der Herrschaft Rychnov nad Kněžnou*, in: M. CERMAN – H. ZEITLHOFER (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen*, Wien 2002, s. 43–58.

- Václav PEŠÁK, *Hospodářský stav a vyhlídky řemeslné městské výroby na Hradecku po třicetileté válce*, in: Časopis společnosti přátel starožitností LXII, 1954, s. 138–168.
- Josef PETRÁŇ, *Poddaný lid v Čechách na prahu třicetileté války*, Praha 1964.
- Josef PETRÁŇ, *Pohyb poddanského obyvatelstva a jeho osobní právní vztahy v Čechách v době předbělohorské*, in: Československý časopis historický 5, č. 1, č. 3, 1957, s. 26–58 a 399–447.
- Lydia PETRÁŇOVÁ, *Družbové na Podblanicku: tradice stále živá*, in: Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 44–47, 2007, s. 329–360.
- Zuzana PISKÁČKOVÁ, *Geografická mobilita obyvatelstva ve dvou vybraných farnostech v 18. století*, bakalářská práce FHS UK, Praha 2006.
- Horst POHL, *Herkunft der Zettlitzer Traupartner im 16. und 17. Jahrhundert*, in: Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in den Sudetenländern 81, 1943, s. 93–100.
- Markéta PRAŽÁKOVÁ-SELIGOVÁ, *Geografická mobilita poddaného obyvatelstva v první polovině 18. století ve světle poddanských seznamů*, in: Historická demografie 28, 2004, s. 55–109.
- Markéta PRAŽÁKOVÁ-SELIGOVÁ, *Život poddaných v 18. století. Osud nebo volba?: K demografickým, hospodářským, sociálním a rodinným aspektům života venkovských poddaných na panství Horní Police*, Praha 2015.
- Bedřich PROFELD, *Jakobus Benigni – příspěvek životopisný*, in: Náchodské listy, roč. 6/1917, č. 1 (1. 1.), s. 3.
- Bedřich PROFELD, *Místopis Náchoda v 17. století*, in: Od kladského pomezí 12, 1934–1935, s. 1–4, 17–19, 33–36, 49–50.
- Bedřich PROFELD, *Místopis Náchoda v 17. století. Předměstí Horské či Kladské a Plhov*, in: 19. výroční zpráva reálného gymnázia v Náchodě za školní roky 1915–1916, s. 3–7.
- Bedřich PROFELD, *Místopis Náchoda v 17. století. Předměstí Horské či Kladské a Plhov*, in: 36. výroční zpráva reálného gymnázia v Náchodě za školní roky 1932–1933, s. 3–6.
- Bedřich PROFELD, *Poddanské poměry na panství Náchodském v první polovici XVII. století*, in: Český lid 19, č. 1, 1910, s. 21–23.
- Bedřich PROFELD, *Vlaši v Náchodě v 16. a 17. století*, in: Od Kladského pomezí 13, 1935–1936, s. 5–8.
- Vladimír PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16. a 17. století*, Praha 1963.
- Marie PULTAROVÁ, *Snížení lidé v prostoru raněnovověkého města: Kati a pohodní ve východočeských městech 17. století*, diplomová práce FF UK, Praha 2015.

- Magdalena RAJLICOVÁ, *Ottavio I. Piccolomini a jeho vztahy k Itálii v letech 1650–1652. Vztahy Ottavia Piccolominiho s toskánskou rodinou ve světle korespondence se synovcem Francescem Piccolomini*, bakalářská práce FF UPce, Pardubice 2011.
- Martina RESLOVÁ, *Benediktinské panství Broumov ve 2. polovině 17. století: urbář jako pramen*, in: *Stopami dějin Náchodska* 14, 2010, s. 139–403.
- Antonín ROBEK, *Lidové zdroje národního obrození*, Praha 1974.
- Antonín ROBEK, *Městské lidové zdroje národního obrození*, Praha 1977.
- Ulrich ROSSEAU, *Städte in der Frühen Neuzeit*, Darmstadt 2006.
- Bohuslav ROUČKA, *Poznámky k mapě hrdelních soudů v Čechách v první a ve druhé polovině 18. století*, in: *Právněhistorické studie* 3, 1957, s. 115–135.
- August SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého, díl V. Podkrkonoší*, Praha 1887.
- Eva SEMOTANOVÁ, *Knihy měšťanských práv – významný pramen předstatistického období. Příspěvek ke studiu přistěhovalectví do měst pražských v letech 1618–1770*, in: *Historická demografie* 10, 1986, s. 73–115.
- Eva SEMOTANOVÁ a kol., *Kladsko: historickogeografický lexikon*, Praha 2015.
- Allan SHARLIN, *Natural Decrease in Early Modern Cities: A Reconsideration*, in: *Past and Present* No. 79, 1978, s. 126–138.
- Heinz SCHILLING, *Die Stadt in der frühen Neuzeit*, München 1993.
- Vilém SCHREIBER, *Sborník soudního okresu Úpického*, Úpice 1929.
- Tereza SIGLOVÁ, *Svatební smlouvy a manželství na příkladu městečka Dašic v letech 1563–1652*, in: *Oznamuje se láskám našim.. aneb svatby a svatební zvyky v českých zemích v průběhu staletí*, ed. Martina HALÍŘOVÁ, Pardubice 2007, s. 27–45.
- Tereza SIGLOVÁ – Renata RŮŽIČKOVÁ, *Svatební smlouvy*, in: *Archivní prameny v etnologickém výzkumu*, ed. Roman DOUŠEK, Brno 2014, s. 102–118.
- Alena SOJKOVÁ, *Svět očima raně novověkého měšťana (Mimoměstské události z pohledu vybraných kronik vzniklých v období 1575–1600)*, diplomová práce FF UK, Praha 2014.
- Aleš STEJSKAL, *Instituce hospod v sociální teorii a praxi rožmberského dominia (1551–1611)*, in: *Měšťané, šlechta a duchovenstvo v rezidenčních městech raného novověku (16.–18. století)*, ed. Michaela KOKOJANOVÁ, Prostějov 1997, s. 376–408.
- Jiří STIBOR, *Původ opavských ženichů. (Rozbor oddací matriky z let 1626–1719)*, in: *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Profesoru Lumíru Dokoupilovi k sedmdesátinám*, ed. Milan MYŠKA, Ostrava 2005, s.25–32.
- Jiří STOČES, *Prosopografie – od nadšení ke skepsi a zpět*, in: *ČČH* 110, č. 3–4, 2012, s. 765–775.

- Oldřich ŠAFÁŘ, *Historie náchodského pivovaru*, in: *Stopami dějin Náchodska* 4, 1998, s. 53–60.
- Bedřich ŠINDELÁŘ, *K otázce zběhlých poddaných u nás*, in: *Časopis společnosti přátel starožitností* 57, 1949, s. 163–175, 214–227.
- Barbora ŠNAJDROVÁ, *Ottavio II. Piccolomini a jeho agenti v letech 1739–1752*, bakalářská práce FF UPce, Pardubice 2015.
- Václav ŠRÁM, *Okres Českokalický. Nástin historický*, Praha 1882.
- Martin ŠTEFÁNIK – Ján LUKAČKA (edd.), *Lexikon stredovekých miest na Slovensku*, Bratislava 2010.
- Ludmila ŠTĚPÁNOVÁ – Ladislav HLADKÝ, *Církevně správní vývoj na území dnešního římskokatolického vikariátu Náchod od nejstarších dob do současnosti*, in: *Sborník 1*, Hradec Králové 2008, s. 243–288.
- Jan ŠTĚPAŘ, *Červenokostecko, Červený Kostelec* 2002.
- Blanka ŠTĚRBOVÁ, *Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Střelské Hoštice v letech 1645–1890*, *Jihočeský sborník historický* 58, 1989, s. 125–135.
- Jaroslav ŠŮLA, *Hospodářská korespondence Václava Králíka, komendátora novoměstského panství, s Walterem hrabětem z Leslie v letech 1635–1643*, in: *Stopami dějin Náchodska* 4, Náchod 1998, s. 177–210.
- Jaroslav ŠŮLA, *Venkovský lid východního Hradecka 1590–1680*, in: *Acta musei Reginaehradecensis, serie B – Společenské vědy XIII*, Hradec Králové 1971.
- Ondřej TIKOVSKÝ, *Dynamika a stabilita východočeských statků na počátku novověku. Modely utváření vybraných správních celků v Hradeckém a Chrudimském kraji*, in: *Území východních Čech od středověku po raný novověk. Kapitoly k územně správním dějinám regionu*, (ed. Ondřej FELCMAN), Praha 2011, 41–84.
- Ondřej TIKOVSKÝ, *Panství Smiřice za vlády rodu Gallasů*, in: *Východočeské listy historické* 21–22, 2004, s. 319–333.
- Václav Vladivoj TOMEK, *Příběhy kláštera a města Police nad Metují*, Praha 1881.
- Marie TOŠNEROVÁ, *Kroniky českých měst z předbělohorského období: Úvod do studia městského kronikářství v Čechách v letech 1526–1620*, Praha 2010.
- Marie TOŠNEROVÁ, *Matrika literátského kůru v Jaroměři*, in: *Stopami dějin Náchodska* 9, 2003, s. 155–166.
- Victor TURNER, *Průběh rituálu*, Brno 2004.
- Ladislav VACINA, *Bedřich Profeld (1876–1949): Výběrová bibliografie*, Náchod 1976.

- Josef VÁLKA, *K otázce práva v postavení poddaných*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická C, 11, č. 9, 1962, s. 51–66.
- Josef VÁLKA, *Předpisy o stěhování osedlých poddaných v českých zemích a v Polsku ve 14. století*, in: Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická C, 10, č. 8, 1961, s. 121–133.
- Věra VAŇKOVÁ, *Poddanské povinnosti před povstáním*, in: Povstání poddanského lidu 1775 v severovýchodních Čechách, edd. Erik BOUZA – Jaroslav METELKA, Hradec Králové 1975, s. 35–124.
- Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009.
- Alice VELKOVÁ, *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v letech 1750-1850*, in: Dějiny migrací v českých zemích v novověku, edd. Eduard MAUR – Josef GRULICH, Praha 2006, s. 73-98.
- Jana VOJTÍŠKOVÁ, *Písemná komunikace mezi českými královskými městy v době předbělohorské*, Praha 2011.
- Michal VOKURKA, *Julius Jindřich Sasko-Lauenburský versus ostrovští měšťané. Proměna Ostrova ve vévodskou rezidenci*, in: Celostátní studentská vědecká konference Historie 2015, Brno 2016, s. 135–151.
- Monika VOLESKÁ – Antonín KUBÍČEK, *Osudy města Úpice*, Úpice 2014.
- Petr VOREL, *Aristokratické svatby v Čechách a na Moravě v 16. století jako prostředek společenské komunikace a stavovské diplomacie*, in: Slavnosti a zábavy na dvorech a v rezidenčních městech raného novověku, edd. Pavel KRÁL – Václav BŮŽEK, České Budějovice 2000, s. 191–206.
- Petr VOREL, *Dějiny města Přelouče: Díl 1. 1086–1618*, Přelouč 1999.
- Petr VOREL, *Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.–17. století*, Pardubice 2001.
- Petr VOREL, *Šlechtická aristokracie barokní doby a její sídla ve východních Čechách*, in: Život na dvorech barokní šlechty (1600–1750), ed. Václav BŮŽEK, Opera historica 5, České Budějovice 1996, s. 335–363.
- Jan de VRIES, *European urbanization 1500–1800*, Routledge 2007.²
- Vilém ZÁBRANSKÝ, *Migrace měšťanů do měst pražských v kontextu třicetileté války. Sociální aspekty a radní praxe*, in: Theatrum historiae 16, 2015, s. 135–151.

Vilém ZÁBRANSKÝ, *Některé aspekty přijímání měšťanů do měst ve světle novoměstské knihy měšťanských práv 1612–1658*, in: *Historie 2006. Sborník prací z celostátní studentské vědecké konference v Ostravě*, Ostrava 2007, s. 31–41.

Hermann ZEITLHOFER, *Die „eisernen Ketten“ der Heirat. Eine Diskussion des Modells der „ökonomischen Nischen“ am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky, 1640–1840*, in: Christophe DUHAMELLE – Jürgen SCHLUMBOHM (ed.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*. Göttingen 2003, s. 35–63.

Adolf ZEMAN, *K metodice studia populačního vývoje českých měst královských v předstatistickém období*, in: *Historická demografie 1*, 1967, s. 19–27.

Čeněk ZÍBRT, *Staročeská svatba*, Praha 1930.

Internetové zdroje:

Městské muzeum Úpice, sign. T36, Vilém SCHREIBER, *Paměti města Úpice od počátků do roku 1700*: https://www.upice.cz/assets/File.ashx?id_org=17465&id_dokumenty=1734

Městské muzeum Úpice, sign. T37, Vilém SCHREIBER, *Paměti města Úpice 1700–1788*: https://www.upice.cz/assets/File.ashx?id_org=17465&id_dokumenty=1736

MAPIRE – The Historical Map Portal: <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-bohemia/>

Bibliographie zur vergleichenden Städteforschung: <http://www.uni-muenster.de/Staedtegeschichte/OPAC/istg.cgi>,

Müllerova mapa Čech: <http://mapy.vugtk.cz/mapserver/index.html>

Seznam tabulek

Tabulka č. 1 Odhad počtu obyvatel panství a podíl města Náchoda	30
Tabulka č. 2 Srovnání velikosti Náchoda s lokalitami v jeho okolí (počet domů)	32
Tabulka č. 3 Srovnání privilegií Náchoda s městečky Č. Skalicí a Úpicí	38
Tabulka č. 4 Podíl hospodářů v jednotlivých lokalitách nezávislých na zemědělské produkci.....	45
Tabulka č. 5 Rozdělení svatebních smluv dle původu snoubenců.....	54
Tabulka č. 6 Podíl svatebních smluv, které obsahují doklad migrace v rámci úhrnu všech smluv	56
Tabulka č. 7 Vzájemné kombinace rodinného stavu snoubenců při doložené sňatkové migraci (dle svatebních smluv)	57
Tabulka č. 8 Počty lokalit a případů sňatkové migrace do Náchoda dle vzdálenosti (na základě svatebních smluv).....	59
Tabulka č. 9 Vzdálenost místa původu partnerů uzavírajících sňatek v Náchodě na základě pohlaví (na základě svatebních smluv)	60
Tabulka č. 10 Právní status míst, odkud pocházely osoby uzavírající sňatek v Náchodě (dle svatebních smluv)	61
Tabulka č. 11 Místo původu příchozích z hlediska patrimoniální příslušnosti (dle svatebních smluv).....	62
Tabulka č. 12 Podíl sňatkové migrace přes hranice panství na celkovém počtu sňatků ve městě (dle svatebních smluv)	63
Tabulka č. 13 Počet matričních zápisů v čase	64
Tabulka č. 14 Podíl migrací na celkovém množství uzavřených sňatků ve městě (dle matrik)	66
Tabulka č. 15 Vzájemné kombinace rodinného stavu snoubenců při doložené sňatkové migraci (dle matrik).....	68
Tabulka č. 16 Počty lokalit a případů sňatkové migrace do Náchoda dle vzdálenosti (na základě matrik)	68
Tabulka č. 17 Vzdálenost místa původu partnerů uzavírajících sňatek v Náchodě na základě pohlaví (na základě matrik).....	69
Tabulka č. 18 Právní status míst, odkud pocházely osoby uzavírající sňatek v Náchodě (dle matrik).....	69
Tabulka č. 19 Místo původu příchozích z hlediska patrimoniální příslušnosti (dle svatebních smluv).....	70

Tabulka č. 20 Podíl sňatkové migrace přes hranice panství na celkovém počtu sňatků ve městě (dle matrik)	70
Tabulka č. 21 Přehled lokalit s nejvyšším počtem sňatkových kontaktů s Náchodem	71
Tabulka č. 22 Sňatkové migrace přes hranici panství dle matrik a svatebních smluv	73
Tabulka č. 23 Dochované propouštěcí a zachovací listy v Náchodě.....	74
Tabulka č. 24 Integrace příchozích ženichů na základě berních rejstříků	80
Tabulka č. 25 Průnik přistěhovalých ženichů do úředních struktur města	82
Tabulka č. 26 Sňatky a následná integrace párů v dekádě 1701–1710 (nevěsta místní, ženich přespolní)	91
Tabulka č. 27 Sňatky a následná integrace párů v dekádě 1701–1710 (ženich místní, nevěsta přespolní)	92

Seznam grafů

Graf č. 1 Vývoj počtu dochovaných svatebních smluv	53
Graf č. 2 Poměr celkového počtu svatebních smluv a smluv evidujících migraci	56

Přílohy

Seznam příloh:

- Příloha č. 1 Žebříčky největších panství v Čechách dle berní ruly a tereziánského katastru
- Příloha č. 2 Mapka nejvýznamnějších panství v severovýchodním Hradecku k roku 1654
- Příloha č. 3 Mapka nejvýznamnějších panství v severovýchodním Hradecku k roku 1757
- Příloha č. 4 Odhadnutý počtu obyvatel jednotlivých lokalit
- Příloha č. 5 Socioprofesionální struktura panství Náchod v letech 1654 a 1757 (Včetně alodiálních a statků a deskového majetku města Náchoda)
- Příloha č. 6 Sociální diference ve venkovských lokalitách náchodského panství v letech 1628–1734 na základě urbářů
- Příloha č. 7 Vzájemné kombinace snoubenců při sňatkové migraci na základě svatebních smluv
- Příloha č. 8 Vzájemné kombinace snoubenců při sňatkové migraci na základě matrik
- Příloha č. 9 Mapa sňatkových kontaktů obyvatel Náchoda s jeho nejbližším okolím (na základě svatebních smluv)
- Příloha č. 10 Mapa sňatkových kontaktů obyvatel Náchoda s jeho širším okolím (na základě svatebních smluv)
- Příloha č. 11 Mapa sňatkových kontaktů obyvatel Náchoda s jeho nejbližším okolím (na základě matrik)
- Příloha č. 12 Mapa sňatkových kontaktů obyvatel Náchoda s jeho širším okolím (na základě matrik)
- Příloha č. 13 Počty osob z jednotlivých lokalit, které uzavřely v Náchodě svatební smlouvu
- Příloha č. 14 Počty osob z jednotlivých lokalit, které uzavřely v Náchodě sňatek dle matrik
- Příloha č. 15 Právní status míst původu úspěšně integrovaných imigrantů v Náchodě
- Příloha č. 16 Examen Doroty Maršové
- Příloha č. 17 Examen Matěje Bartoše
- Příloha č. 18 Nejstarší vyobrazení Náchoda na vedutě z cestovního alba falckraběte Otty Heinricha z Pfalz-Neuburgu z let 1536–1537
- Příloha č. 19 Náchod na mapě I. vojenského mapování
- Příloha č. 20 Svatební smlouva Jakuba Benigniho
- Příloha č. 21 Rejstřík berně z komínů z roku 1611
- Příloha č. 22 Záznam o obnově městské rady v roce 1700

Není-li uvedeno jinak, tabulky a grafy jsou prací autora.

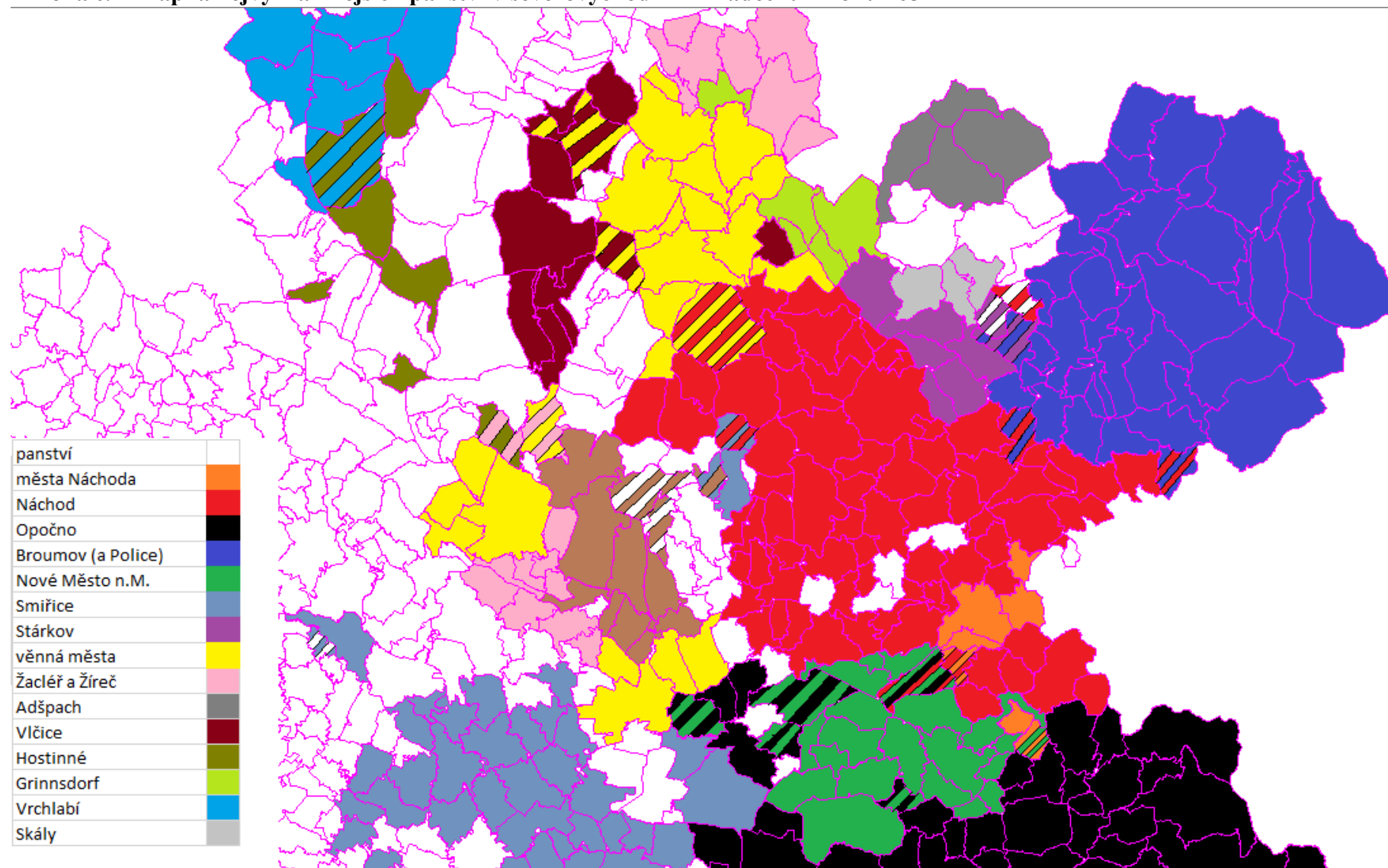
Příloha č. 1 Žebříčky největších panství v Čechách dle berní ruly a tereziánského katastru.⁵⁷⁴

Berní rula 1654		
pořadí	Název panství	osedlých
1.	Český Krumlov	2487
2.	Jindřichův Hradec	1545
3.	Pardubice	1412
4.	Litomyšl	1062
5.	Nové Hrady	1050
6.	Lanškroun	1020
7.	Opočno	762
8.	Náchod	752
9.	Třeboň	715
10.	Broumov	660

Tereziánský katastr 1757		
pořadí	Název panství	počet hospodářů
1.	Český Krumlov	4582
2.	Pardubice	2936
3.	Litomyšl	2665
4.	Lanškroun-Lanšperk	2573
5.	Opočno	2292
6.	Třeboň	2247
7.	Náchod	2130
8.	Nové Hrady	2079
9.	Frýdlant	2003
10.	Liberec	1587

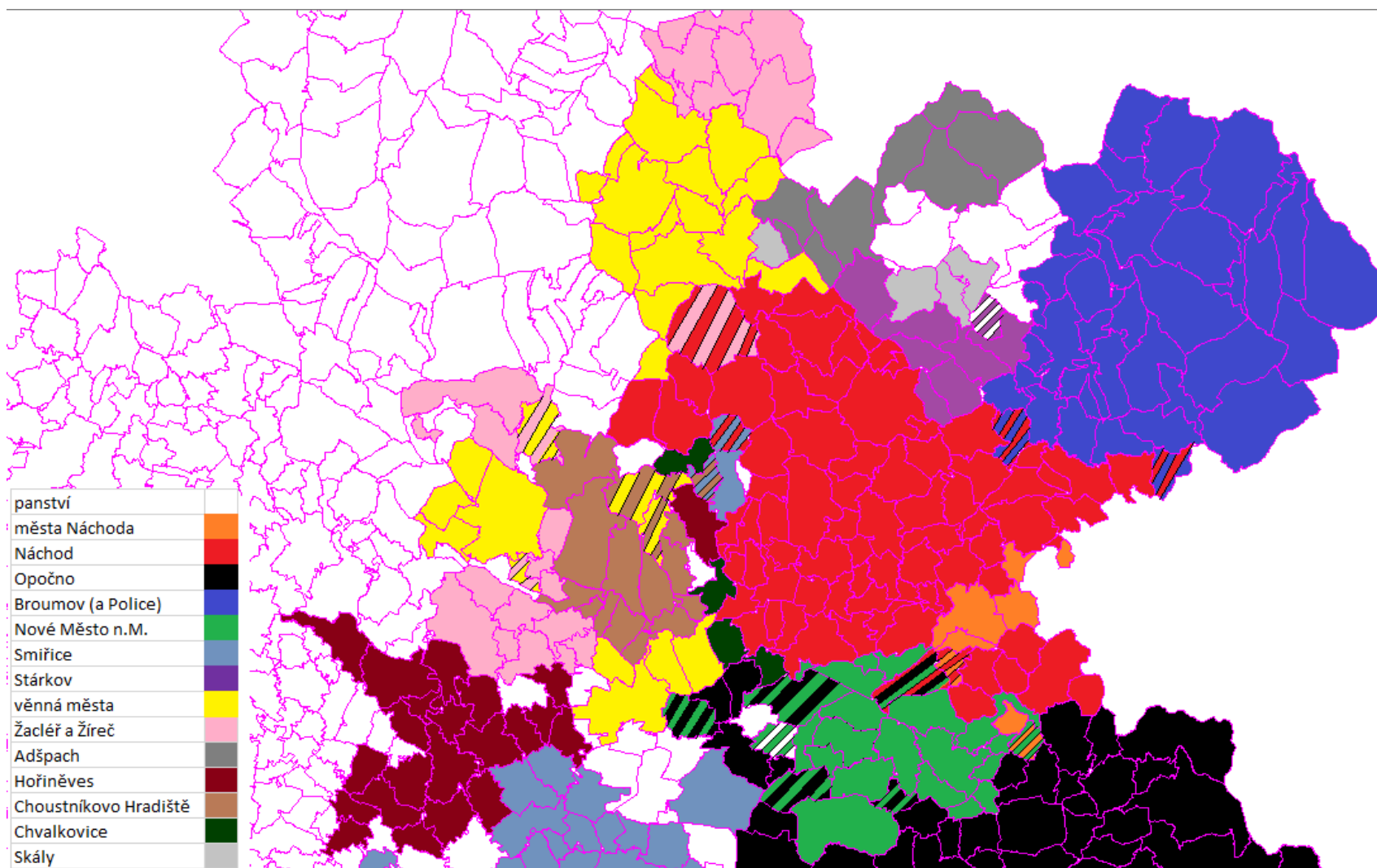
⁵⁷⁴ V případě berní ruly prezentuji výpočty Karel DOSKOČIL (ed.), *Popis Čech r. 1654*, Praha 1954, s. 749. Údaje k tereziánskému katastru jsou vypočítány z edice Aleš CHALUPA a kol. (edd.), *Tereziánský katastr český, sv. I Rustikál*, Praha 1964.

Příloha č. 2 Mapka nejvýznamnějších panství v severovýchodním Hradecku k roku 1654

Data: Karel DOSKOČIL (ed.), *Popis Čech r. 1654*, Praha 1954, na základě rastrové mapy katastrálních obcí.

Příloha č. 3 Mapka nejvýznamnějších panství v severovýchodním Hradecku k roku 1757

Data: Aleš CHALUPA a kol. (edd.), *Tereziánský katastr český, sv. I Rustikál*, Praha 1964, na základě rastrové mapy katastrálních obcí.

Příloha č. 4 Odhadnutý počet obyvatel jednotlivých lokalit

lokalita	odhad 1618			berní rula 1654			tereziánský katastr 1757		
	poplatní ků	odhad obyvatel		poplatník ů	odhad obyvatel		poplatní ků	odhad obyvatel	
		5,7	6,2		5,7	6,2		5,7	6,2
Náchod, m.	156	889	967	128	730	794	214	1220	1327
Česká Skalice, ms. a Větrník	87	496	539	78	445	484	122	695	756
Úpice, ms.	65	371	403	51	291	316	79	450	490
Hronov, ms.	25	143	155	23	131	143	33	188	205
Machov, ms.	27	154	167	25	143	155	47	268	291
Červený Kostelec, ms. A Horní Kostelec	43	245	267	42	239	260	52	296	322
Velké Poříčí	37	211	229	37	211	229	47	268	291
Vysoká Srbská a Sedmákovice	33	188	205	33	188	205	29	165	180
Zlíčko	– uvedeno dohromady s Vysokou Srbskou						6	34	37
Žďárky	19	108	118	19	108	118	26	148	161
Zbečnick	22	125	136	22	125	136	41	234	254
Velký Dřevíč	19	108	118	19	108	118	25	143	155
Rokytník	14	80	87	14	80	87	23	131	143
Borová	8	46	50	8	46	50	12	68	74
Česká Čermná	12	68	74	12	68	74	12	68	74
Dobrošov	12	68	74	12	68	74	12	68	74
Jizbice	12	68	74	12	68	74	12	68	74
Lipí	11	63	68	10	57	62	17	97	105
Bražec – díl	6	34	37	6	34	37	6	34	37
Přibyslav	9	51	56	9	51	56	9	51	56
Horní Radechová	30	171	186	28	160	174	40	228	248
Dolní Radechová a Slavíkov	20	114	124	20	114	124	27	154	167
Dolní Rybníky	5	29	31	5	29	31	6	34	37
Pavlišov	14	80	87	14	80	87	11	63	68
Babí	8	46	50	8	46	50	13	74	81
Kramolna, Lhotky, Trubějov	23	131	143	23	131	143	35	200	217
Zábrodí	11	63	68	11	63	68	12	68	74
Vysokov	26	148	161	25	143	155	24	137	149
Starkoč	4	23	25	4	23	25	11	63	68

Kleny	12	68	74	11	63	68	11	63	68
Zlích	14	80	87	14	80	87	19	108	118
Malá Skalice	20	114	124	18	103	112	26	148	161
Újezdec	13	74	81	12	68	74	14	80	87
Velký a Malý Třebešov	16	91	99	16	91	99	20	114	124
Miskolezy	14	80	87	14	80	87	12	68	74
Zájezd	25	143	155	20	114	124	20	114	124
Lhota pod Hoříčkami	20	114	124	18	103	112	22	125	136
Chlístov	16	91	99	16	91	99	19	108	118
Křižanov	7	40	43	7	40	43	12	68	74
Slatina nad Úpou	52	296	322	52	296	322	65	371	403
Litoboř	18	103	112	18	103	112	22	125	136
Libňatov	30	171	186	30	171	186	39	222	242
Maršov u Úpice – díl	19	108	118	19	108	118	25	143	155
Studenec	26	148	161	24	137	149	17	97	105
Kyje	32	182	198	32	182	198	52	296	322
Brusnice	48	274	298	48	274	298	60	342	372
Havlovice	33	188	205	33	188	205	41	234	254
Radeč	63	359	391	63	359	391	68	388	422
Suchovršice	25	143	155	23	131	143	27	154	167
Bohuslavice nad Úpou	13	74	81	13	74	81	14	80	87
Rubínovice	7	40	43	6	34	37	9	51	56
Velké Svatoňovice	43	245	267	42	239	260	53	302	329
Batňovice a Zálesí	21	120	130	21	120	130	22	125	136
Petrovice	9	51	56	9	51	56	12	68	74
Strážkovice	14	80	87	14	80	87	14	80	87
Rtyně v Podkrkonoší	54	308	335	54	308	335	58	331	360
Bohdašín	pravděpodobně uveden v rámci Rtyně v Podkrkonoší						7	40	43
Lhota za Červeným Kostelcem	18	103	112	18	103	112	23	131	143
Žernov	25	143	155	22	125	136	37	211	229
Všeliby	9	51	56	9	51	56	9	51	56
Olešnice	42	239	260	37	211	229	54	308	335
Stolín a Mstětín	13	74	81	13	74	81	13	74	81

Červená Hora	19	108	118	19	108	118	21	120	130
Světlá	8	46	50	8	46	50	12	68	74
Vestec	3	17	19	3	17	19	5	29	31
Hostinka	5	29	31	5	29	31	5	29	31
Hoříčky	8	46	50	5	29	31	23	131	143
Mečov	4	23	25	4	23	25	7	40	43
Šonov u Nového Města – díl	11	63	68	8	46	50	13	74	81
Zblouv	4	23	25	4	23	25	8	46	50
Třtice	10	57	62	9	51	56	12	68	74
Polická Lhota	9	51	56	9	51	56	17	97	105
Odolov	na dominikále								
Starý Sedloňov	na dominikále								
městské vsi									
Běloves	21	120	130	16	91	99	26	148	161
Staré Město	10	57	62	10	57	62	16	91	99
Malé Poříčí	4	23	25	4	23	25	5	29	31
Bražec - díl	2	11	12	2	11	12	2	11	12
Mezilesí – díl	16	91	99	15	86	93	22	125	136
Sendraž	7	40	43	7	40	43	17	97	105
Slaný (Słone, PL)	29	165	180	27	154	167	0	0	0
Březová (Brzozowie, PL)	13	74	81	13	74	81	0	0	0
Celkem	1712	976 0	1061 7	1612	919 1	999 9	2130	1213 8	1319 9

Příloha č. 5 Socioprofesionální struktura panství Náchod v letech 1654 a 1757 (Včetně alodiálních a statků a deskového majetku města Náchoda)

Profese	1654							1757						
	město	městečka					vesnice	město	městečka					vesnice
	Náchod	Č. Skalice	Úpice	Hronov	Č. Kostelec	Machov	73 vsí	Náchod	Č. Skalice	Úpice	Hronov	Č. Kostelec	Machov	79 vsí
1. Potravinářské														
pekař	7	1						8	7	3				4
řezník	16	8	3	1			1	12	7	4	2		2	12
sládek	1													
perníkář	2							2	1	1				
2. Oděvní a obuvnické														
kožešník	1							3	2					
krejčí	7	5	4		2	1	19	15	7	6	1		1	19
punčochář		1						7	10	1				5
švec	6	7	9	2	2		11	9	10	8			1	12
parukář								1						
kloboučník								1						
plachetník														1
3. Textilní														
soukeník									4					
tkadlec	10	2	1	1		4	42	20	3	3	9	1	6	152
cvilinkář								3						
barvíř pláten	1							1	1					
mandlíř		1	1											
4. Kovodělné														

cínař																			
kovář	4	1	1	2			5	6	2	1									10
soustružník								1											1
zámečnick	1	1	1					2	1	1									
kotlář	1							1											
puškař								1											
5. Dřevozpracující																			
bednář	2	2					2	3	2	1									1
kolář	1			1			3	2		1									4
tesař	1						16	2		1									8
truhlář	1	2						3											1
šindelář							2												
6. Kožedělné																			
koželuh							1												
řemenář								3	1	1									
sedlář	1							1											
uzdař	2																		
jirchář								1											
7. Stavební																			
hrnčář	4	1						2		1									2
kameník										1									
zedník	1						1	3											7
pokrývač	1																		1
vápeník							1												
8. Obchod																			
forman	1		4				1												
hostinský	3																		
obchodník	2							11	3	2					2				9
kramář									3	1									

šmejdír	1													
9. Různé														
kominík								1						
fišmistr	1													
krčmář							1							
malíř								1						
mlynář			1				2							
mydlář	1							1	2					
provazník	1							3	2					
sklenář			1	1			4				1			1
myslivec					2		1							
lazebník	1													
prýmkař/kalounek									1					
úředník panství	5						1							
rybář							1							
muzikář							1							

Příloha č. 6 Sociální diference ve venkovských lokalitách náhodského panství v letech 1628–1734

Název lokality	Urbář 1628				Urbář 1643				Berní rula					Urbář 1734				
	sedláků a zahradníků	chalupníků	celkem	% chalupníků	sedláků a zahradníků	chalupníků	celkem	% chalupníků	Sedláků	zahradníků	chalupníků	celkem	% chalupníků	sedláků	zahradníků	chalupníků	celkem	% Chalupníků
Velké Poříčí	25	9	34	26,5	25	14	39	35,9	19	4	14	37	37,8	19	4	28	51	54,9
Vysoká Srbská a Zlíčko	18	11	29	37,9	18	15	33	45,5	14	3	16	33	48,5	11	6	25	42	59,5
Žďárky	9	7	16	43,8	9	8	17	47,1	8	1	10	19	52,6	8	1	25	34	73,5
Zbečník	13	15	28	53,6	13	12	25	48,0	10	2	10	22	45,5	9	6	26	41	63,4
Dřevíč	12	6	18	33,3	12	7	19	36,8	11	1	7	19	36,8	11	2	16	29	55,2
Rokytník	9	6	15	40,0	7	5	12	41,7	7	1	6	14	42,9	8	1	19	28	67,9
Borová	6	1	7	14,3	6	2	8	25,0	6	1	1	8	12,5	6	0	14	20	70,0
Česká Čermná	11	2	13	15,4	11	2	13	15,4	10	0	2	12	16,7	7	3	11	21	52,4
Dobrošov	7	4	11	36,4	7	6	13	46,2	6	3	3	12	25,0	3	6	17	26	65,4
Jizbice	8	5	13	38,5	8	6	14	42,9	8	0	4	12	33,3	7	1	14	22	63,6
Lipí	9	2	11	18,2	9	2	11	18,2	8	0	2	10	20,0	8	1	12	21	57,1
Bražec	5	2	7	28,6	5	2	7	28,6	4	2	0	6	0,0	2	2	6	10	60,0
Přibyslav	9	1	10	10,0	9	1	10	10,0	7	2	0	9	0,0	6	3	5	14	35,7
Horní Radechová	17	9	26	34,6	17	7	24	29,2	17	3	8	28	28,6	15	2	27	44	61,4
Dolní Radechová	19	5	24	20,8	19	6	25	24,0	11	4	5	20	25,0	16	2	21	39	53,8
Rybničky	3	2	5	40,0	3	2	5	40,0	3	0	2	5	40,0	3	0	4	7	57,1
Pavlišov	11	3	14	21,4	11	3	14	21,4	9	0	5	14	35,7	9	2	12	23	52,2
Babí	6	0	6	0,0	6	3	9	33,3	5	0	3	8	37,5	5	0	10	15	66,7
Kramolna, Lhota a Trubějov	17	3	20	15,0	17	8	25	32,0	10	9	4	23	17,4	6	11	45	62	72,6
Zábrodí	10	0	10	0,0	10	1	11	9,1	0	9	2	11	18,2	0	9	9	18	50,0
Vysokov	14	6	20	30,0	14	14	28	50,0	13	6	6	25	24,0	10	3	21	34	61,8

Starkoč	3	0	3	0,0	3	1	4	25,0	2	2	0	4	0,0	3	0	12	15	80,0
Kleny	8	3	11	27,3	8	2	10	20,0	7	1	3	11	27,3	6	2	6	14	42,9
Zlích	12	2	14	14,3	12	2	14	14,3	11	1	2	14	14,3	9	3	13	25	52,0
Malá Skalice	15	9	24	37,5	15	9	24	37,5	0	13	5	18	27,8	0	15	13	28	46,4
Újezdec	–	–	–	–	12	1	13	7,7	6	3	3	12	25,0	5	7	6	18	33,3
Třebešovy oba	16	0	16	0,0	16	2	18	11,1	0	16	0	16	0,0	0	16	8	24	33,3
Miskolezy	–	–	–	–	12	0	12	0,0	2	10	2	14	14,3	2	10	7	19	36,8
Zájezd	19	2	21	9,5	19	4	23	17,4	0	16	4	20	20,0	0	18	8	26	30,8
Lhota pod Hoříčkami	15	2	17	11,8	15	2	17	11,8	9	6	3	18	16,7	9	6	13	28	46,4
Chlístov	13	3	16	18,8	13	3	16	18,8	11	3	2	16	12,5	9	3	10	22	45,5
Křižanov	6	0	6	0,0	6	2	8	25,0	6	0	1	7	14,3	6	0	10	16	62,5
Slatina	28	13	41	31,7	28	14	42	33,3	26	1	25	52	48,1	25	2	61	88	69,3
Litoboř	9	0	9	0,0	17	0	17	0,0	13	3	2	18	11,1	14	2	14	30	46,7
Libňatov	18	12	30	40,0	18	14	32	43,8	10	6	14	30	46,7	18	0	31	49	63,3
Maršov	12	8	20	40,0	12	6	18	33,3	11	1	7	19	36,8	11	0	24	35	68,6
Studeneč	14	14	28	50,0	14	9	23	39,1	6	7	11	24	45,8	15	1	22	38	57,9
Kyje	24	7	31	22,6	24	11	35	31,4	19	4	9	32	28,1	27	3	37	67	55,2
Brusnice	27	19	46	41,3	27	21	48	43,8	19	5	24	48	50,0	24	4	51	79	64,6
Havlovice	21	7	28	25,0	21	9	30	30,0	16	2	15	33	45,5	16	1	35	52	67,3
Radeč	35	25	60	41,7	36	25	61	41,0	19	9	35	63	55,6	25	10	53	88	60,2
Suchovršice	11	18	29	62,1	11	17	28	60,7	8	1	14	23	60,9	10	2	31	43	72,1
Bohuslavice	5	3	8	37,5	5	7	12	58,3	3	1	9	13	69,2	4	0	19	23	82,6
Rubínovice	6	0	6	0,0	6	1	7	14,3	3	3	0	6	0,0	5	1	5	11	45,5
Svatoňovice	30	14	44	31,8	32	15	47	31,9	25	2	15	42	35,7	22	7	30	59	50,8
Batňovice	18	11	29	37,9	18	9	27	33,3	12	4	5	21	23,8	11	4	21	36	58,3
Petrovice	6	1	7	14,3	6	2	8	25,0	5	1	3	9	33,3	5	1	10	16	62,5
Strážkovice	10	5	15	33,3	10	5	15	33,3	3	7	4	14	28,6	8	2	9	19	47,4
Rtyně	37	14	51	27,5	36	15	51	29,4	34	2	18	54	33,3	33	2	47	82	57,3

Lhota za Kostelcem	11	8	19	42,1	11	7	18	38,9	8	3	7	18	38,9	8	3	25	36	69,4
Žernov	17	7	24	29,2	17	5	22	22,7	5	12	5	22	22,7	5	9	25	39	64,1
Všeliby	6	5	11	45,5	6	4	10	40,0	5	2	2	9	22,2	5	1	7	13	53,8
Olešnice	39	15	54	27,8	39	12	51	23,5	23	5	9	37	24,3	18	11	39	68	57,4
Stolín a Mstětín	10	5	15	33,3	10	3	13	23,1	10	0	3	13	23,1	10	0	11	21	52,4
Červená Hora	14	4	18	22,2	14	4	18	22,2	9	6	4	19	21,1	10	4	15	29	51,7
Světlá	–	–	–	–	8	0	8	0,0	6	2	0	8	0,0	6	2	10	18	55,6
Vestec	–	–	–	–	3	0	3	0,0	1	2	0	3	0,0	1	2	8	11	72,7
Hostinka	–	–	–	–	5	0	5	0,0	1	4	0	5	0,0	1	4	2	7	28,6
Hořičky	–	–	–	–	8	0	8	0,0	3	2	0	5	0,0	3	2	19	24	79,2
Mečov	–	–	–	–	7	0	7	0,0	2	2	0	4	0,0	4	0	7	11	63,6
Šonov	–	–	–	–	10	0	10	0,0	2	6	0	8	0,0	2	0	12	14	85,7
Zblouv	–	–	–	–	5	0	5	0,0	1	3	0	4	0,0	2	3	3	8	37,5
Třtice	–	–	–	–	8	1	9	11,1	0	7	2	9	22,2	0	7	7	14	50,0
Lhota pod Machovem	4	6	10	60,0	4	6	10	60,0	3	0	6	9	66,7	3	0	15	18	83,3
CELKEM	757	341	1098		843	376	1219		551	237	383	1171		569	235	1178	1982	

Příloha č. 7 Vzájemné kombinace snoubenců při sňatkové migraci na základě svatebních smluv

1551-1600					
ženich migrující			nevěsta migrující		
ženich	svobodný	32	nevěsta	svobodná	24
nevěsta	svobodná	16	ženich	svobodný	8
	vdova	10		vdovec	1
	neurčená	6		neurčený	15
ženich	ovdovělý	2	nevěsta	vdova	3
nevěsta	svobodná	1	ženich	svobodný	1
	vdova	1		vdovec	0
	neurčená	0		neurčený	2
ženich	neurčený	76	nevěsta	neurčená	7
nevěsta	svobodná	43	ženich	svobodný	0
	vdova	19		vdovec	0
	neurčená	14		neurčený	7

1601-1650					
ženich migrující			nevěsta migrující		
ženich	svobodný	49	nevěsta	svobodná	39
nevěsta	svobodná	34	ženich	svobodný	19
	vdova	15		vdovec	7
	neurčená	0		neurčený	13
ženich	ovdovělý	0	nevěsta	vdova	9
nevěsta	svobodná	0	ženich	svobodný	3
	vdova	0		vdovec	1
	neurčená	0		neurčený	5
ženich	neurčený	21	nevěsta	neurčená	0
nevěsta	svobodná	11	ženich	svobodný	0
	vdova	10		vdovec	0
	neurčená	0		neurčený	0

Ad. Příloha č. 7 (dokončení)

1651-1700					
ženich migrující			nevěsta migrující		
ženich	svobodný	60	nevěsta	svobodná	31
nevěsta	svobodná	52	ženich	svobodný	17
	vdova	8		vdovec	13
	neurčená	0		neurčený	1
ženich	ovdovělý	3	nevěsta	vdova	4
nevěsta	svobodná	0	ženich	svobodný	1
	vdova	3		vdovec	2
	neurčená	0		neurčený	1
ženich	neurčený	3	nevěsta	neurčená	0
nevěsta	svobodná	2	ženich	svobodný	0
	vdova	1		vdovec	0
	neurčená	0		neurčený	0

1701-1750					
ženich migrující			nevěsta migrující		
ženich	svobodný	9	nevěsta	svobodná	12
nevěsta	svobodná	7	ženich	svobodný	5
	vdova	2		vdovec	6
	neurčená	0		neurčený	1
ženich	ovdovělý	4	nevěsta	vdova	0
nevěsta	svobodná	1	ženich	svobodný	0
	vdova	3		vdovec	0
	neurčená	0		neurčený	0
ženich	neurčený	1	nevěsta	neurčená	0
nevěsta	svobodná	1	ženich	svobodný	0
	vdova	0		vdovec	0
	neurčená	0		neurčený	0

Příloha č. 8 Vzájemné kombinace snoubenců při sňatkové migraci na základě matrik

1664-1670, 1673-1676					
ženich migrující			nevěsta migrující		
ženich	svobodný	17	nevěsta	svobodná	16
nevěsta	svobodná	17	ženich	svobodný	10
	vdova	0		vdovec	3
	neurčená	0		neurčený	3
ženich	ovdovělý	1	nevěsta	vdova	1
nevěsta	svobodná	1	ženich	svobodný	1
	vdova	0		vdovec	0
	neurčená	0		neurčený	0
ženich	neurčený	4	nevěsta	neurčená	2
nevěsta	svobodná	3	ženich	svobodný	0
	vdova	1		vdovec	0
	neurčená	0		neurčený	2

1681-1690					
ženich migrující			nevěsta migrující		
ženich	svobodný	18	nevěsta	svobodná	10
nevěsta	svobodná	15	ženich	svobodný	5
	vdova	3		vdovec	1
	neurčená	0		neurčený	4
ženich	ovdovělý	0	nevěsta	vdova	3
nevěsta	svobodná	0	ženich	svobodný	1
	vdova	0		vdovec	1
	neurčená	0		neurčený	1
ženich	neurčený	10	nevěsta	neurčená	2
nevěsta	svobodná	6	ženich	svobodný	0
	vdova	3		vdovec	0
	neurčená	1		neurčený	2

Ad příloha č. 8 (pokračování)

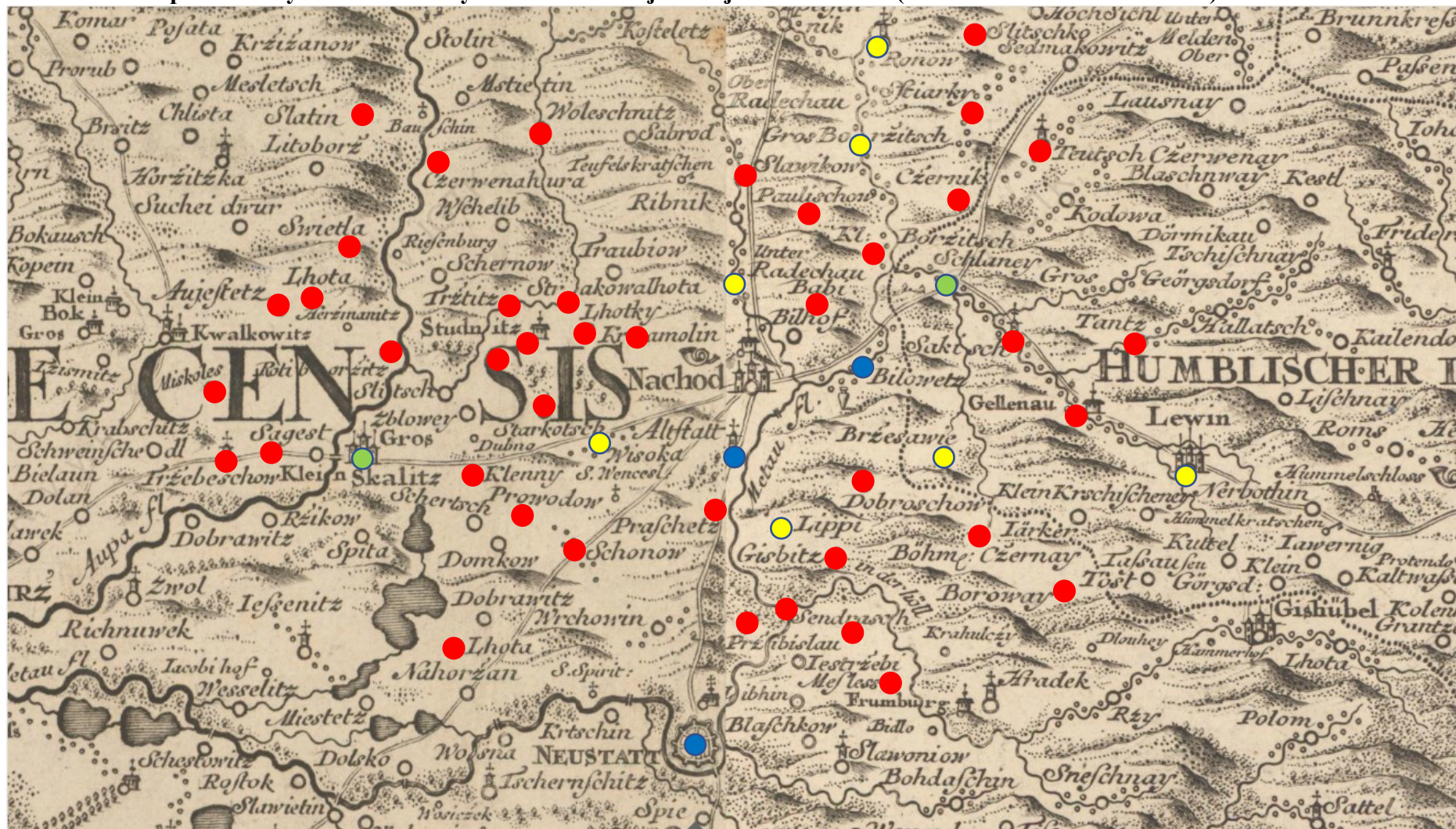
1701-1710					
ženich migrující			nevěsta migrující		
ženich	svobodný	14	nevěsta	svobodná	9
nevěsta	svobodná	13	ženich	svobodný	7
	vdova	1		vdovec	1
	neurčená	0		neurčený	1
ženich	ovdovělý	4	nevěsta	vdova	0
nevěsta	svobodná	4	ženich	svobodný	0
	vdova	0		vdovec	0
	neurčená	0		neurčený	0
ženich	neurčený	4	nevěsta	neurčená	0
nevěsta	svobodná	2	ženich	svobodný	0
	vdova	0		vdovec	0
	neurčená	2		neurčený	0

1721-1730					
ženich migrující			nevěsta migrující		
ženich	svobodný	18	nevěsta	svobodná	15
nevěsta	svobodná	17	ženich	svobodný	10
	vdova	1		vdovec	1
	neurčená	0		neurčený	4
ženich	ovdovělý	2	nevěsta	vdova	3
nevěsta	svobodná	2	ženich	svobodný	2
	vdova	0		vdovec	0
	neurčená	0		neurčený	1
ženich	neurčený	9	nevěsta	neurčená	0
nevěsta	svobodná	8	ženich	svobodný	0
	vdova	0		vdovec	0
	neurčená	1		neurčený	0

Ad příloha č. 8 (dokončení)

1741-1750					
ženich migrující			nevěsta migrující		
ženich	svobodný	17	nevěsta	svobodná	19
nevěsta	svobodná	13	ženich	svobodný	10
	vdova	4		vdovec	8
	neurčená	0		neurčený	1
ženich	ovdovělý	0	nevěsta	vdova	0
nevěsta	svobodná	0	ženich	svobodný	0
	vdova	0		vdovec	0
	neurčená	0		neurčený	0
ženich	neurčený	3	nevěsta	neurčená	0
nevěsta	svobodná	3	ženich	svobodný	0
	vdova	0		vdovec	0
	neurčená	0		neurčený	0

Příloha č. 9 Mapa sňatkových kontaktů obyvatel Náchoda s jeho nejbližším okolím (na základě svatebních smluv)

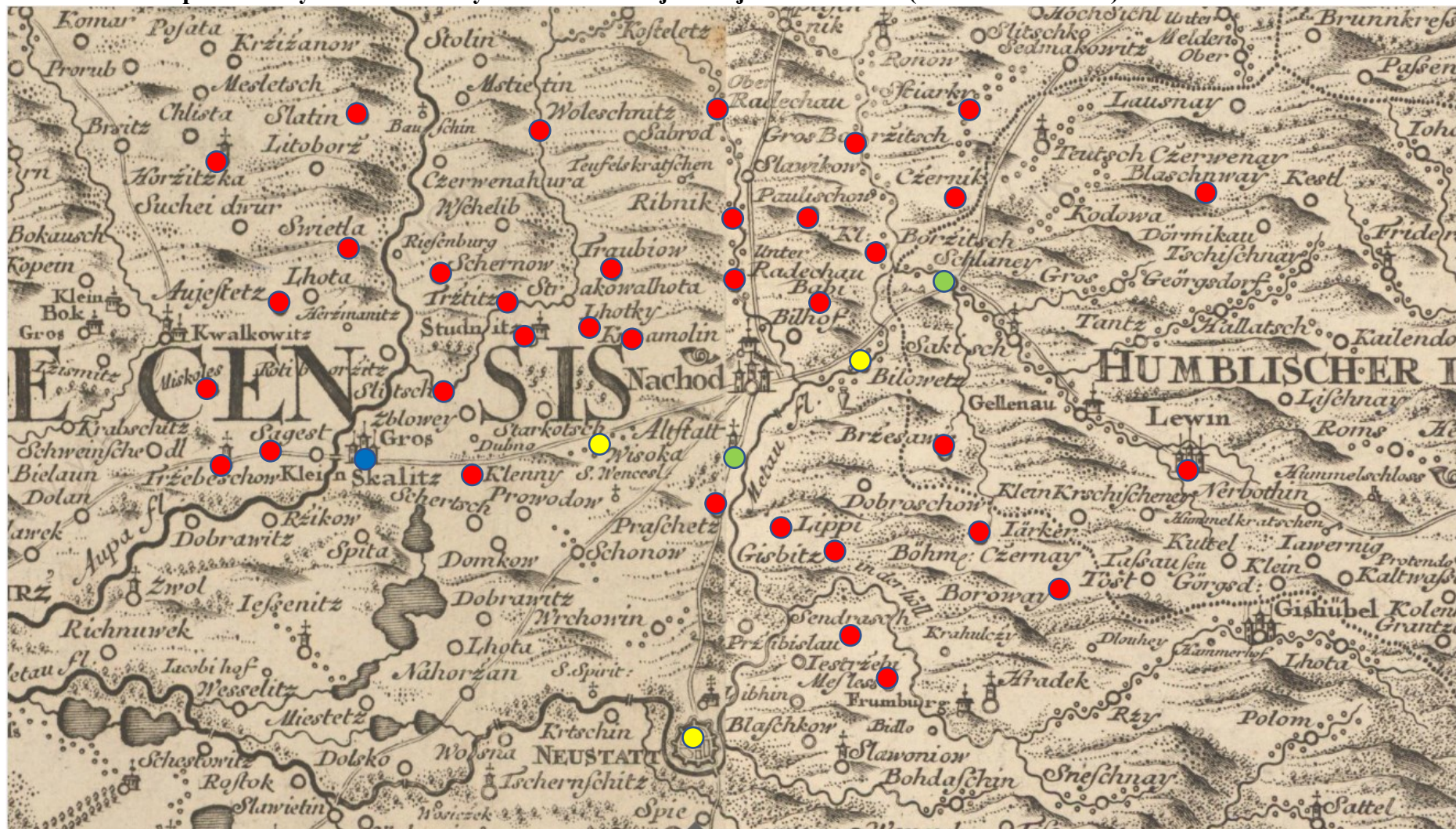
Legenda (platí i pro tři následující mapy): 1–4 kontakty ●, 5–9 ●, 10–14 ●, 15+ ●

Podkladová mapa (pro přílohy č. 9–12): Müllerova mapa Čech. Dostupné na: <http://mapy.vugtk.cz/mapserver/index.html>

Příloha č. 10 Mapa sňatkových kontaktů obyvatel Náchoda s jeho širším okolím (na základě svatebních smluv)

Příloha č. 11 Mapa sňatkových kontaktů obyvatel Náchoda s jeho nejbližším okolím (na základě matrik)

Příloha č. 12 Mapa sňatkových kontaktů obyvatel Náchoda s jeho širším okolím (na základě matrik)

Příloha č. 13 Počty osob z jednotlivých lokalit, které uzavřely v Náchodě svatební smlouvu

panství	typ lokality	Lokalita	km	Ženich					Nevěsta					suma muži a ženy	
				1551-1600	1601-1650	1651-1700	1701-1750	Σ	1551-1600	1601-1650	1651-1700	1701-1750	Σ		
jiné v Čechách	ves	Adršpach	22,8								1			1	1
náchodské	ves	Babí	1,9	1				1	1					1	2
náchodské	ves	Batňovice	13,8		1			1	0					0	1
městské vsi	ves	Běloves	1,8	3		6	1	10	4	3	5		#	22	
broumovské	ves	Bělý na Policku	13,2			1		1					0	1	
náchodské	ves	Borová	7,4			1		1		1			1	2	
městské vsi	ves	Bražec	2,7					0	1				1	1	
broumovské	město	Broumov	22,3	4				4				1	1	5	
městské vsi	ves	Březová (Brzozowie, PL)	4,1	1				1		1	3		4	5	
jiné v Čechách	ves	Bukovina	25,3	1				1					0	1	
jiné v Čechách	městečko	Cerhovice	177	1				1					0	1	
královská města	město	Čáslav	78,5			1		1					0	1	
královská města	ves	Čáslavky	15,8	1				1					0	1	
náchodské	ves	Červená Hora	8,2		2	1		3					0	3	
náchodské	městečko	Červený Kostelec	8,3		1		1	2			1	1	2	4	
náchodské	ves	Česká Čermná	5						1				1	1	
náchodské	městečko	Česká Skalice	8,8	4	5	3		12			1		1	13	
královská města	město	Český Brod	100							1			1	1	
Kladsko	ves	Dancov (Dańczów, PL)	8,7		1			1					0	1	
náchodské	ves	Dobrošov	3,1		1			1	1		1		2	3	
opočenská	město	Dobruška	13,9	4	2			6					0	6	
náchodské	ves	Dolní Radechová	2,7	2	1			3		1	1		2	5	

novoměstské	ves	Dolsko	11							1		1	1	
opočenská	ves	Domašín	14,2	1				1				0	1	
?	?	Doubravice	?	1				1				0	1	
Kladsko	město	Dušníky (Duszni- Zdrój, PL)	16,2								1	1	1	
královská města	město	Dvůr Králové	24,8	2	1			3		1		1	4	
Slezsko	městečko	Frydlant (Mieroszów, PL)	27,5	1				1				0	1	
jiné v Čechách	ves	Habří u Českých Budějovic	210		1			1				0	1	
?	?	Halářov?	?	1				1				0	1	
náchodské	ves	Havlovice	12,3							1		1	1	
dočasně připojeno	ves	Heřmanice panství Hradiště	17,7				2	2				0	2	
broumovské	ves	Hlavňov	17							1		1	1	
jiné v Čechách	městečko	Hořice	38	1				1				0	1	
jiné v Čechách	město	Hostinné	34		1	1		2		1		1	3	
královská města	město	Hradec Králové	33	1	1			2	1			1	3	
Kladsko	město	Hrádek (Radków, PL)	19,5	1		1		2	1			1	3	
náchodské	městečko	Hronov	7,3			1	1	2	1	1	1	3	5	
královská města	město	Chrudim	58	1				1				0	1	
jiné v Čechách	ves	Chvaleč	22								1	1	1	
královská města	město	Jaroměř	18,6	6	2	1	1	10		4		4	14	
dočasně připojeno	ves	Javor	16,8			1		1		2		2	3	
Morava	město	Jihlava	121	1				1				0	1	
náchodské	ves	Jizbice	3,6					1	1	1		1	2	3

Kladsko	ves	Kelnov (Jeleniów, PL)	6,8						2	1			3	3
dočasně připojeno	ves	Kladruby/ Kladern na panství Hradiště	17,1								1		1	1
Kladsko	město	Kladsko (Kłodzko, PL)	34,8	2				2					0	2
náchodské	ves	Kleny	6			1		1					0	1
Říše	?	kníž. Nassavské	593			1		1					0	1
jiné v Čechách	město	Kostelec n. Orlicí	32,8	2				2					0	2
náchodské	ves	Kramolna	2	1				1		1			1	2
náchodské	ves	Kyje (dnes část obce Hanjnice)	18,7									1	1	1
Kladsko	město	Levín (Lewin Klodzki, PL)	9,2	2	3			5		2			2	7
náchodské	ves	Lhota pod Hoříčkami	11,5			1		1					0	1
novoměstské	ves	Lhota pod Nahořany	8,1			2		2					0	2
náchodské	ves	Lhota za Kostelcem	9,3			2		2					0	2
náchodské	ves	Lhotky	3,6			1		1					0	1
Slezsko	město	Libavá (Lubawka, PL)	34			1		1					0	1
náchodské	ves	Libňatov	14			1		1					0	1
náchodské	ves	Lipí	2,8	2	1	1		4	1				1	5
jiné v Čechách	město	Litomyšl	62	1				1					0	1
náchodské	městečko	Machov	12						1				1	1
jiné v Čechách	ves	Malá Cerekvice	32	1				1					0	1
městské vsi	ves	Malá Čermná	6	1				1					0	1
městské vsi	ves	Malé Poříčí	3,5					1	1		1	2	3	4
náchodské	ves	Maršov n. Úpou	15,3		1			1			1		1	2

Morava	ves	Měřín	116	1				1					0	1	
broumovské	ves	Česká Metuje	14,4	1				1					0	1	
Francie	město	Méty ve Frankrajchu (Metz, FR)	730			1		1					0	1	
smiřické	ves	Mezilečí	13,4			1		1					0	1	
městské vsi	ves	Mezilesí	7,7	1	1			2					0	2	
náchodské	ves	Miskolezy	11,9			1		1					0	1	
Říše	město	Mnichov (SRN)	417		1			1					0	1	
Morava	město	Moravská Třebová	81,4			2		2					0	2	
jiné v Čechách	ves	Nebeská Rybná	31,2							1			1	1	
jiné v Čechách	městečko	Nehvíd	107		1			1					0	1	
náchodské	ves	Německá Brusnice (dnes část obce Hajnice)	19,5			2		2	1				1	3	
novoměstské	ves	Německá Čermná (Czermna, PL)	6,8		1			1					0	1	
královská města	město	Německý Brod	99	1				1					0	1	
broumovské	ves	Nížká Srbská	10,9	2				2		1			1	3	
Kladsko	město	Nová Ruda (Nowa Ruda, PL)	30					1	1				0	1	
novoměstské	město	Nové Město n. Met.	8,1	9	3			2	14	2	2	0	1	5	19
královská města	město	Nymburk	84	1				1					0	1	
Kladsko	ves	Oberhandorf ztotožněno s Oberhannsdorf (dnes Jaszkowa Górna, PL)	41									1	1	1	
?	město	Oberneyschen	?	1				1					0	1	
náchodské	ves	Olešnice	6,8			2		2		1	1		2	4	

jiné v Čechách	?	panství Dymokury	70		1			1				0	1
jiné v Čechách	?	panství Libočany	188			1		1				0	1
jiné v Čechách	?	panství Libšany	42								1	1	1
náchodské	ves	Pavlišov	3,6	1		2		3				0	3
jiné v Čechách	městečko	Pecka	40	1				1				0	1
novoměstské	ves	Peklo	4,6			1		1				0	1
broumovské	ves	Pěkov	17	1				1				0	1
jiné v Čechách	městečko	Pilník	27,5	2		1		3				0	3
Prusy	ves	Plauen v Prusku dnes ves Paluzy (Varmijsko- mazurské vojvodství, PL)	525					1				0	1
broumovské	městečko	Police n. Met.	14,2	6	2	2		10			1	1	11
jiné v Čechách	město	Polná	108		1			1				0	1
královská města	město	Praha	130	1				1				0	1
jiné v Čechách	město	Prachatice	220		1			1				0	1
novoměstské	ves	Provodov	5	2				2				0	2
náchodské	ves	Přibyslav	4,7	1				1		1		1	2
náchodské	ves	Pustý Kostelec (dnes Horní Kostelec)	9,8							1		1	1
náchodské	ves	Radeč	15,8		1			1	1			1	2
královská města	město	Rakovník	177	1				1				0	1
náchodské	ves	Ratibořice	7,8							1		1	1
Slezsko	město	Reichenbach (Dzierzoniów, PL)	49	1				1				0	1
Itálie	město	Rocke (Rocca) v Itálii	?			1		1				0	1

jiné v Čechách	ves	Rovensko	65,3	1				1					0	1
náchodské	ves	Rtyně v Podkrkonoší	11,2	1	1	2		4	1	2	1		4	8
Uhry	město	Ruznau Horní Uhry (Rosenau, dnes Rožňava, SR)	371			1		1					0	1
přikoupené	ves	Řešetova Lhota	4,6	3				3					0	3
Kladsko	ves	Saczie (Žakš dnes Zakrze, PL)	6,1		1			1					0	1
městské vsi	ves	Sendraž	6					0		1			1	1
městské vsi	ves	Slaný (Słone, PL)	4,2	1	1	2	2	6	1	1	2	1	5	11
náchodské	ves	Slatina	10						1	1			2	2
náchodské	ves	Slavíkov	4,9	1	1			2					0	2
opočenské	ves	Slavoňov	8,6	1				1					0	1
jiné v Čechách	městečko	Smidary	51		1			1					0	1
smiřické	městečko	Smiřice	24,5		1			1					1	1
městské vsi	ves	Staré Město	1,2	3	2	6	2	13	4	6	3	1	#	27
náchodské	ves	Starkoč	4,1						1				1	1
jiné v Čechách	ves	Stod na Plzeňsku	231								1		1	1
náchodské	ves	Studeneč	18,5								1		1	1
přikoupené	ves	Studnice	5,2			2		2					0	2
náchodské	ves	Suchovršice	16,7		1			1					0	1
broumovské	ves	Suchý důl	15,5							1			1	1
náchodské	ves	Svatoňovice	16,3						1				1	1
náchodské	ves	Světlá	10,2								1		1	1
Slezsko	město	Šmídberg (Schmiedberg, dnes Kowary, PL)	48		1			1					0	1

náchodské	ves	Šonov	5,2		1	1		2	2			2	4
jiné v Čechách	ves	Teplice n. Met.	20		1			1				0	1
Uhry	ves	Trnavské Hory (dnes Trnavá Hora, SR)	286						1			1	1
královská města	město	Trutnov	23,9	1			1	2			1	1	3
opočenská	město	Třebechovice p. Oreb.	26,8		1	3		4				0	4
náchodské	ves	Třtice	6,1		1			1		1		1	2
náchodské	ves	Újezdec	12,2								1	1	2
náchodské	městečko	Úpice	15	2	3	3		8		1	1	2	10
jiné v Čechách	městečko	Vamberk	34,4	1				1				0	1
náchodské	ves	Velké Poříčí	5,6	1	2	1		4		1		1	5
náchodské	ves	Velký Třebešov	11,4	1				1				0	1
smiřické	ves	Skalice u Smiřic	26		1			1				0	1
náchodské	ves	Vysoká Srbská	9,5		1			1				0	1
náchodské	ves	Vysokov	2,4	4	1			5	1	1	1	3	8
Kladsko	ves	Waltersdorf (Altwaltersdorf, dnes Stary Waliszów, PL)	28,3		1			1				0	1
náchodské	ves	Zájezd	10			2		2		1		1	3
náchodské	ves	Zbečnick	7,4						1			1	1
náchodské	ves	Zlíčko	8,6	1	1			2				0	2
Morava	město	Žďár nad Sázavou	96,2			1		1				0	1
náchodské	ves	Žďárky	7,7		1			1	1			1	2
jiné v Čechách	ves	Žíreč	22,1	2				2				0	2

Příloha č. 14 Počty osob z jednotlivých lokalit, které uzavřely v Náchodě sňatek dle matrik

panství	typ lokality	lokality	km	ženich					Σ	nevěsta					Σ	suma muži i ženy
				1664- 70, 1673- 6	1681- 1690	1701- 1710	1721- 1730	1741- 1750		1664- 70, 1673- 6	1681- 1690	1701- 1710	1721- 1730	1741- 1750		
náchodské	ves	Babí	1,9		1				1						0	1
náchodské	ves	Batňovice	13,8						0			2			2	2
městské vsi	ves	Běloves	1,8	1				1	2	2	1			1	4	6
broumovské	ves	Bělý	13,2		1				1						0	1
broumovské	ves	Bezděkov	11,3			1		1	2						0	2
náchodské	ves	Borová	7,4	1					1						0	1
městské vsi	ves	Bražec	2,7	1					1						0	1
broumovské	město	Broumov	22,3						0				1		1	1
Španělské Nizozemí	město	Brusel	835						0					1	1	1
městské vsi	ves	Březová (Brzozowie, PL)	4,1						0	1	1	1			3	3
náchodské	městečko	Červený Kostelec	8,3						0					1	1	1
náchodské	ves	Česká Čermná	5		1			1	2						0	2
náchodské	městečko	Česká Skalice	8,8		1	2	1	1	5	2	2	1	3	2	10	15
jiné v Čechách	městečko	Česká Třebová	61		1				1						0	1
opočenská	město	Dobruška	13,9		2		1		3						0	3
náchodské	ves	Dolní Radechová	2,7				1		1					1	1	2

náchodské	ves	Horní Radechová	5,6				1	1					0	1		
přikoupené	ves	Horní Rybníky	4,5					1	1					0	1	
jiné v Čechách	městečko	Hořice	38			1	1	1	3					0	3	
náchodské	ves	Hořičky	12,6				1		1			2		2	3	
Kladsko	město	Hrádek (Radków, PL)	19,5					1	1					0	1	
jiné v Čechách	město	Chlumec n. Cidlinou	58						0				1	1	1	
Kladsko	ves	Jakubovice (Jakubowice, PL)	9			1			1					0	1	
královská města	město	Jaroměř	18,6				2	1	3	2				2	5	
jiné v Čechách	město	Jičín	58				1		1					0	1	
náchodské	ves	Jizbice	3,6			1			1					0	1	
přikoupené	ves	Kladruby	17,1						0	1				1	1	
náchodské	ves	Kleny	6				1		1					0	1	
náchodské	ves	Kramolna	2		2				2					1	1	3
náchodské	ves	Kyje (dnes část obce Hanjnice)	18,7			1			1			1		1	2	
jiné v Čechách	městečko	Kyšperk (Letohrad)	49			1			1					0	1	
Kladsko	město	Levín (Lewin Klodzki, PL)	9,2		1				1					0	1	
náchodské	ves	Lhota za Kostelcem	9,3						0					1	1	1

náchodské	ves	Lhotky	3,6						0		1				1	1
jiné	v															
Čechách	ves	Libčany	42						0					1	1	1
náchodské	ves	Lipí	2,8					1	1						0	1
jiné	v															
Čechách	město	Litomyšl	62		1	1			2						0	2
jiné	v															
Čechách	ves	Lochenice	29,2				1		1						0	1
Říše	??	Makrabství Baden	580			1			1						0	1
městské vsi	ves	Malá Čermná	6		1				1					1	1	2
městské vsi	ves	Malé Poříčí	3,5		1				1		1			1	2	3
náchodské	ves	Maršov n. Úpou	15,3		1				1						0	1
městské vsi	ves	Mezilesí	7,7				1		1		1				1	2
Říše	město	Minich (Mnichov, SRN)	417	1					1						0	1
náchodské	ves	Miskolezy	11,9		1				1				1		1	2
náchodské	ves	Německá Brusnice (dnes část obce Hajnice)	19,5	2		1	2		5	1					1	6
Kladsko	město	Nová Ruda (Nowa Ruda, PL)	30		1				1	2					0	2
novoměstské	město	Nové Město n. Met.	8,1	1		1	2		4	1			1		2	6
opočenské	ves	Ohnišov	11						1	1					0	1
náchodské	ves	Olešnice	6,8	1	1				2		1				1	3

jiné v Čechách	??	panství Branná	47					1	1						0	1
náchodské	ves	Pavlišov	3,6	2					2						0	2
broumovské	městečko	Police nad Metují	14,2				1	1	2						0	2
Prusy	??	Prusy	560	1					1						0	1
jiné v Čechách	ves	Puchlovice	46						0				1		1	1
náchodské	ves	Radeč	15,8				1		1						0	1
náchodské	ves	Rtyně v Podkrkonoší	11,2						0			1			1	1
městské vsi	ves	Sendraž	6		2				2	1			1		2	4
jiné v Čechách	město	Schlakenwert (Ostrov n. Ohří)	230	1					1						0	1
městské vsi	ves	Slaný (Slone, PL)	4,2	1		1			2	1	2	1	2	3	9	11
náchodské	ves	Slatina	10			1			1	2					2	3
smiřické	městečko	Smiřice	24,5			1			1						0	1
jiné v Čechách	město	Solnice	24						0				1		1	1
městské vsi	ves	Staré Město	1,2	2		2	1	2	7			2	2	1	5	12
náchodské	ves	Strážkovice	14						0					1	1	1
náchodské	ves	Studenec	18,5			1			1						0	1
přikoupené	ves	Studnice	5,2		1		1		2						0	2
náchodské	ves	Suchovršice	16,7	2					2	1					1	3
náchodské	ves	Svatoňovice	16,3				1	1	2						0	2
náchodské	ves	Světlá	10,2						0	1					1	1
náchodské	ves	Trubějov	4						0	1	1				2	2

jiné v	Čechách	město	Třebechovice	26,8			1		1					0	1
náchodské		ves	Třtice	6,1				1	1					0	1
jiné v	Čechách	město	Turnov	74		1			1					0	1
náchodské		ves	Újezdec	12,2					0				1	1	1
náchodské		městečko	Úpice	15		1		1	2		1			1	2
jiné v	Čechách	městečko	Vamberk	34,4		1			1		1			1	2
jiné v	Čechách	ves	Vejvanovice	54					0			1		1	1
náchodské		ves	Velké Poříčí	5,6		1		1	2					1	1
náchodské		ves	Velký Třebešov	11,4				1	1	2				0	2
náchodské		Ves	Vysokov	2,4		2	2	1	5		1			1	6
Říše		město	Weilburg (Hesensko, SRN)	560		1								0	1
jiné v	Čechách	Ves	Withosticz - dnes Vidhostice okres Louny	200					1	1				0	1
náchodské		Ves	Zájezd	10		1		1	2					0	2
náchodské		Ves	Zbečník	7,4			1		1			1		1	2
náchodské		Ves	Zlíč	7,2				1	1				1	1	2
Morava		Město	Žďár nad Sázavou	96,2		1								0	1
náchodské		Ves	Žďárky	7,7					1	1				0	1
náchodské		Ves	Žernov	7,6		1		1	2	2				2	4

Příloha č. 15 Právní status míst původu úspěšně integrovaných imigrantů v Náchodě

		Město/městečko	Vsi ostatní	Šosovní vsi	Neurčeno	Celkem
svatební smlouvy	1551– 1600	20	15	0	3	38
	1601– 1650	13	20	0	1	34
	1651– 1700	10	10	9	1	30
	1701– 1720	1	2	2	0	5
matriky	1664– 1676	0	1	2	1	4
	1681– 1690	0	3	1	0	4
	1701– 1710	2	4	1	0	7

Příloha č. 16 Examen Doroty Maršové

Examen Doroty Maršové

Inter[r]og[ationes]

1. Kterak ti říkají?
2. Kolik máš let?
3. Čí jsi poddaná?
4. S kým jsi sobě té nejprvnější dítě uhonila?
5. A s kým jsi teď druhý sobě uhonila?
6. Jakou pak příčinou za tebou chodí, maje prve již záповěď by tebe prázen byl?
7. Pokud by on se vyjednati chtěl toho-li by si sobě jej pojíti chtěla?

Respon[siones]

R: Dorota Maršová

R: Šest a dvacetí let mám.

R: Sem poddaná pana purgkmister pánův města Hradce J. M. Kr. nad Labem.

R: S Jiříkem pacholkem Petříkovým v Plačicích.

R: S Martinem Bartošem poddaným panství náhodského.

R: Takovou příčinou, že pokud se vyjednati mocti bude, že mě sobě za manželku vezme.

R: Pojala bych sobě jeho za manžela, pokudž by se vyjednati mohl, však na panství jeho, já se dáti nemíním a nedám.

Příloha č. 17 Examen Matěje Bartoše

Examen Matěje Bartoše, poddaného panství Náchodského

Inter[r]og[ationes]

1. Kterak ti říkají?

2. Kolík máš let?

3. Čí jsi poddaný?

4. Je-li tomu tak, že teď posléze Dorota Maršová jsouc těhotná, a týž plod také na svět vyvedouc, s tebou sobě to uhonila, tak jak ona praví?

5. Poněvadž záповěď máš, bys jí prázen byl, proč za ní chodíš?

6. Kterak míníš s tou věcí dělati, zdali jí vyjednati a nebo sám sebe?

Respon[siones]

R: Matěj Bartoš

R: Okolo 30 let mám.

R: Jsme poddaný k zámku náchodskému.

R: Je tomu tak, že ode mě obtěžkala.

R: Protože pokud se budu mocti vyjednati, že jí sobě za manželku pojíti chci, a se magistrátu králohradeckému a celý obci poddati chci.

R: Poněvadž z mladosti své při městě Jaroměři a Hradci se zdržuji, raději bych se od své vrchnosti vyjednati chtěl. Na grunty zdejší a také při stavění sirotkův se chci o to ohlásiti a ode[...] magistrátu přimluvčí psaní požádati.

Zdroj obou protokolů: SOA Zámorsk, RA Piccolomini, inv. č. 2348 2/5.

Příloha č. 18 Nejstarší vyobrazení Náchoda na vedutě z cestovního alba falckraběte Otty Heinricha z Pfalz-Neuburgu z let 1536–1537

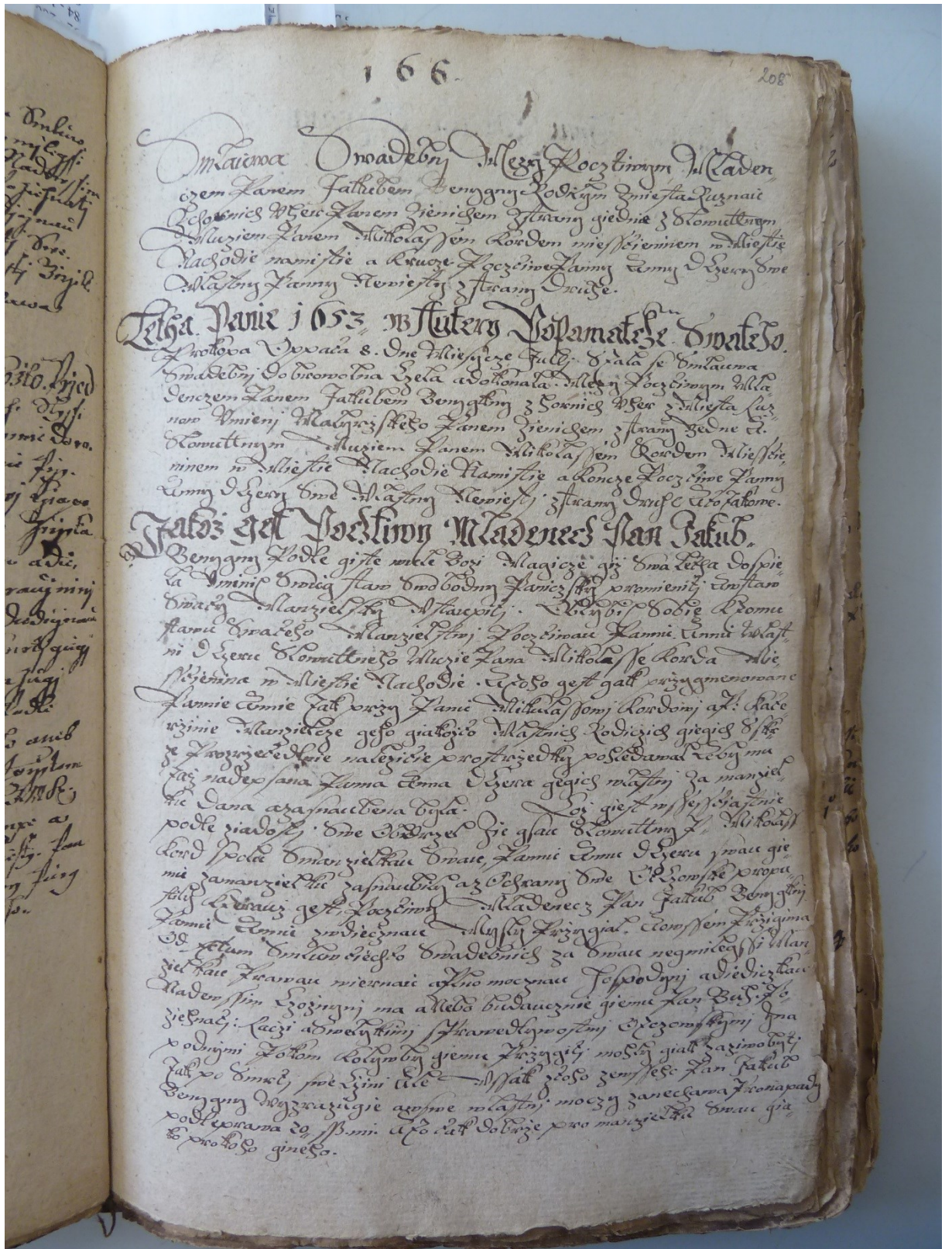

Publikováno in: Martin JEŽEK, *Česká města na foliích würzburského alba* (1. část), in: *Průzkumy památek* 3, č. 2, 1996, s. 46.

Příloha č. 19 Náchod na mapě I. vojenského mapování

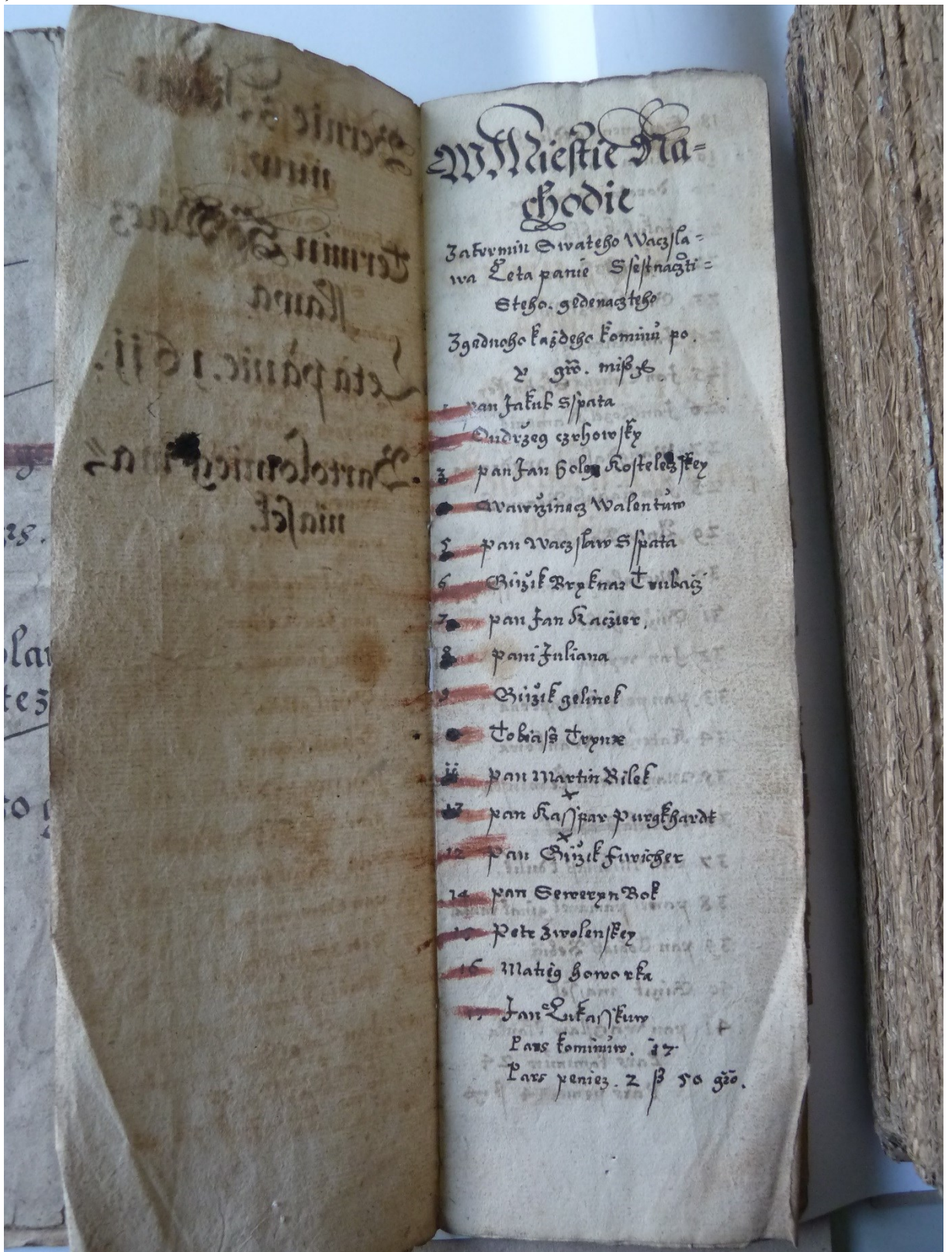

Zdroj: <https://mapire.eu/en/map/firstsurvey-bohemia/> (8.8.2018)

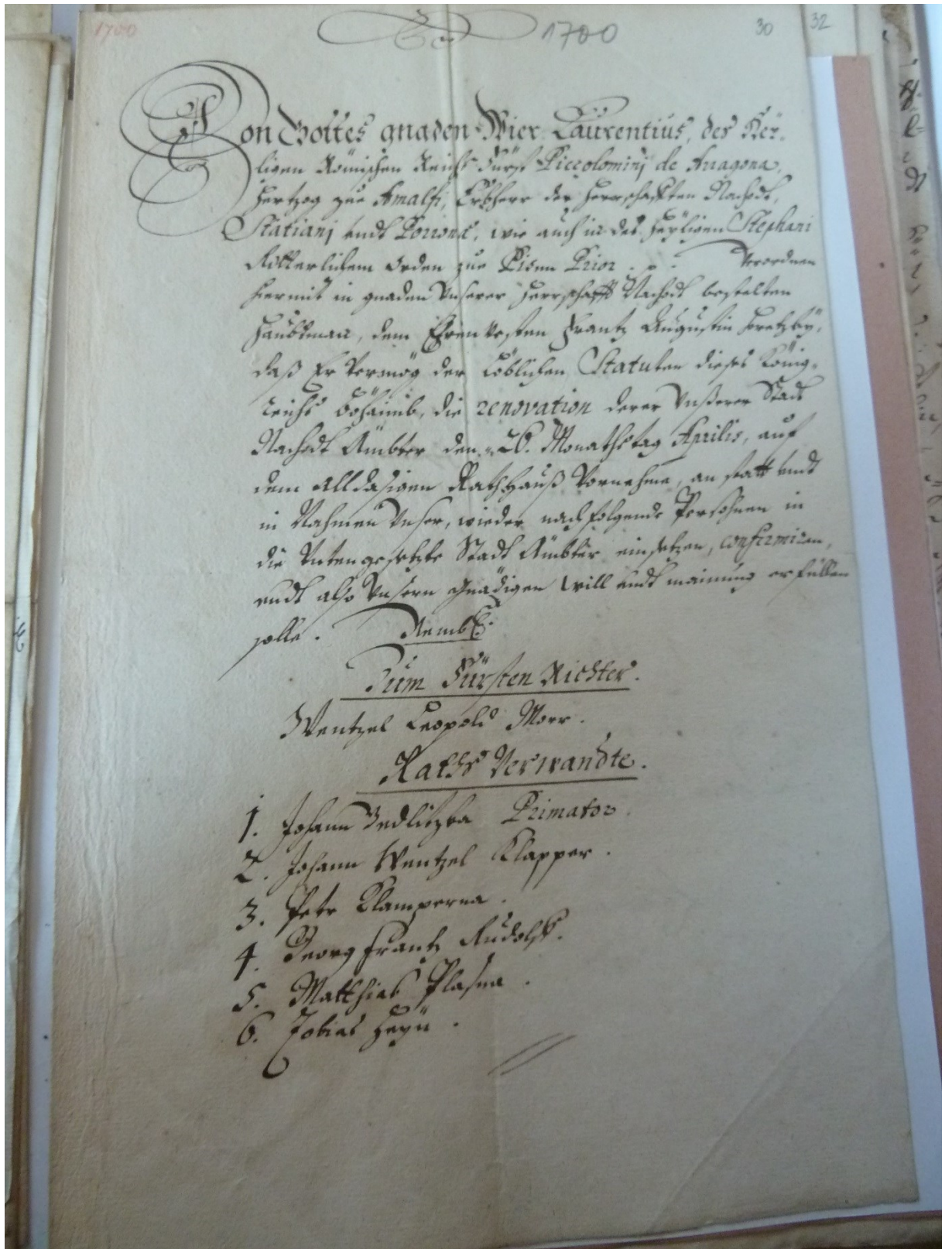
SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 959, kn. 158, kniha svatebních smluv 1555–1686.

Příloha č. 21 Rejstřík berně z komínů z roku 1611

SOka Náchod, AM Náchod, inv. č. 4261, kt. 752.

Příloha č. 22 Záznam o obnově městské rady v roce 1700

SOKA Náchod, AM Náchod, inv. č. 1446, kt. 19, Renovace městských rad.